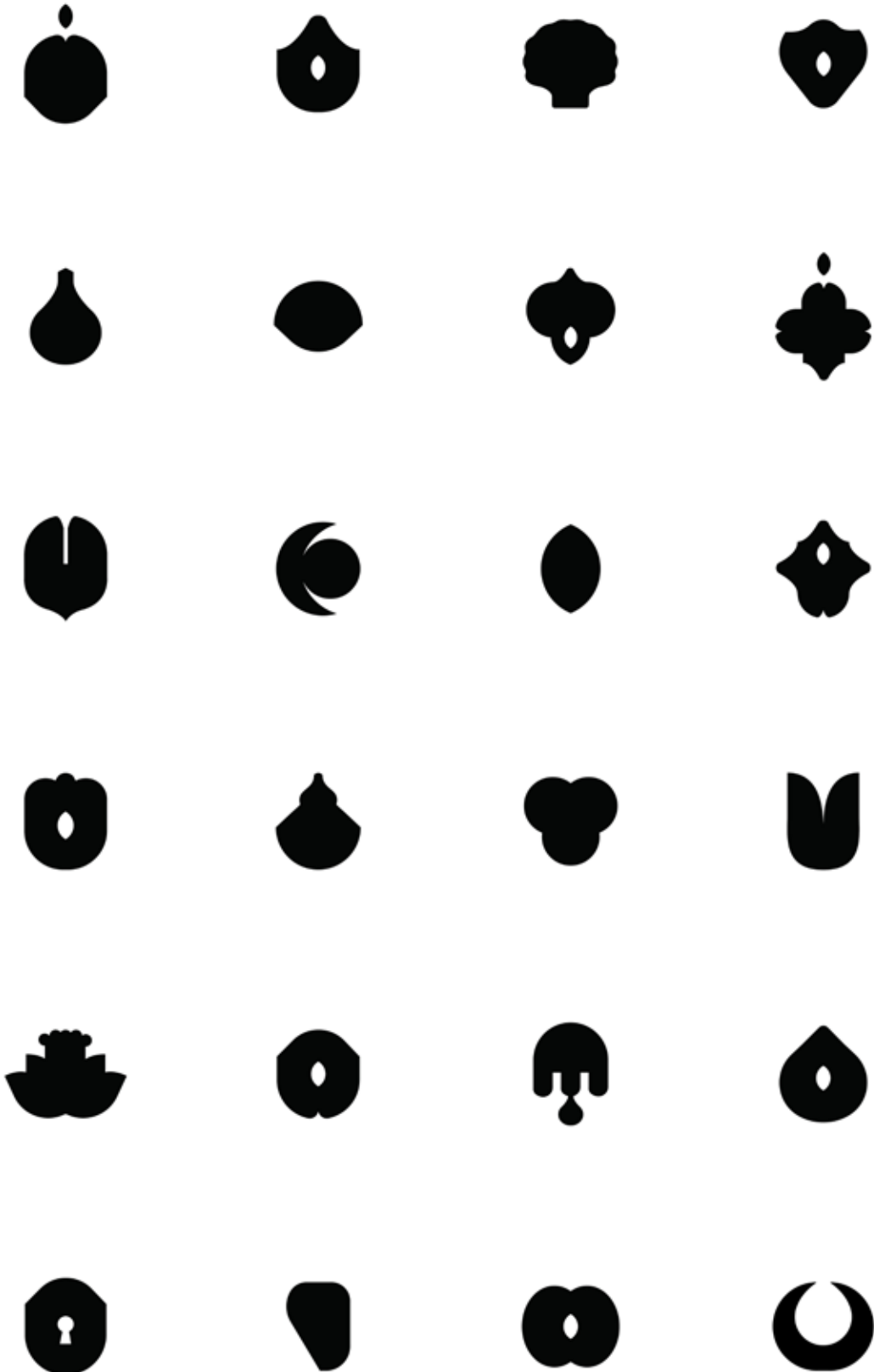

PHILOS

TUDOMÁNY - IRODALOM - MŰVÉSZET

Tan

rtalom

2023/1-2 **PHILOS**

PHILOS/ARS

Bicskei Gabriella: Négy vázlata volt a hídról **6**

Tarkó János versei (Fordította Orovec Krisztina) **9**

PHILOS/LOGOS

Pap Ágota: Sírás és pszichoterápia
a mesterséges intelligencia világában **17**

Simonyi Gabriella: A gyermeki hazugság
kutatását szolgáló korszerű pszichológiai
mérőeszközök szakirodalmának áttekintése **27**

Szűcs Dóra: Humán-nonhumán viszonyok
megjelenése Tolnai Ottó *Világpor* c. kötetében **43**

Szabó Beatrix: Kísérlet Szögi Csaba *Szakura*
angyalai c. prózaművének posztantropocentrikus olvasatára **55**

Rác Petra: Átlényegülő ember-növény kapcsolatok a 21. században
(Danyi Zoltán *A rózsákról* c.
regényének posztantropocentrikus megközelítése) **75**

Zabos Kasziba Angéla: Tolnai Ottó misztifikálódó tárgyai
(Tolnai Ottó *Végeladás* c. drámájának
megközelítése a posztantropocentrikus elmélet szemszögéből) **81**

PHILOS/MIX

Szűcs Dóra: Kiugrik belőlem
(Jegyzetek, töredékek Tarkó János multimediális művész műhelyében) **93**

Kincses Endre szakmai életrajza **97**

A számot Kincses Endre műveivel illusztráltuk.

PHILOSOPHY

A szexualitás
lenyomatai

007

Bicskei Gabriella
NÉGY VÁZLATA VOLT A HÍDRÓL

öböt is készített, de felkapta őket a szél, hiába futott utánuk, ezek közül kellett kiválasztania, melyiket fogja megfesteni, eltérők voltak a nézőpontok, volt olyan is, amelyiken nem látszott a villa minden tornya, de egyikkel sem volt elégedett, ezért a fényképei közül próbált választani, azt találta legmegfelelőbbnek, ahol sem a türbe, sem a híd nincs a középpontban, majd végül erről is letett, hogy hosszadalmas gondolkodás után dönthessen egy teljesen más rálátású kép mellett.

Jól elhúzta az időt, január vége lett, mire elkezdte a festéket kikeverni, mire meghúzta az első ecsetvonásokat, és megfelelően ragyogónak találta az első színeket a vásznon, a bordóvörössel kísérletezgetett, összekeverte kézzel, fehérrel, kapott különféle lilákat, rózsaszíneket, annyit már tudott, ezekkel a színekkel biztosan akar kezdeni valamit, s közben meg volt róla győződve, jobb is, hogy eddig halogatta a kezdést, portrékkal volt elfoglalva az elmúlt fél évben, a szerencse fiának érezte magát, hogy nem a tavalyi lelkiállapotában festette meg a képet, hogy egyáltalán nem kezdte el korábban, tavaly még Arankával sétálgatott a dombon, a szerelmes összesimulásaik mellett többnyire csak egymás kezét szorongatták, mostanában viszont már egy ideje nem gondolt Arankára, teljesen belenyugodott, hogy arról a hajóról kidobták, persze azért hálás volt a nőnek, tudta, hogy nélküle nem látott volna úgy, ahogy a festményről majd kiderül, hogyan látott.

Arankával látta meg úgy a Dunát, a kupolákat, a tornyokat, a rózsakertet azon az elvarázsolt tavaszi délutánon, akkor történt, hogy minden rózsafelhőben úszott, rajta keresztül derengtek át azok a fátyolosan tompa színek, amelyekre éppen csodás fény vetült.

Mindig úgy gondolta, az írók is a legszebb műveiket azoknak írják, akikbe szerelmesek, hogy nem lehet szerelem nélkül nagyot alkotni, véghez vinni a csodát, és a festő sem különb, megidézi csendes alkonyokon a nőt, leülteti az ágyára, és mesél, fest, rajzol neki, amíg éjfél nem üt az óra, ez az igazi udvarlás, úgy vélte, semmi másához nem ért, csak a szerelemhez, ha létezik az egyáltalán és nem csupán illúzió, kényszer szülte illúzió, mert a vágy nem csak gyönyörűség, most Agáta volt, így hívta őt, régóta megvoltak egymásnak, nyolc éve találkoztak először, reménytelenül próbálta elfelejteni, de az idejével újra elhozta neki, amikor befagyott a Duna, az volt a legszebb időszak, és különben is csak ezt tudta érteni, az őt körülvevő csendbe fagyott világot, holott jókedvvel gondolt a nyárra is, amikor a hangos Balatonon gyönyörű kéjcsavarok sétálgattak körülötte, de most ott is minden fagyott volt, hát őt várta, egyre izgatottabban, de tudta, hogy nem jön el, erre a jég, a befagyott Duna, a hó is rásegített, és éppen ez volt az érdekes a dologban, jön-e Agáta, akiről ösztönösen tudta, a lelke mélyén érezte, valójában egy istennő.

A túlsó partra vezetett a fölfelé törő, ágaskodó, szikár híd, az ég felé, a rózsaszín ködbe burkolózó égi város felé, az isteni szféra felé, amiből közvetlenül egyedül csak a szépség nyilatkozhat meg, ez lesz az, ismerte fel, befejezi a Dunát, befejezi a rózsakertet, Agáta szépsége által részesül a mennyei kegyben, nyelvvel tapogatja le derekának lány hajlatát, ahogy mellei oldalra billennek a hóna alatt, barackszín fenekét, jázminillatú száját, rózsás arcocskáit, a csábítót elcsábították, csapdába esett, kéjesen sóhajtozó háremhölgye, szultánja csapdájába.

Tihanyi Lajos kereste a módját, hogyan beszéljen a szerelemről, hosszú évekig kereste, mert úgy akart róla

beszélni, hogy azt mindenki megértse, a festmény elkészültével eljött a nyár is, és elégedett volt a munkájával, arra gondolt, amit a képen elmesélt, mindenki érteni fogja, a szerelem mégis elbeszélhető, de kizárólag mágikus nyelven, a színek rituáléjával.

Én nagyon lassan haladok a dolgaimmal, itt igazán ügyeskednem kellene, de közben csak szoknyák után futkosok, jórészt csak ebben merülnek ki a vágyaim, nem tudom, meddig lehet, most az élet még a megszokott mederben folytatódik tovább, estefelé a sörözők és a kuglizók megtelnek vendégekkel, Szerbiát szidják, a trónörökösöt hibáztatják az ivókban tanyázók, a lapokban hivatalos a gyász, de egyelőre semmi sem változott sokat, vannak, akik most is a nyaralásukra készülődnek, mint minden évben, várja őket a tengerpart, a Riviéra, próbálják elfelejteni, hogy itt van köztünk minden utcasarkon, kávéház teraszán, templomok boltívei alatt a babonás rémület, a rossz előérzet, a vészjósló jelektől való riadalom, most még mindenki egyenletesen lélegzik, próbálok én is, amíg nem jön a sötétség, és a mellkasomra ül, de már nagyon közel, itt van a holnap, hogy aztán az alkony szép lassan mindent az árnyak birodalmának sötét tónusaival fessen át.

Elmerült még egy kicsit a képben,

s közben azon gondolkozott, átmentődhet-e a művészet, a képzőművészet teljes hatásaival az elkövetkező korokra, vagy pedig úgy elkorhad majd, mint akármelyik más életjelenség.

Ki fogja birtokolni a képet, és ér-e az neki majd valamit, ér-e majd valamit sok év múlva ez az egész, és egyáltalán lesz-e még valami pár száz év múlva, ha a történelem csak szerencsétlenségek és rombolások sorozata, gondolta, vagy addigra már az emberiség romok között botorkál, és úgy tekint majd a fennmaradt régi képekre, mint a saját elpusztult civilizációjának maradványaira, habár már most is az az érzésem, egyre jobban, hogy saját civilizációm romjai közt járok, mint egy idegen leszármazott, és rejtély számomra, milyen lények élhettek itt, gondolkodtak, dolgoztak, szerettek hajdanán, valójában már most sem tudom megmondani, melyik időben jártam a Rózsadombon, nem tudom megmondani, mely időkről készült a festményem, de egy biztos, ha meglesz még száz év múlva is, olyan épületek tanúja lesz, amik már régóta nem is léteznek, a természet már visszafoglalta tőlük a területeit, a Duna elvitte a szigetet hidastul, és zöld fű burjánzik Buda épületeinek falai között.

Tihanyi nagy árat szabott a festményeinek, mert nem szívesen adta el a képeit, de ha mégis eladott egyet-egyet, később gyakran vissza is vásárolta, ezt a mostanit azonban, eldöntötte, ajándékba adja.

Nem írom fel a képet a lajstromba, nem veszem leltárba, és majd egyszer valaki olyat talál, ami nincs is, majd a tudósok, a festészettel foglalkozó szakemberek azt mondják rá, a legmerészebb álmaikban sem gondolták volna, egyszer egy olyan festményt találnak, ami logikusan következik az életművemből, ám semmiféle egyértelmű forrás nem utal a meglétére, aztán meg majd bosszankodnak, furcsállják a térdeformációt a képen, ami nekem csak szerkezeti szükségszerűség, de ők majd ezt is visszavezetik a nagyothallásomra, erre az én szerencsétlen fizikai különválásomra már sok mindent ráfogtak, pedig csak arról van szó, hogy ebből kifolyólag az embereket és a dolgokat általában jobban megfigyelem a szememmel, mint ahogy a vakok hallószerve is élesebb, megfigyelőbb, mint a látóké általában, tudom, hogy elveszítettem a madárcsicsergést, a lányok kacaját, a szerelem hangját, és ha lesz valaki, aki csellózik nekem, azt sem fogom teljesen megérteni, mert a zene is csak úgy jut el hozzám, ha széktámlákra tapasztom a tenyerem, így fogom fel a hanghullámokat, de úgy gondolok ezekre a hangokra, ahogy egyetlen halló ember sem gondol rájuk, színekkel, formákkal, derűvel, boldogsággal, ez a többlet azért, hogy a beszédem, az artikulációm groteszk.

Tizenegy voltam, egy súlyos betegség következtében veszítettem el a hallásom, persze azóta azért minden hangra reagálok, csak nehezebben tudom egymástól megkülönböztetni a különféle hangokat, olyan súlyos betegség fertőzött meg, amiből nemigen szokás a felépülés, egy hónapig eszméletlenül feküdtem, anyám imádkozott felettem az Úr Jézushoz és Máriához egész nap megállás nélkül, amikor rosszul lettem, az iskolából jöttem hazafelé, erősek voltak a fények, forgott velem a világ, és már csak arra emlékszem, hogy mennyire tompán harsogott a fejem, utána nem emlékszem semmire, egyedül anyám hangjára, az ágyam mellett ült végig és imádkozott, Lajoskám, egyetlen drága kicsi szentem, a megnövekedett nyomással a fejemben nem hallottam semmit, csak az ő imáit, Lajoskám, drága kicsi szentem, azóta tudom, mekkora erő rejlik az imádkozó nőknél, az imádkozó anyákban, ha a nők szeretnek, nem veszíthetsz semmiben, anyám e fél év alatt tíz évet öregedett, már nem lesz az többé, aki előtte volt, a derűs, a vidám nő, velem foglalkozott egész nap, megtanított már egyszer beszélni, majd újratanított még egyszer, és később is úgy bánt velem, mint egy törekeny, átlátszó üvegtobjással, ő

volt mellettem az első rajzóráimnál is, ő támogatt ezen az úton, így már nálam a festés hitbéli kérdés marad, az lett, mint a reneszánsz előtti mestereknél, és nem is lehetne ez másként, az ő hangját fogom majd hallani Aranka hangjában, az övét hallom Agátáéban, Magdáéban is, az ő hangját hallom mindenütt, amióta a fülem nincs elfoglalva költői szárnyalásokkal, ezt a szó szoros értelmében is mondom, és közben jókat kuncogok magamon, a legutóbbi nyugatos felolvasáson rengeteg gyönyörű közönség volt, így én élveztem az estet leginkább, Ady, Babits, Móricz, Ignotus, Karinthy és a körzene, de én csak láttam, mindent, Babitsnak óriási sikere volt, olyan volt, mint ex katedra, bölcselkedett, Ady eljátszott egy lámpalázás primadonnát, Karinthy elemében volt, az emberek már éhesek voltak, türelmetlenek, ezért magánbosszúból mindent felolvasott, de természetesen az est fénypontjai a gyönyörű nők voltak, teljesen lefoglaltak szemvillanásaikkal, én is provokáltam őket, Olga vagy Matild szép fekete nő az Üllői útról, egy másik ismeretlen nő a tömegből a karjai közé lavírozott, de a folyton selyemharisnyáján legelő szemem érzékenyen érintette, különböző mozgásokat végzett, hogy minél kevesebbet lássak, vagy éppen minél többet, de aztán nélkülem ment haza, talán ezt is elrontottam.

Anyám hangja volt az utolsó, amit tisztán csengőn hallottam, még akkor is, amikor éjjelente csak suttogott, Istenhez is seppelve beszélt, suttogva kérte tőle a gyógyulásom, hogy engem ne zavarjon, mert minden hang erős volt akkor, tizenegy éves voltam, kifordult a világ, ekkor történt meg végre az akadémizmussal való szembefordulás, a kivonulás, ekkor költözött ki Hollósy tanítványaival Nagybányára, ezért megérte elveszítenem a hallásom, hogy lesöpörjük a színről az uralkodó osztályok hivatalos nemzeti művészetét, azét az uralkodó osztályét, amely nemtörődöm, nem törődik azzal sem, hogy városaink túlnyomó része dzsentri szellemmel belengett, szétterült falu, a faluszéli vályogviskókban meg összezúfolva nyomorognak a cselédek és a napszámosok, mellettük csak a pesti munkás él rosszabb lakásviszonyok között, azt mondják, heten is lakhatnak egy nyirkos alagsori konyhában.

Anyám érzékenységgel volt megáldva a nélkülözők felé, a nyomorban élők felé, és ez is közrejátszott, hogy kiforrott bennem is a szociális igazságosság, a humánus eszméje, festek én cigány asszonyt is gyermekével, munkácsoládót, munkásgyereket, de festés nélkül is kiállok az elnyomottak mellett, ahogy a *Világ* megfogalmazta, oltalmazom a gyengéket, az elnyomottakat, az üldözötteket, vétót kiáltok az igazságtalanságnak, a gyűlöletnek és a bosszúnak, hirdetem a népek, osztályok és felekezetek egyenrangúságát, a műveltség hatalmát, a kultúra útjának szabadságát, a demokráciát, a tudomány, a művészet és a gondolat szabadságát, de ezzel ez nincs befejezve, mert nem veszem számra hiába a haza nevét sem, de vallom, hogy a hazát szolgálni kell mindenestül, tisztelni mások meggyőződését, de hadat üzenni az elvek mögé rejtőző kalandorságnak, nem a pártokat kell előtérbe helyezni, hanem a reformtörekvéseket, kardjának lenni a szebb, jobb és tisztább élet gondolatának, de mondom, ezzel nincs befejezve.

A képen a híd pillérei körzöszárakként nyílnak szét, a vonalaim, deformációim megváltoztathatatlanok és összetartozók, hiába mondják sokan, furcsán görbül nálam a tér, hogy így nem lehetséges látni a dolgokat, hidat, túlsó partot egyszerre, hiába mondják, mert torzításokat én nem ismerek, és ilyeneket nem is láthatnak, csak azok, akik az esztétikus látáson keresztül megrontott látással rendelkeznek, a szigetre leágazó mellékhidacska boltíve szögmérő, Pechánról úgyis azt írta valaki, jó matematikus.

Tihanyi Lajos barátjának, Pechán Józsefnek ajándékozta a képét, mielőtt az a háború kitörése után végleg elhagyta Budapestet, visszatért a családjához Verbászra, vigye el magával, hogy emlékezzen rá, ez volt Tihanyi indítéka, emlékezzen a városra, az együtt töltött időkre, úgysem egyéb ez az egész nyomorúság, az élet, mint emlékezetünk születésének árnyéka, gondolta, neki adja, hogy egyszer majd, ki tudja, hány ötven év múlva két mandulaforma szem nézegesse a szobája falán, egy olyan sötét mandulaszemű fiú vagy lány, akibe Tihanyi is szerelmes lehetne.

Tarkó János versei
(Fordította: Orovec Krisztina)

Betontömbök cirkálnak

Betontömbök cirkálnak a városban
fogy a levegő
izzadnak a gondolatok
száradnak az agytekervények
az emberek épületek
fulladozik a folyó
ordít a bűz
adj a jégnek napkockát
olvassza ki a reményt
ocsúdjon fel a város
Újvidék.

Redőnyember

Okosan buta
randán szép
tompán penge
gondtalan
gondatlan
szaggatott körvonalak
sűrűség nélküli tömeg
virít
hunyorog
fakó az agya
bután okos
szépen randa
pengesége tompa
egyszemélyben bárány és farkas

Korrupciós vers

Püfölsz
püföllek
hazugságokkal püföljük egymást
pókháló
síkgagyú értelmiségi
okleveles féreg
bőrfoteles hurka
orral a fenékbe
bűdös vírus
gonosz vírus
vírus síkgagyusz

Érzelmek

Emlékkockák
árnyékpillanat
gyalog jutottunk el a peremig
reszketünk
ugrottunk de a zuhanás elmaradt

Féregember

Nappali sötétség
beszél a természet
zümög a csönd
virít a féregember

Egyhangúság

A látóhatár sík mosolya
a nemlét látható burka
mámor és tespedés
hosszú belégzés és utolsó lehelet
megérkeztünk
jéggé dermed a verejték
megszakad a sáv
egyhangúság

Tetriszember

Sík csík
sík látóhatár
sík levegő
sík mint padláson a parketta

Kiszikkadt álom

Halványfehér
kiszikkadt nap
a citrom mosolya
reménysugár
szárnyak test nélkül
felszínre tört a söpredék
nincs aki szárnyra kapjon
vidám a butaság
üres az megelégedés
mámor a gyűlölet
elszalasztott álom

Én és a barátom, senki

Csiripelő madárkakák
műanyag mosolyok
jól vagyok
világ tudat nélkül
fogak arc nélkül
az önteltség állapota
komolyan jól vagyok
– én és a barátom, senki

Mi lesz tegnap

Mi lesz tegnap
mi volt holnap
konfigurált agyak
a tegnap még svihákok
vérré vágynak
biztos talajra
kész a kezdet
áll a színpad

Detoxintokáció

Viaszlelkek
nyomott tekintetek
lassan olvadoznak
gyűlölve szeretnek
romlottságra tapadnak
szaporodnak gyarapodnak

Furcsán hétköznapi szokások

Hétköznapi emberek furcsa szokásai
furcsa emberek hétköznapi szokásai
furcsa emberek furcsa szokásai
hétköznapi emberek hétköznapi szokásai
furcsán
hétköznapi
furcsa
emberek
– bennünk mindenhol

Semmirevaló napok

Vannak-e semminapok
igen, vannak
semmirevaló napok
senkinapok
seholnapok
nekünk sem való napok
csak a varangynak

Torz csoda

Minden furcsa
furcsán remeg is mint a kocsonya
undorítóan furcsa
a bal a jobb
a jobb a bal
lent van a fent
a közép a szélen
megnyúlnak a testek, a gondolatok és az idő
megnyúlik a Hold, a Nap, a nappal és az éjszaka
furcsább lett a furcsa
normálisabb a normális
új csodára várunk
de a csoda nem vár ránk
a csoda fejvesztve
menekül
magával vitte a meséket, a legendákat
csak a hazugság maradt
együgyűn, hízalgően, öntelten normális hazugság
mindenki érdekében
mindenkinek érdeme szerint
csupa genny

Fekete cipellő

Vedd fel a fekete cipellőd és lépkedj kimérten az éjszakában
találkozunk majd valamikor régen a Jövőben
mindenki észre fog venni bennünket de senki sem lát majd Minket
reggae-re tangózunk a csendes tömegben
és minden fordítva lesz
se te, se én

PHILLOS/LOGOS

SOGGOS

Pap Ágota

SÍRÁS ÉS PSZICHOTERÁPIA A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA VILÁGÁBAN

Az emberi érzelmek és testi reakciók szorosan összefüggenek egymással, és az érzelmek kifejezése különböző módon történhet, például a sírás révén. A sírás egy fontos és természetes reakció az érzelmi feszültség levezetésére, amely számos pszichológiai és fiziológiai hatást gyakorol az egyénre. Az MI-alapú pszichoterápia előnyöket kínálhat, de hiányosságai is vannak az emberi terapeutához képest, különösen az érzelmek és az empátia terén. A pszichoterápiában a sírás lehetőséget nyújthat a kliensek számára az érzelmek és gondolatok megosztására, elősegítve ezzel a gyógyulást és a terápiás kapcsolat megerősödését. A terapeuták sírása gyakran része a terápiás folyamatnak, és lehetőséget adhat a mélyebb kapcsolatra és az érzelmi támogatásra.

Kulcsszavak: sírás, mesterséges intelligencia, pszichoterápia

A

z emberi érzelmi és testi tapasztalatok szorosan összekapcsolódnak, és az érzéseink gyakran testi reakciókkal járnak. Az érzéseket, például a boldogságot, a szomorúságot, a dühöt vagy a félelmet, általában fiziológiai változások kísérik, mint például a pulzus növekedése, a könnyek vagy a testi feszültség. Az érzések és a testi reakciók kapcsolata az emberi evolúció és az idegrendszer működésének része, és nagyon valószínűtlen, hogy az emberiség elérje azt a szintet, ahol az érzéseit testérzetek nélkül élheti meg.

Az érzelmek és a testi reakciók kölcsönhatása a központi idegrendszer és az autonóm idegrendszer összetett működése eredménye. Ezek a reakciók rendkívül jelentősek az életben maradás, a stresszkezelés és a társas kapcsolatok szempontjából. Az érzések és a testi érzetek összekapcsolódása segíti az embereket abban, hogy reagáljanak a környezetükre, értelmezzék azt, és segít fenntartani az érzelmi egyensúlyt. Az érzelmek az emberi tapasztalat alapvető részei, és hozzájárulnak életünk gazdagságához és mélységéhez, segítenek az embereknek megérteni és válaszolni környezetük ingereire, másokra és önmagunkra. Segítik a tájékozódást és túlélést, a kommunikációt, biztosítják a motivációt például a boldogságkeresésre vagy a szomorúság érzelmi támogatását a gyász során, hozzájárulnak a szociális kapcsolatokhoz és az empátiához.

Az érzelmek tehát mélyen beágyazottak az emberi természetbe, és fontosak az élet számos területén. A technológia és a társadalmi változások szerepet játszhatnak az érzelmkifejezésben és az érzelmi kapcsolatokban, de az érzelmek feltételezhetően megmaradnak az emberi lét egyik alapvető aspektusaként. Az emberi kapcsolatok, az empátia és az érzelmi élet továbbra is meghatározók maradnak a jóllét és a boldogság szempontjából. Az emberi sírás fiziológiai és pszichológiai folyamatok összetett kombinációjaként jöhet létre. Része a könnyképzés - a sírás során a könnymirigyek könnyet termelnek. A síráskönnnyek vagy érzelmi sírás akkor jelentkeznek, ha erős érzelmek lesz rajtunk úrrá. Ilyenkor a minket érő impulzusok stimulálják az idegrendszert, ami egy acetilkolin nevű neurotranszmitter segítségével jelez a könnymirigyeknek, hogy kezdjenek el termelni. Az ilyenkor termelt könny tartalmaz egy bizonyos leucin-enkefalin nevű anyagot, ami fájdalomcsillapító és hangulatjavító hatású.

Az érzelmek megélése humánspecifikus élmény, kifejezésük módjai pedig kulturális és egyéni változékonyságot mutatnak. Egyes kifejezésmódok különböző kultúrákban eltérőek lehetnek. Igaz, léteznek más érzelmi megnyilatkozási formák és mechanizmusok is, de semmi sem helyettesítheti teljesen a sírást az érzelmek kifejezésében. A sírásnak egyedülálló szerepe van az érzelmi folyamatokban és a mentális egészségben. A könnyek létfontosságúak a szemfelszín kiszáradás elleni védelmében. A könnyekben található fehérjék, glikoproteinek és lipidek szerepet játszanak abban, hogy stabil, jól kenhető és sima optikai felületet biztosítsanak. A könnyfaktorok

továbbá segítik a sebgyógyulást, gátolják a gyulladást, semlegesítik a szabad gyököket, és védelmet nyújtanak a mikrobiális fertőzések ellen. (Pflugfelder, Stern 2020) Az érzelmi feszültség levezetése és az érzelmi megkönnyebbülés érdekében ezek, a könnyezéssel járó fiziológiai változások elengedhetetlenek. „Az bazális és reflexkönyekkel ellentétben az érzelmi könnyek több hormont (prolaktin, adrenokortikotrop hormont) és egy természetes fájdalomcsillapító endorfint (leu-enkefalin) tartalmaznak.” (digitaltravel.com)

A szomorúságból eredeztető sírás egyéb kifejezése történhet arckifejezés útján – legörbülő száj, szemöldökráncolás, könnybe lábadó tekintet, könnyezés stb. Árulkodó lehet a rázkódó test, az elcsukló hang, a beszéd elnémulása vagy a szípczó hang. A sírás segíthet az érzelmi feszültség felszabadításában és az érzelmi terhek csökkentésében. Az érzelmek elfojtása vagy elnyomása hosszú távon negatívan befolyásolhatja az emberi jóllétet.

A sírás jelensége gyakran hangokat is magában foglal, amelyek különböző módon fejezhetik ki az érzelmi állapotot, például nyögések, zokogás vagy síráshangok formájában. Kommunikációs forma is, hisz amikor valaki sír, akkor mások ezt a jelet könnyen felismerhetik és válaszolhatnak rá. Ugyanakkor, amikor valaki sír, másoknak lehetősége van arra, hogy empátiával és támogatással reagáljanak arra. A sírás mások empátiáját és együttérzését is kiválthatja. Az emberek gyakran használják a sírást az érzelmi feszültség levezetésére és a gyász, a szomorúság vagy más érzelmek feldolgozására.

A szimbólumok használata az érzelmek kifejezésében és a kommunikációban is elterjedt. Ide sorolhatók az emoji-k, azaz olyan kis képek vagy ikonok, amelyek érzelmi kifejezésekhez és reakciókhoz használhatók a szöveges üzenetekben és az online kommunikációban. Például a nevető arc, a könnyek, a szívek és a dühös arc mind szimbólumai különböző érzelmeknek. Vagy a hangulatjelek, mint például a :-) vagy a :-(, amelyek ugyancsak pozitív vagy negatív érzelmeket közvetíthetnek, a képek és emblémák, mint egy szomorú arc rajz vagy egy mosolygó nap kép. Az érzelmi intenzitás kifejezésére használhatók a számsorok és skálák, mint például a 10/10 az öröm esetében. Egy 2023-as tudományos műhelyben elhangzottak alapján a nonverbális kommunikáció helyettesíthető emojiakkal. Az emoji a mimikát, gesztikulációt jelképezik az üzenetekben. Am ahhoz, hogy az emojiakat a megfelelő módon alkalmazzuk, meg kell tanulnunk azok jelentését. (Balla, Törteli, Szűts 2023) A szimbolikus cselekedetek már kevésbé személyes, vagy részben személyes jelenlétet is igényelnek. Az emberek gyakran használják ezeket a szimbolikus cselekedeteket az érzelmi támogatás vagy a szeretet kifejezésére, intuitívan értik és használják ezeket a szimbólumokat az érzelmi reakciók és állapotok kifejezésére.

Az MI által nyújtott pszichoterápia előnyei és hátrányai

Bár a mesterséges intelligencia (MI) által nyújtott pszichoterápia számos előnyt kínálhat, számos hiányossága is van az ember által nyújtott pszichoterápiához képest. Robotok, applikációk, és chatbotok sorát fejlesztették ki, illetve kínálják szolgáltatásként önségítés céljából. Biztató eredmények mutatkoznak elsősorban a stressz és a magány leküzdése, valamint a hangulatjavítás és a szociális interakciók területén (Yu és mtsai, 2015). A mesterséges intelligenciával ellátott egészségügyi eszközök a lépcsőzetes ellátási rendszerben elsősorban alacsony intenzitású terápiás eszközként, a második progresszivitási szinten alkalmazhatóak. Emellett a terápiáknak hasznos kiegészítói lehetnek, képzett szakemberek szigorú felügyelete alatt (Fiske és mtsai, 2019; Tewari és mtsai, 2021). Az emberi és a gépi interakció közötti különbségek számos területen megnyilvánulnak. Ide tartozik az empátia és az érzelmi intelligencia, amelyekkel a mesterséges intelligencia nem rendelkezik, míg az emberi terapeuták rendelkeznek azzal a képességgel, hogy azonosuljanak a páciens/kliens érzelmi állapotával, és együttérző módon reagáljanak az érzéseikre.

Az emberi pszichoterapeuták képesek rugalmasan alkalmazkodni az egyedi igényekhez és preferenciákhoz. Ahhoz, hogy minden szakember azokkal a problémákkal és kliensekkel dolgozzon, akiknek a problémakezeléséhez megvan a kompetenciája, pszichodiagnosztikai, pszichopatológiai tudása. (Kozékiné Hammer, 84, 2017) Az

MI alapú terápia sok esetben standardizált módon működik, és nehezen képes alkalmazkodni minden egyes páciens/kliens egyedi helyzetéhez. Ugyancsak eltérés, hogy az emberi terapeuták gyakran intuitív megértéssel rendelkeznek, ami lehetővé teszi számukra, hogy mélyebben megértsék a páciens/kliens gondolatait és érzéseit. S noha az MI rendelkezik nyelvi képességekkel, az emberi terapeuták képesek finom jeleket érzékelni a páciens/kliens beszédéből, arckifejezéseiből és testbeszédéből, amelyeket az MI könnyen figyelmen kívül hagyhat. Az emberi terapeutákkal való interakció lehetővé teszi a páciensek/kliensek számára, hogy kifejezzék bizalmukat, és önmagukat nyíltan feltárják. Az emberek gyakran könnyebben kapcsolódnak és nyílnak meg egy élő terapeutának, mint egy gépnek. Mivel az emberi élet sokszor bonyolult és összetett, szükségeltetik a terapeuta kreatív gondolkodása és tapasztalata a problémák kezelése során. Ehhez azonban az MI számára nehéz lehet bizonyos mértékig rugalmasan alkalmazkodni. S végül, de nem utolsó sorban az emberi terapeuta képes értelmezni és reagálni a nonverbális jelekre, például arckifejezésekre, testtartásra és hanghordozásra, amelyek hozzájárulnak az érzelmi gazdagsághoz, amit az MI nem mindig képes teljes mértékben kifejezni vagy értelmezni.

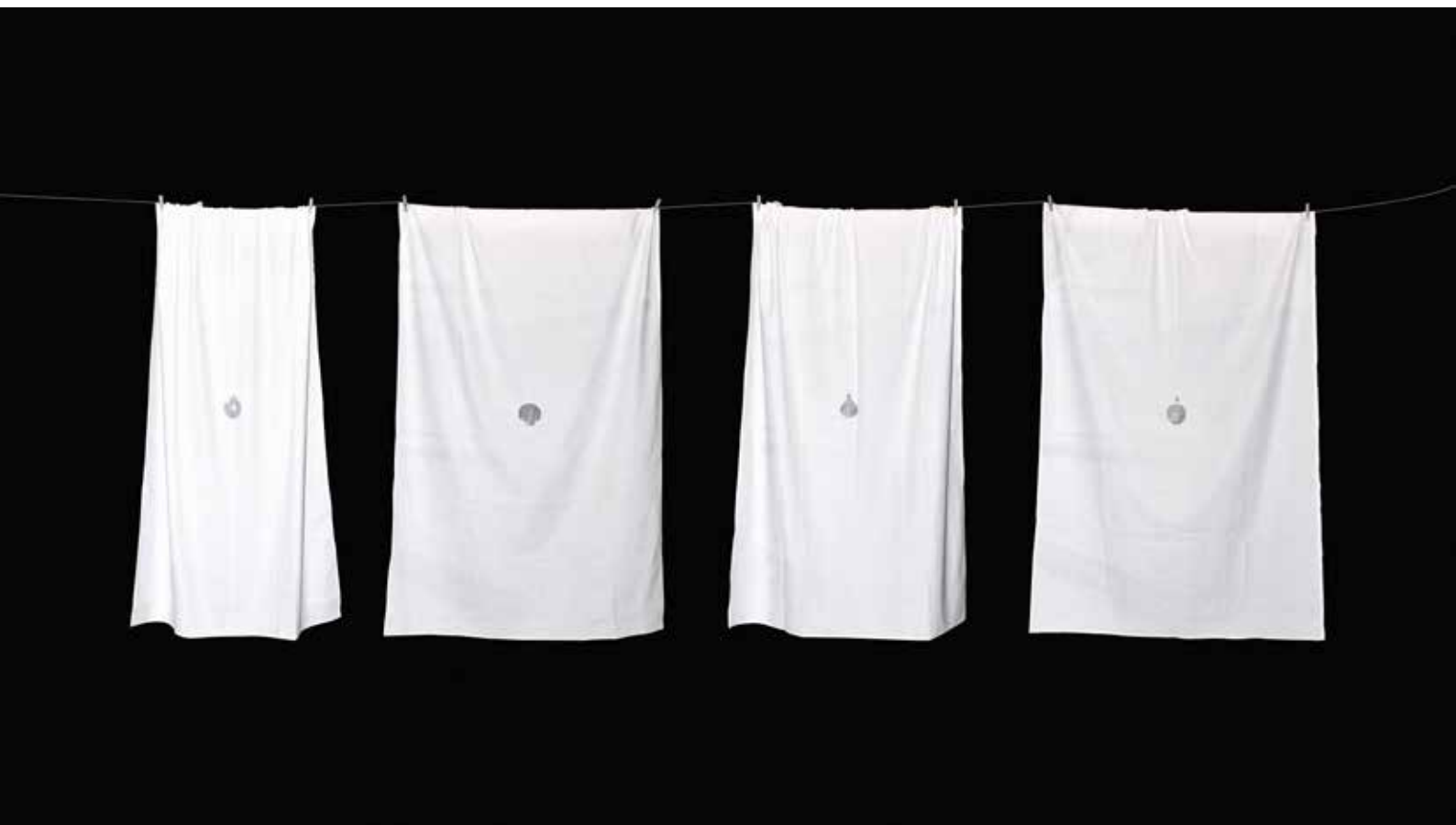
A mesterséges intelligencia (MI) esetében a sírás hiánya jelentős hatással lehet egy pszichoterápiás folyamatra. Mivel az MI nem rendelkezik saját érzelmekkel, nem képes sírásra vagy annak fizikai megnyilvánulásaira. Ebben az összefüggésben a sírás hiánya számos hatással lehet a pszichoterápiás folyamatra. Így, amikor a páciens/kliens nem képes sírni egy MI-alapú terapeuta előtt, az érzelmek továbbra is bent maradhatnak, ami befolyásolhatja az érzelmi feldolgozást és a gyógyulást. Amikor egy páciens/kliens nem érzi magát elég biztonságosnak ahhoz, hogy sírjon, az érzelmi gátlás és a szorongás növekedhet. Ezáltal az érzelmek és a konfliktusok feldolgozása nehezebbé válhat. Az emberi kapcsolatok építése gyakran az érzelmek megosztásán keresztül történik. Ha az MI nem képes megfelelően reagálni vagy érzékelni a sírást, a páciensek/kliensek nehezebben kötnek személyes kapcsolatot a terapeutával.

Az MI képességei nem terjednek ki az érzelmi folyamatokra és reakciókra olyan mértékben, mint az emberi terapeuták esetében. A sírás hiánya tehát kihívásokat vet fel a terápiás folyamatban, különösen akkor, ha az érzelmi kibocsátás és kifejezés fontos szerepet játszik a gyógyulásban. Fontos megérteni, hogy az MI alapú terápiának megvannak az előnyei, de az emberi érintkezés és az érzelmek mélyebb megértése nélkül néhány terápiás dimenzió elveszhet.

A kliens és a terapeuta (közös) sírása a terápiás folyamatban

A terápiás környezetben a sírás lehetőséget nyújthat arra, hogy a kliensek mélyebb érzéseiket és reakcióikat megosszák a terapeutával, ami elősegítheti a tudatosságot és a változást. A sírás gyakran megkönnyebbülést hozhat a klienseknek, akik talán hosszú ideig tartották vissza érzelmeket. Ugyanakkor a sírás során előtörő érzelmek és gondolatok mélyebb önfelfedezést és önreflexiót is eredményezhetnek. A terápiában ez lehetőséget nyújthat a pácienseknek/klienseknek arra, hogy jobban megismerjék önmagukat, érzéseiket és motivációikat. Talán a gyászfeldolgozásban és veszteségfeldolgozásban való szerepe a legismertebb. A gyászterápia során a sírás lehetőséget adhat a pácienseknek/klienseknek a fájdalmas érzelmek kifejezésére és megélésére, amelyek a veszteség kapcsán merülnek fel. Ám a sírás a páciensek/kliensek érzelemregulációs képességeit is fejlesztheti. Az érzelmi kifejezés és a sírás gyakorlása segíthet abban, hogy a páciensek/kliensek jobban megértsék és szabályozzák az érzelmeiket a mindennapi életben.

A pszichoterapeuta feladata az, hogy megfelelő támogatást és teret biztosítson a páciens/kliens számára az érzelmi megnyilvánulásokhoz, és az érzelemkifejezést a terápiás célok elérésére használja. Bár a sírás a terápiás folyamat gyakori és fontos része, kevés közvetlen vagy tudatos figyelem irányul rá a klinikai képzési programokban vagy a klinikai irodalomban. A leggyakrabban ajánlott terápiás technika a sírásösztönzés és a síró személy támogatása. Ezeknek az elméleteknek és a populár-pszichológiának a nagy részét áthatja az a korai freudi érzelemelmélet, amely az érzelmeket mennyiségi tényezőkné tekinti, s amelyeket kifejezésre vagy megvalósulásra

szoruló jelenségként kezeli. Breuer és Freud (1895/1968) a „Tanulmányok a hisztériáról” c. könyvükben a könnyeket „önkéntelen reflexekként” említik, amely az érzelmek kibocsátását jelenti. (Nelson 2008)

A Knox és munkatársai által vezetett kutatásban azt találták, hogy ha a pszichoterápiás folyamat alatt a terapeuták a kliensekkel sírtak, aggodalmukat fejezték ki a sírás helyénvalósága, illetve hatása miatt. Sírásuk rövid ideig tartott s azzal empátiájukat fejezték ki a kliensek felé, úgy gondolták, hogy a sírás megerősítette a köztük lévő kapcsolatot, s ezt az élményt megbeszéltek a szupervizorukkal is. A kliensek sírása számos előnnyel járt, ilyen pl. a fokozott terápiás kapcsolat, a mélyebb terápiás folyamat és beteketés. (Knox és mtsai. 2017)

A sírás a pszichoterápiában, ahogyan csecsemőkorban és az élet során is, része az ösztönös kötődési rendszernek (Bowlby, 1969). Csecsemőkorban a sírás egy túlélési viselkedés, amely arra szolgál, hogy jelezze a szülői gondozónak, hogy jelenlétük és gondoskodásuk szükséges. A kötődési elmélet szerint a szülőtől való elszakadás az újszülött sírásának prototipikus kiváltó oka. Mivel a szeretett egyed halála után világszerte minden kultúrában előfordul a sírás, azt tekinthetjük az felnőtt sírás prototipikus kiváltójának, párhuzamba állítva a csecsemőkorban a szülőtől való elszakadással. A fizikai érintés az újszülött sírását enyhítő leghatékonyabb mód. (Bowlby, 1969). A sírás egyfajta kérés a gondozó jelenlétére. A felnőttek többsége az újszülöttekkel ellentétben képes a szimbolikus gondozókhoz fordulni vagy önmagát megnyugtatni a szó szerinti gondoskodás hiányában. (Nelson 2008)

A sírás lehet egy hasznos élmény, és tükrözheti a kliensek részvételét a terápiás munkában, valamint a gyógyulási folyamat potenciális jelzője is lehet. Egy 106 kliens részvételével folytatott, általános sírásélményekkel kapcsolatos kutatás eredményei azt mutatták, hogy amikor a kliensek sírása (még ha fájdalmas is volt) pozitívabb vagy kevésbé negatív érzésekkel járt (azaz megkönnyebbülés érzésével), akkor pozitívan értékelték a közös munkát és az előrehaladást a terápiában. Hasonlóképpen, a legutóbbi sírásepizódjukkal kapcsolatban a kliensek pozitívan (bár gyakran fájdalmasan) értékelték a sírást, amely összefüggött a jobb munkaszövetség és terápiás változás észlelésével. Az eredmények arra utaltak, hogy a magas elutasító kötődésű, aggodalmaskodó kliensek esetében a sírás egy jó munkaszövetség keretében mind a negatív érzelmek csökkentésére szolgáló hasznos folyamat, mind a jó terápiás eredmény jelzője lehet. (Genova és mtsai. 2020)

A terapeutáknál a terápiás munka során a sírást leggyakrabban kiváltó érzelem a szomorúság volt, az terápiás munka leggyakoribb üléstartalma pedig a gyász. Azok a terapeuták, akik beszélnek a terápiás munka során bekövetkező sírásukról a kliensekkel, általában azt jelezték vissza, hogy javult a kapcsolatuk. Éppen emiatt került ajánlásra a terápiás munka során a terapeuta sírásának létjogosultsága. (Blume-Marcovici 2016)

Egy korábbi felmérésben, 684 végzett és képzésben levő amerikai pszichológus megkérdezése során az eredmények azt mutatták, hogy a terapeuták 72%-a sírt már terapeuta szerepében a terápiás folyamatban. Az adatelemzés azt mutatta, hogy a terápia során a sírásnak kevésbé van köze a személyiséghez vagy a demográfiai tényezőkhöz (azaz a Big Five tulajdonságokhoz, nemhez, empátiához), sokkal inkább magának a terápiának és a terapeuta identitásának egyedi aspektusaihoz a terápiás kontextusban (elméleti orientáció, klinikai tapasztalat, a foglalkozás érzelmi tónusa). A tapasztaltabb, idősebb klinikusok többet sírtak a terápia során, mint a kezdő klinikusok, annak ellenére, hogy a mindennapi életben alacsonyabb sírási gyakorisággal fordulnak elő, ami arra utal, hogy a tapasztaltabb terapeuták kényelmesebben érzik magukat, ha megengedik maguknak, hogy megtapasztaljanak és/vagy kifejezzenek ilyen érzelmeket a terápiás üléseken. A pszichodinamikus terapeuták valamivel magasabb, a terápia során felmerülő sírási arányról számoltak be, mint a kognitív-viselkedési terapeuták, annak ellenére, hogy a mindennapi életben nincs különbség a sírásuk előfordulásában. A mindennapi életben a sírás arányában tapasztalható jelentős különbségek ellenére a férfi és női klinikusok hasonló sírási arányról számolnak be a terápiás folyamaton belül. (Blume-Marcovici és mtsai. 2013)

Úgy tűnik, a terapeuták sírása a terápiában gyakrabban fordul elő, mint korábban gondolták (Vingerhoets és Bylsma, 2018). Habár sok kliens úgy véli, hogy a sírás a terápiás kapcsolatot javítja (Zingaretti, Genova, Gazzillo és Lingardi, 2017), nem egyértelmű, hogyan befolyásolják a terapeuták könnyei a pszichoterápiás folyamatot.

Például, mivel néhány kutatás azt sugallja, hogy a könnyeket ejtő terapeutákat kevésbé kompetensnek láthatják a kliensek (van de Ven, Meijs és Vingerhoets, 2017), elképzelhető, hogy a terapeuta könnyei potenciális hátrányt jelenthetnek a pszichoterápiában. Azonban a terapeuták könnyei pozitív hatással is lehetnek a terápiás kapcsolatra, ha azokat a terapeuta hitelességének bizonyítékaként értelmezik. (Morgan és Williams 2020)

„...Azért lép ki a saját szakmai területéről, mert egy olyan típusú pszichoterápiát szeretne, ami teljesen különbözik a saját gyakorlatától. A fizikai jelenlétem biztosítása átmenetileg csökkenti a feszültségét, ami azt jelenti, hogy a munkánk máris elkezdődött.” (Heery és Bugental, 282-296, 2005.)

Elmondhatjuk, hogy a terapeuta sírása nem ritka esemény a terápiás környezetben. Jelen ismeretek alapján nem létezik olyan univerzális eszköz vagy mechanizmus, amely teljesen pótolná a sírást az érzelmek kifejezésében. Mindannak ellenére, hogy az MI pszichoterápia számos előnnyel járhat, az emberi terapeutákkal összehasonlítva továbbra is hiányosságokat mutat. Az optimális eredmények eléréséhez fontos lehet az emberi és gépi terápia kombinációja, amely kihasználja mindkét megközelítés előnyeit. A technológiai fejlesztések jövőbeni célja arra irányulhat, hogy az MI képes legyen hatékonyan reagálni az érzelmi kibocsátás és megnyilvánulás terén. Ám a pszichoterápia humánspecifikusságát féltve csak az emberi faktor nélkülözhetetlen jelenlétében bízhatunk.

ABSTRACT

CRYING AND PSYCHOTHERAPY IN THE WORLD OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

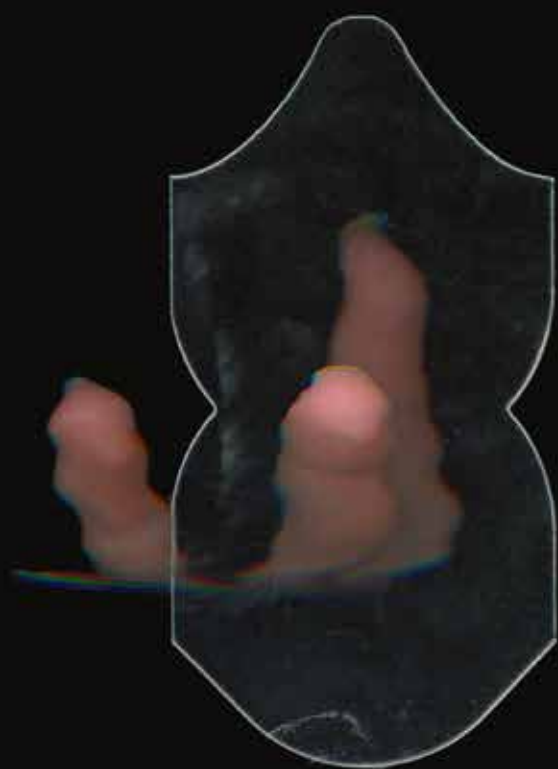
Human emotions and physical reactions are closely interconnected, and the expression of emotions can occur in various ways, such as through crying. Crying is an important and natural reaction for releasing emotional tension, which has numerous psychological and physiological effects on the individual. AI-based psychotherapy can offer benefits but also has shortcomings compared to human therapists, especially in the areas of emotions and empathy. In psychotherapy, crying can provide clients with an opportunity to share their emotions and thoughts, thereby facilitating healing and strengthening the therapeutic relationship. Therapists' tears are often part of the therapeutic process and can provide an opportunity for deeper connection and emotional support.

Keywords: crying, artificial intelligence, psychotherapy

Irodalom:

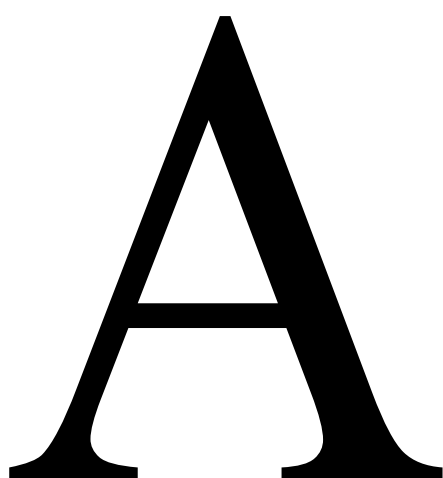
1. Ez az a tudományos ok, amiért a sírás olyan átkozottul jó érzés” (n.d.). Digitális Utazás. <https://digitltravel.com/hu/ez-az-a-tudom%C3%A1nyos-ok-ami%C3%A9rt-a-s%C3%ADr%C3%A1s-olyan-%C3%A1tkozottul-j%C3%B3-%C3%A9rz%C3%A9s/>
2. Balla, G., Törteli Telek, M., Szűts, Z. (2023). Helyettesíthető a nonverbális kommunikáció szimbólumokkal?, Műhely
3. Blume-Marcovici, A. C., Stolberg, R. A., Khademi, M. (2013). Do Therapists Cry in Therapy? The Role of Experience and Other Factors in Therapists' Tears. *Psychotherapy Theory Research Practice Training*, 50(2).
4. Blume-Marcovici, A. C., Stolberg, R. A., Khademi, M. (2016). Examining Our Tears: Therapists' Accounts of Crying in Therapy. *American Journal of Psychotherapy*, 69(4), 399-421.
5. Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Volume 1: Attachment*. The International Psycho Analytical Library, 79. The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis, London.
6. Fiske, A., Henningsen, P., Buyx, A. (2019): Your Robot Therapist Will See You Now: Ethical
7. Implications of Embodied Artificial Intelligence in Psychiatry, Psychology, and Psychotherapy. *Journal of Medical Internet Research*, 21(5). e13216
8. Freud, S. (2011). *Tanulmányok a hisztériáról*. Animula Kiadó.
9. Genova, F., Zingaretti, P., Gazzillo, F., Tanzilli, A. (2020). Psychotherapy Patients Crying Experiences in Psychotherapy and Relationship With Working Alliance, Therapeutic Change and Attachment. *Psychotherapy Theory Research Practice Training*, 58(1).

10. Gibbs, A., & Hawke, S. (2008). Ferenczi Thalassá-ja és a könnyek evolúciója. *Thalassa*, 19(1), 37-57.
11. Heery, M., & Bugental, J. F. T. (2005). Listening to the listener. An existential-humanistic approach to psychotherapy with psychotherapists. In Geller, J. D., Norcross, J. C., & Orlinsky, D. E. (Eds.), *The Psychotherapist's Own Psychotherapy: Patient and Clinician Perspectives* (pp. 282-296). Oxford University Press.
12. Knox, S., Hill, C. E., Knowlton, G., Chui, H., Pruitt, N., & Tate, K. (2017). Crying in psychotherapy: The perspective of therapists and clients. *Psychotherapy*, 54(3), 292–306.
13. Kozékiné Hammer Zs. (2017) Pszichoterápia – egyéni tanácsadás; Családtérápia – családi tanácsadás: hasonlóságok és különbségek, *Alkalmazott pszichológia*, 17(4):67–86.
14. Morgan, E., Williams, E. N. (2020). A Qualitative Study of Psychotherapists' In-Session Tears. *Psychotherapy Theory Research Practice Training*, 58(1).
15. Nelson, J. K. (2008). Crying in Psychotherapy: Its Meaning, Assessment, and Management Based on Attachment Theory. In *Emotion Regulation*, 202-214.
16. Pflugfelder, S. C., & Stern, M. E. (2020). Biological functions of tear film. *Experimental Eye Research*, 197(2), 108-115.
17. Pogosyan, M. (2020). Why You Have More Control Over Your Emotions Than You Think. *Psychology Today*
18. Robinson, N., Hill, C. E., & Kivlighan, D. M., Jr. (2015). Crying as communication in psychotherapy: The influence of client and therapist attachment dimensions and client attachment to therapist on amount and type of crying. *Journal of Counseling Psychology*, 62(3), 379–392.
19. Ujhelyi A., Zsoldos B. (2022) Mesterséges intelligencia a terápiában, *Alkalmazott Pszichológia* 22(3): 81–91
20. van de Ven, N., Meijs, M. H. J., & Vingerhoets, A. (2017). What emotional tears convey: Tearful individuals are seen as warmer, but also as less competent. *British Journal of Social Psychology*, 56(1), 146–160.
21. Vingerhoets, A., Bylsma, L. (2018). Tears in therapy: A pilot study about experiences and perceptions of therapist and client crying. *European Journal of Psychotherapy & Counselling*, 20(2), 199-219.
22. Yu, R., Hui, E., Lee, J., Poon, D., Ng, A., Sit, K., Ip, K., Yeung, F., Wong, M., Shibata, T., Woo, J. (2015): Use of a Therapeutic, Socially Assistive Pet Robot (PARO) in Improving Mood and Stimulating Social Interaction and Communication for People with Dementia: Study Protocol for a Randomized Controlled Trial. *JMIR Research Protocols*, 4(2). e45.

Simonyi Gabriella
**A GYERMEKI HAZUGSÁG KUTATÁSÁT SZOLGÁLÓ
KORSZERŰ PSZICHOLÓGIAI MÉRŐESZKÖZÖK
SZAKIRODALMÁNAK ÁTTEKINTÉSE**

korai gyermekkorban a hazugság a kognitív fejlődés fontos mérföldköve. Az emberi természethez hozzátartozik ez a szokás, azonban a gyerekek és a kamaszok kiemelten sokat hazudnak (Rhodes, 2017). A kutatás célja felderíteni, milyen mérőeszközöket fejlesztettek eddig a gyermeki hazugság megismerésére, a főbb jellemzők felfedésére. Munkám során áttekintettem a témához kapcsolódó empirikus kutatásokat, hangsúlyt fektetve az alkalmazott módszerekre és kutatási eszközökre. A nemzetközi vizsgálatok azonosításához az ERIC, a Web of Science, a Google Scholar, illetve a Research Gate adatbázisában tájékoztam. Felhasználtam a Science Direct adatbázist is a szakirodalom összegyűjtéséhez, ahol az alábbi keresőkifejezéseket használtam: 'hazugság'; 'csalás'; 'megtévesztés'; 'ToM'. A kutatás folyamán összesen 122 tudományos szakfolyóirat-cikk került áttekintésre, melyből 9 magyar nyelven és 113 angol nyelven íródott. A hazugság ilyen jellegű kutatásának neveléstudományi relevanciája van, mivel a pszichológiai tanulmányok jól megalapozott megállapításai szerint a gyermekkorban való hazugság pozitívan kapcsolódik más problémás viselkedések széles skálájához, például a zavaró magatartáshoz, agresszióhoz, magatartási rendellenességekhez, lopáshoz, mulasztáshoz vagy bűnözéshez (Gervais et al., 2000, Gervais ésmunkatársai, 1998; Rutter és mtsai, 1970; Stewart és DeBlois, 1985; Stouthamer-Loeber és Loeber, 1986). A hazugság kutatását célzó mérőeszközök és módszerek folyamatosan fejlődnek, hogy megfeleljenek a kutatók és szakemberek igényeinek a hazugság mélyebb megértése és hatékonyabb kezelése terén.

A jelen cikkben a "Moral story procedure" (MSP) módszert, a "Disappointing Gift Paradigm" (DGP) és a "Temptation Resistance Lie Paradigm" (TRP) módszereket, valamint a szülő jelentési kérdőívet és a hazugságnaplót vizsgáltuk, és bemutattuk, hogyan segítenek ezek az eszközök a gyermekek hazugságainak megértésében és az őszinteség fejlesztésében.

Kulcsszavak: hazugság, gyermek, pszichológiai mérőeszközök

A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatta. A szerző a Gyermeki fejlődés nyomonkövetését segítő mérőeszközök fejlesztése kutatócsoport tagja.

Bevezető

A hazugság azért is állandó tényező a mindennapjainkban, mert szociálisan adaptív jelentőséggel bír. Senki nem szeretné megbántani a rokonát, régi barátját, különösen, ha jóindulattal közelednek felénk. Ugyanakkor a hazudást általában antiszociális viselkedésnek tekintik (Bok, 1989), mégis, az erkölcsi elítélés ellenére a felnőttek körében ez továbbra is általános viselkedés, melyet társadalmi stratégiaként használnak interperszonális céljaik elérésére, a kapcsolatok kezelésére, fenntartására (DePaulo & Kashy, 1998). Bizonyos emberek számára a hazugság a rosszul alkalmazkodás stratégiájává válik, amely végül károsítja kapcsolataikat. A hazugság olyan állítás, amely nem felel meg a valóságnak. Mindemellett a valóságnak meg nem felelő állításnak még két igen fontos jellemzővel kell rendelkeznie ahhoz, hogy valóban hazugságnak minősíthessük. Az egyik az, hogy tudatosnak kell lennie, vagyis annak az embernek, aki a kijelentést teszi, tisztában kell lennie azzal, hogy állítása a tényekkel nem egyeztethető össze, ellenkező esetben ugyanis nem hazudik, hanem téved. A hazugság másik jellemzője, hogy mindig valamilyen érdek fűződik hozzá. Aki hazudik, az tudatosan félre akar vezetni másokat, és a valóságot meghamisító kijelentésétől valami hasznosat, az igazság kiderülése esetén semmiképpen sem élvezhető előnyt remél (Talwar & Lee, 2011). De Paulo és Kashy (1998) szerint a megtévesztés szándékának és a megtévesztésnek egyaránt jelen kell lennie a szándékos félrevezetésben. Ugyanígy a megtévesztő szándékra helyezi a hangsúlyt Walczyk, Harris, Duck és Mulay (2014) is, akik azt mondják, hazudni annyit tesz, mint szándékosan félrevezetni a másikat, hogy az elhiggyen valamit, amiről a hazudó tudja, hogy nem igaz.

A kutatás célja felderíteni, milyen mérőeszközöket fejlesztettek ki eddig a gyermeki hazugság megismerésére és annak főbb jellemzőinek felfedezésére. Munkám során áttekintettem a témához kapcsolódó empirikus kutatásokat, melyek elemzésekor hangsúlyt fektetek arra, hogy milyen módszereket és kutatási eszközöket használnak, irányt keresve a további munkámhoz, esetleg új mérőeszköz kialakításához. Fókuszban a leggyakrabban használt pszichológiai eszközök felderítése állt, és ezek összehasonlítás nélküli bemutatása.

Nem szerepelt célként a szisztematikus szakirodalmi áttekintés.

Az eddigi ismereteim szerint Magyarországon és Szerbiában kevesen foglalkoztak ezzel a témával, így a leendő kutatási eredményeim információkat nyújthatnak a képző intézményeknek, a gyakorló pedagógusoknak, az iskolapszichológusoknak és a szülők számára is. A nemzetközi vizsgálatok azonosításához az ERIC, a Web of Science, a Google Scholar, illetve a Research Gate adatbázisában kerestem. Felhasználtam a Science Direct adatbázist is a szakirodalom összegyűjtéséhez, ahol az alábbi keresőkifejezéseket használtam: 'hazugság'; 'csalás'; 'megtévesztés'; 'ToM'. A kutatás folyamán összesen 122 tudományos szakfolyóirat cikk került áttekintésre, melyből 9 magyar nyelven és 113 angol nyelven íródott. A hazugság ilyen jellegű kutatásának neveléstudományi relevanciája van, mivel a pszichológiai tanulmányok jól megalapozott megállapítása szerint a gyermekkorban való hazugság pozitívan kapcsolódik más problémás viselkedések széles skálájához, például zavaró magatartáshoz, agresszióhoz, magatartási rendellenességekhez, lopáshoz, mulasztáshoz vagy bűnözéshez (Gervais et al., 2000, Gervais ésmunkatársai, 1998; Rutter és mtsai, 1970; Stewart és DeBlois, 1985; Stouthamer-Loeber és Loeber, 1986). Ezenkívül a longitudinális vizsgálatok azt mutatják, hogy a korai életkorban történő hazugság jó előrejelző szerepet játszik a bűnözéshez vagy a kábítószer-használathoz serdülő korban és felnőttkorban is (Farrington et al., 2009; Mitchell és Rosa, 1981; Pulkkinen, 1983), ami annak bizonyítéka, hogy ezek az eredmények összhangban vannak a pszichológiai vizsgálatokkal: Bussey (1992) eredményei azt mutatják, hogy a 4–11 éves gyermekek már erkölcsileg elutasítják a hamis állításokat, és negatív belső értékeket (pl. büntudatot) társítanak a hazugsághoz. Lee és Ross (1997) szerint az állítás hazugságként való értékelésének hajlandósága 12 és 19 év között növekszik.

Elméleti háttér

Az eddigi gyermeki hazugságkutatások két hazugságtípusra fókuszálnak, ezek az antiszociális és a proszociális hazugságok. A gyermekek antiszociális hazugságokkal kapcsolatos elképzeléseit és erkölcsi ítéleteit vizsgáló irányzat kutatói kimutatták, hogy a gyermekeket már nagyon korán kifejezetten vagy implicit módon tanítják az antiszociális hazugságokkal kapcsolatos negatív erkölcsi következményekről. Erősen elriasztják őket az ilyen típusú hazugságoktól (Cameron, Chen, & Lee, 2001; Wilson, Smith, & Ross, 2003). Az antiszociális típusú hazugságok fogalmi megértése már 3 éves korban megjelenik (Siegal & Peterson, 1998; Talwar et al., 2002), már az óvodások is megértik, hogy az antiszociális hazugságok negatív erkölcsi következményekkel járnak (Bussey, 1992, 1999; Talwar et al., 2002). Az antiszociális hazugságkutatás keretein belül jelentős kutatási terület az,

amelyet Binet (1896), Darwin (1877), valamint Hartshorne és May (1928) kutatott, vagyis a gyermekek hazug viselkedését vizsgálja trükközés, személyes védelem vagy haszon szempontjából (Chandler et al., 1989; Lewis, Stanger, & Sullivan, 1989; Peskin, 1992; Polak & Harris, 1999; Talwar & Lee, 2002a). Már óvodáskortól megjelenik a megtévesztési szándékú hazugság (Chandler et al., 1989; Peskin, 1992). A kisgyermek általában jártasak nonverbális viselkedésük elfedésében (pl. szemkontaktus létesítése hazugság közben; Lewis és mtsai., 1989; Talwar & Lee, 2002a), de rosszul tudják eltitkolni a megtévesztést verbális nyilatkozataikban (Polak & Harris, 1999; Talwar és Lee, 2002a, 2008; Talwar, Gordon és mtsai., 2007).

Az a hazugság, amelyet azzal a szándékkal mondanak, hogy segítsenek, nem pedig ártani akarnak vele egy másik egyénnek, proszociális jellegűek. A proszociális hazugságok sokszor szükségesek, Lakoff (1973) azt mondja, hogy az ember közötti kommunikációban be kell tartani az Udvariassági Szabályt is, amely azt követeli meg a beszélőtől, hogy barátságosak legyenek kommunikációs partnereikkel. Az udvariassági helyzetben ez az elv arra szólít fel, hogy az emberek ne mondjanak egyenesen igazat annak érdekében, hogy megteremtsék vagy fenntartsák az együttműködő kapcsolatot egy másik emberrel. Azonban a gyermekek számára az udvariassági helyzet kihívást jelent, hiszen még mindig tanulják a társadalmi és erkölcsi szabályokat a társadalmukban. Az ellentmondások feloldása ezen szabályok között további igénybevételt jelent számukra (DePaulo & Bell, 1996; DePaulo & Kashy, 1998). Azt vizsgálták a kutatók, hogy a gyermekek képesek-e stratégiai kompromisszumokat kötni olyan társadalmi helyzetekben, ahol a szabályok ütköznek egymással, valamint hogy hogyan választják és alkalmazzák ezeket a szabályokat alkalmazkodó módon különböző társadalmi helyzetekben.

A következőkben arról ejtünk szót, hogy melyek azok a leggyakrabban használt mérőeszközök, melyek a fent említett megállapításokhoz jutatták a kutatókat, majd ezeket a mérőeszközöket részletesebben le is írjuk.

A gyermeki hazugságot vizsgáló legyakoribb pszichológiai mérőeszközök

1. *Erkölcsi történetek*

Az Erkölcsi történetek nevű mérőeszközhöz (Moral story procedure) kapcsolódó kutatások (Bussey, 1992, 1999; Peterson és mtsai., 1983; Siegal és Peterson, 1998; Talwar és Lee, 2008; Talwar, Lee, Bala, & Lindsay, 2002) arra használták a történeteket, hogy megvizsgálják a gyermekek fogalmi megértését a hazugságról és az igazmondásról, valamint tényleges hazug viselkedésüket udvariassági helyzetben.

A történetek olyan gyakori forráskönyveket írtak le, amikor egy gyermek azzal a döntéssel szembesül, hogy hazudik, vagy igazat mond egy felnőttnek. Két történet egy olyan helyzetet írt le, amikor a gyermek főszereplője kisebb vétket követett el, majd tette után vagy/és antiszociális hazugságot mond (Antiszociális hazugság történet) vagy bevallotta (Valld be a vétkes történet) a viselkedését, amikor ennek kapcsán megkérdezték. A másik két történet egy udvariassági kontextust írt le, ahol a gyermek főszereplőjének nem tetszett valami, amit egy másik személy adott vagy készített neki, és/vagy proszociális hazugságot mondott (Proszociális hazugság történet), vagy igazat mondott (Tompa igazság történet) arról, hogy nem tetszik a tárgy. A kísérletező minden történetet felolvasott a résztvevőknek a laptopon látható rajzfilmillusztrációk mellett. A történeteket véletlenszerű sorrendben mutatták be minden gyermek számára. Minden történet után a kísérletben résztvevőknek egy erkölcsi fogalomkérdést és egy erkölcsi értékelési kérdést tettek fel (Bussey, 1992, 1999; Peterson és mtsai., 1983; Siegal és Peterson, 1998; Talwar és Lee, 2008; Talwar et al., 2002). Annak megerősítésére, hogy a gyerekek értik a hazugság és az igazmondás fogalmát, és hogy megbizonyosodjanak arról, hogy odafigyelnek-e a történetre, megkérdezték őket: „Igaz, hazugság vagy valami más, amit [a főhős] mondott?” Ezután erkölcsi értékelést kellett adniuk a történetről, jelezve, hogy mennyire jó vagy rossz, ha a főhős hazudott vagy igazat mondott egy 7 pontos Likert-skála segítségével (-3-tól +3-ig), ahol a negatív pontszámok negatív értékeléseket, a pozitív pontszámok pedig pozitív értékeléseket tükröznek.

Xu, Bao, Fu, Talwar és Lee (2010) tanulmányának megállapítása szerint a gyermekek minden életkorban hazugságnak, az igaz állításokat pedig igazságnak minősítették, függetlenül attól, hogy proszociális vagy nem szociális célból mondták-e őket. Az életkor növekedésével azonban a gyerekek egyre kevésbé voltak negatívak illetve pozitívabbak lettek mások udvariassági helyzetekben való hazudozásával kapcsolatban, és hajlamosabbak voltak hazudni ilyen helyzetekben. A korábbi megállapításokkal ellentétben (pl. Talwar et al., 2002) a gyermekek hazudozással kapcsolatos erkölcsi ismeretei jelentősen összefüggtek tényleges viselkedésükkel.

Xu, Bao, Fu, Talwar és Lee (2010) kutatásában a kisiskolás tanulókat az iskolájuk egy csendes szobájában egyénileg foglalkoztatták. Két ülésen vettek részt: az egyik foglalkozás azt vizsgálta, hogy a gyerekek proszociális hazugságot mondanak-e (nemkívánatos ajándékozási eljárás segítségével), a másik pedig azt vizsgálta, hogy a

gyermek fogalmi értelemben értik-e a hazugságokat és az igazságokat udvariassági helyzetekben (erkölcsi történeti eljárás segítségével). A két ülés között 10 nap telt el. A gyermekek fele részt vett a nemkívánatos ajándékozási eljárásban, amelyet az erkölcsi történeti eljárás követett, a másik fele pedig az ellenkező sorrendben vett részt az eljárásokban. Az **Erkölcsi történet** nevű eljárás folyamán az egyik kísérletvezető személy egy helyi egyetem diáktanáraként mutatkozott be, és négy történetet olvasott fel a résztvevő diákoknak, ezeket képekkel is illusztrálta. A történetek megkezdése előtt a gyerekeket először megtanították a 7 pontos Likert-skála használatára. A pozitív, semleges és negatív értékeléseket vörös csillagok, kör és fekete keresztek szimbolizálták a következőképpen: nagyon nagyon jó (három csillag), nagyon jó (két csillag), jó (egy csillag), sem jó, sem rossz (egy kör), rossz (egy kereszt), nagyon rossz (két kereszt) és nagyon nagyon rossz (három kereszt). A gyermekek verbális válaszait ezután egy 7 pontos numerikus skálává alakították át). A történeteket módosították a proszociális hazugságról szóló korábbi tanulmányokban használtakhoz képest (Bussey, 1992; Lee és Ross, 1997; Walper & Valtin, 1992). Az egyik történetben a gyermek olyan ajándékot kap, amely nem tetszik neki, de azt mondja tanárának, az ajándékozonak, hogy tetszik az ajándék (a proszociális hazugság-történet). A második történetben a gyermek nemkívánatos ajándékot kap, és elmondja a tanárnak az igazságot (tompá igazságmondás). A harmadik történetben a gyermek kívánatos ajándékot kap, de hamisan azt állítja, hogy nem szereti az ajándékot (ellenőrző hazugság-mesélő történet). A negyedik történetben a gyermek kívánatos ajándékot kap, és őszintén kijelenti, hogy szereti az ajándékot (irányító igazságmondó történet). Meglévő tanulmányok (pl. Bussey, 1992; Talwar et al., 2002) következetesen kimutatták, hogy az óvodáskorú gyermekek hajlamosak nagyon negatívan értékelni a kontroll hazugság-mesélésben ábrázolt hazugságot, és nagyon pozitívan értékelik az igazmondást a kontroll igazmondó történetben. A gyermekek e két történetre vonatkozó értékeléseit így össze lehet hasonlítani a proszociális hazugságmondásra és a tompa igazmondásra vonatkozó értékelésükkel. (A történetek olvashatók az 1. számú függelékben)

Miután elmondták az egyes történeteket, a résztvevőknek a következő kérdéseket tették fel:

a) 1. kérdés (kategorizálási kérdés): „Hazugság-e az, amit XXX (a főhős neve) mondott, vagy nem hazugság?” (Ha a résztvevő azt válaszolta, hogy „nem hazugság”, megkérdezték tőlük, hogy „Igaz-e az, amit XXX mondott, vagy nem igazság?.”);

b) 2. kérdés (erkölcsi értékelési kérdés): „Amit XXX mondott, nagyon nagyon jó, nagyon jó, jó, se nem jó, se nem rossz, rossz, nagyon rossz vagy nagyon nagyon rossz?” A résztvevőket arra kérték, hogy jelezzék válaszaikat azon a Likert-skálán, amelyen kiképezték őket. Végül arra kérték a gyerekeket, hogy indokolják meg minősítésüket (minősítési indoklási kérdés): „Miért gondolod, hogy ez XXX (a gyermek minősítése)?” A gyermekek indoklásának kódolási rendszerét úgy fejlesztették ki, hogy a válaszok lehetséges típusaioz korábbi hasonló tanulmányok jelentéseit és megbeszéléseit használták alapul (Bussey, 1999; Peterson és mtsai., 1983; Walper & Valtin, 1992). Továbbá, a résztvevők által adott válaszok minden típusát a kutatócsoport tagjai felülvizsgálták, hogy további típusú válaszokat kapjanak, ha vannak ilyenek. Mivel a résztvevők nem adtak meg sokféle indoklást, a végső kódolási rendszer csak a következő típusú válaszkategóriákat tartalmazta. Az első típus az udvariasság és a másik személy érzéseinek védelme szükségességét említette igazolásként (udvariassági igazolás; pl. „Nem udvarias, ha azt mondom, hogy nem tetszik” vagy „Nem lenne szép” vagy „Kínos lenne”). A második típus az igazmondás szükségességére utalt (őszinteség igazolása; pl. „Nem tetszett neki” vagy „Igazat kell mondanod”). A harmadik típus mind az udvariasságra, mind az őszinteség igazolására utalt (mindkét indoklás; pl.: „Ha azt mondjuk, hogy tetszik, akkor a tanár jobban érzi magát, de ez hazugság”). Létrehoztak egy „egyéb” kategóriát is a válaszokhoz (pl. „nem tudom”), amely nem tartozott a három kategória egyikébe sem. Két végzős hallgatót, akik nem ismerték a tanulmány hipotéziseit, arra képezték ki, hogy a gyermekek válaszait e kategóriák szerint kódolják.

Németh T. Enikő & Ahmad Adha (2021): A szerzők nyolc történetet hoztak létre, amelyekben kombinálták a prototipikus hazugság három elemét: (a) az objektív hamisságot (falsehood), (b) a hamisságban való hitet (belief), valamint (c) a megtévesztési szándékot (intention). Coleman és Kay (1981) által megfogalmazott történetek magyar fordításait vették, ügyelve arra, hogy a történetek nyelvi megformálása kulturálisan is elfogadható legyen a magyar anyanyelvi beszélők számára. Céljuk Coleman és Kay (1981) kísérletének megismétlése volt annak érdekében, hogy a megfogalmazott kutatási kérdéseiket megválaszolják: a magyar nyelvhasználók hazugságfelfogása a Coleman és Kay (1981) által feltételezett hazugságelemek mely sorrendjét mutatja a fontosság szempontjából? A magyar nyelvhasználatban a hazugság legfontosabb eleme valóban a megtévesztési szándék, ahogy azt Vajtai (2013) és Falyuna (2016) feltételezte? Mennyire biztosak a magyar nyelvhasználók a hazugság megítélésében és van-e olyan tényező, amely befolyásolja az ítéleteiket? (Kérdőívük a 2. számú függelékben olvasható)

2. Kiábrándító ajándék paradigma

A gyermekek proszociális hazugságainak fogalmi megértéséről folyó korábbi kutatások eredményei kapcsán azt kell mondani, Lee és Ross (1997) azt találták, hogy a 12 és 14 év közötti serdülők és a főiskolai hallgatók kevésbé hajlamosak a valótlan állításokat hazugságnak minősíteni, amikor azt mondják, hogy segítsenek egy másik személynek, mint amikor azt mondják, hogy ártsanak. Eredményeik megerősítették Sweetser (1987) elméleti állítását, miszerint a valótlan állítások, amelyeket szándékosan mondtak egy másik személy megsegítésére vagy udvariasságból, nem tekinthetők hazugságnak. Ezzel szemben Bussey (1999) arról számolt be, hogy a legtöbb 4 és 11 év közötti gyermek minden típusú valótlan állítást hazugságnak minősít, függetlenül azok anti- vagy proszociális jellegétől. Ez a megállapítás arra utal, hogy a serdülőkorban a proszociális hazugság fogalma tekintetében fejlődési változás következhet be. Az erkölcsi ítéleteket illetően Bussey (1999) megállapította, hogy az óvodai és általános iskolai években a gyerekek hajlamosak voltak negatív minősítést adni a proszociális hazugságokra. Ennek ellenére 4 éves koruktól kezdve a proszociális hazugságok minősítése nem volt olyan negatív, mint a trükközés vagy az antiszociális hazugságok. Broomfield, Robinson és Robinson (2002) azt is megállapították, hogy a 4 és 9 év közötti gyermekek azt javasolják, hogy egy történet szereplő hazudjon a nem kívánt ajándék kedveléséről, hogy elhitesse az ajándékozóval, hogy az ajándék tetszett. A kísérletben résztvevők azt is megjósolták, hogy az ajándékozó boldog lesz, ha meghallgatják. A **Kiábrándító ajándék** paradigmában a feladat folyamán a gyerekek csalódást keltő díjat kapnak ajándékba, és megkérdezik tőlük, hogy tetszik-e nekik (Disappointing Gift Paradigm, DGP, Talwar et al., 2007; udvarias hazugság). Ez a paradigma gyermekek proszociális hazugságmondásának vizsgálatára szolgál. A gyerekek olyan játékot játszottak, ahol ajándékot ígértek nekik egy ajándékosárból, amely számos különféle játékot és ajándékot tartalmazott. A feladat után játék helyett nemkívánatos szappanajándékot kaptak, és az ajándékozó megkérdezte, hogy tetszik-e nekik az ajándék. Ebben a helyzetben össze kellett egyeztetniük a jobb ajándék iránti vágyukat az udvariasság versengő társadalmi és erkölcsi követelményével. Arra a kérdésre, hogy tetszett-e nekik az ajándék, a résztvevők többsége valótlanul azt mondta az ajándékozónak, hogy tetszett nekik a kiábrándító ajándék, annak ellenére, hogy azt mondták a szüleiknek, hogy nem tetszik nekik az ajándék. Az iskoláskorú gyermekek nagyobb valószínűséggel hazudtak, mint az óvodáskorú gyermekek.

Xu, Bao, Fu, Talwar és Lee (2010) kutatásában **Kiábrándító ajándék paradigma** eljárás során a gyerekeket a kísérletvezető egyénileg fogadta az iskolájuk egy csendes szobájában. A gyermek tanára bemutatta a kísérletezőt, mint egy helyi egyetem diáktanárát. A kísérletező azt mondta a résztvevőknek, hogy két memóriatesztet fognak végezni. Ha mindkét teszten jól teljesítettek, akkor egy díszdobozból kiválasztott ajándékot kapnak. A résztvevőknek minden egyes tárgyat megmutattak, ami a dobozban volt. Ezek golyóstollak, matricák, kifestőkönyvek, kártyák és ceruzák voltak. A kísérlet eredményei azt mutatták, hogy az iskoláskorú gyerekeknek tetszettek a vonzó és színes tollak, matricák és kifestőkönyvek, de nem szerették a sima kinézetű kártyákat és ceruzákat. Megkérdezték őket, hogy melyik tárgyat szeretnék ajándékba kapni, és melyeket nem (ez volt az úgynevezett ajándékpreferencia-értékelés). Egyetlen gyermeknek sem tetszettek a kártyák és a ceruzák. A kedvelt és nem tetsző ajándéktárgyak azonosításakor azt mondták nekik, hogy a nekik leginkább tetsző ajándéktárgyat kapják meg, ha átmennek a teszteken. Ezután a kísérletező egy rövid távú memóriatesztet (egy szubtízáló feladatot) végzett, amelyben röviden bemutattak néhány ceruzát, és a gyerekeket arra kérték, hogy számoljanak be arról, hogy hány ceruzát láttak. Annak érdekében, hogy minden gyermek sikeres legyen a teszten, a bemutatott ceruzák száma kisebb volt, mint amire a résztvevőkkel azonos korú gyermekek várhatóan emlékeznek, amit kísérleti teszteléssel határoztak meg. Miután minden résztvevő átment a teszten, megdicsérték őket. A kísérletvezető azt mondta, hogy váratlanul eszébe jutott, gyorsan el kell intéznie valamit, és néhány percre el kellett hagynia a szobát. A második próbát a diákok saját tanára végezte el és meg kellett adnia nekik az ajándékot, ha a második vizsgán is átmennek. Miután a résztvevők saját tanára belépett a terembe, a kísérletvezető távozott. A tanár a Wechsler Intelligencia tesztjének (WISC) alskálájához hasonló számjegy-span tesztet hajtott végre. Miután minden résztvevő átment a második vizsgán, a tanár azt mondta a diákoknak: „Nagyon jól teljesítettetek mindkét teszten, ezért ajándékot adok nektek.” Rámutatott az ajándékdobozban lévő ajándéktárgyakra, és azt mondta: „A diáktanár megvette az ajándékok egy részét (a vonzóakra mutatva). Én megvettem ezeket az ajándékokat (a nem vonzóakra mutatva). Hadd adjam neked azt, amit én vettem ajándékba”. Aztán átadott egy nem vonzó ajándékot a gyermeknek. Miután a gyermeknek lehetősége nyílt megvizsgálni az ajándékot, a tanár megkérdezte: „Tetszik neked az ajándék, amit neked adtam?” (Tetszik az 1. kérdés). Miután megkapták az ajándékot, és válaszoltak az 1. kedvelő kérdésre, a kísérletvezető visszatért. A tanár azt mondta a kísérletvezetőnek, hogy a résztvevők nagyon jól teljesítettek a második teszten, és ezért ajándékot kaptak (az ajándékra mutatva). Arról is tájékoztatta a kísérletvezetőt, hogy a diákok azt mondták-e, hogy tetszik nekik az ajándék, vagy nem

tetszik nekik az ajándék. A tanár ezután egy színlelt kifogással elhagyta a szobát. Ezen a ponton, ha a résztvevők azt mondták, hogy tetszik nekik az ajándék, a kísérletvezető megkérdezte a diákokat: „Most hallottam, hogy a tanárod azt mondta, hogy azt mondtad neki, hogy tetszik ez az ajándék, de korábban azt mondtad nekem, hogy nem tetszik az ajándék. Szóval, tényleg tetszik az ajándék, vagy sem?” (Tetszik a 2. kérdés). Ha a diákok azt válaszolták, hogy nem tetszik nekik az ajándék, a kísérletvezető megkérdezte: „Miért mondtad a tanárodnak, hogy tetszik az ajándék?” (intézkedés indoklási kérdése). A kérdés után a résztvevőknek azt mondták, hogy ha szeretnék, kicserélhetik az ajándékukat, és minden gyermek élt a csere lehetőségével. A „miért” kérdésre adott válaszokat ad hoc módon kifejlesztett kódolási rendszer szerint kódolták, mivel egyetlen korábbi tanulmány sem kódolt ilyen válaszokat. Miután a kutatócsoport tagjai áttekintették a válaszokat, világossá vált, hogy bár azok a gyerekek, akik igazat mondtak, következetesen hivatkoztak arra, hogy igaznak kell lenniük, vagy nyilatkozatot tettek a tényről (pl. „Igazat kell mondanod” vagy „Nem tetszik,„), azon gyermekek körében, akik hazugságot mondtak, hogy elrejtsek, hogy nem szeretik a nemkívánatos ajándékot, néhányan nem voltak motiváltak arra, hogy proszociális aggodalmakból hazudjanak. Így a következő kategóriák alakultak ki a hazudozó gyermekek számára: (a) a proszociális hazudozók, akik hazugságukat azzal indokolták, hogy udvariasnak kell lenniük, vagy el kell kerülniük tanáruk érzéseinek megbántását, és (b) a nem proszociális hazudozók, akik a proszociális aggályoktól független válaszokat adtak, például arra utaltak, hogy el kell kerülniük a magukra gyakorolt negatív következményeket (pl. a tanár dühös rájuk, ha igazat mondanak), vagy megérdemli az ajándékot, még akkor is, ha nem tetszett neki, vagy más, az udvariasságtól független egyéb válaszok (pl. „Nem tudom” vagy „Találok más hasznát annak”). Ugyanezt a két végzős hallgatót arra képezték ki, hogy a gyermekeket három kategóriába sorolják: tompa igazmondók, proszociális hazudozók és nem proszociális hazudozók az alapján, hogy a gyerekek igazat mondtak-e vagy hazudtak, és a „miért” kérdésre adott válaszaik alapján.

3. *A Kísértésállósági paradigma*

Kísértésállósági paradigma alkalmazásával fényt derítenek arra, hogy ha van motiváció a hazugságra, meggyőzőbben hazudnak-e a gyerekek vagy akkor is igazat mondanak, ha nagy a kísértés (Temptation Resistance Lie Paradigm, TRP; Lewis és munkatársai (1989), Talwar & Lee, 2008). Vagyis a Temptation Resistance Lie Paradigm (TRP) egy olyan eljárás, amely a kísértésekkel, az ellenállással és a hazugságokkal kapcsolatos viselkedést vizsgálja. A TRP-t eredetileg Lewis és munkatársai fejlesztették ki 1989-ben, majd Talwar és Lee továbbfejlesztette 2008-ban. Az elmélet szerint az emberek gyakran szembesülnek kísértésekkel, például olyan helyzetekkel, amikor el kell dönteniük, hogy betartsák-e egy szabályt vagy szabályszegésre adják a fejüket. A TRP szerint az egyének a kísértés ellen irányuló erőfeszítése közvetlenül kapcsolódik ahhoz, hogy mennyire hajlandó vagy képes hazudni. Az elmélet azt állítja, hogy az emberek, akik könnyen ellenállnak a kísértéseknek, kevésbé hajlamosak hazudni, míg azok, akik gyengébbek az ellenállásban, nagyobb valószínűséggel folyamodnak hazugsághoz a szabályszegés elkerülése érdekében. Lewis és munkatársai eredeti kutatásukban megfigyelték, hogy azok az egyének, akik jobban ellenálltak a kísértéseknek, kisebb valószínűséggel hazudtak a vizsgálat során. Talwar és Lee továbbfejlesztette a TRP-t, és különösen a gyerekek hazugságával kapcsolatosan vizsgálták. Az eredmények azt mutatták, hogy azok, akik erősebben ellenálltak a kísértéseknek (például nem csaltak játék közben), kevésbé voltak hajlandók hazudni a kísérlet során. Összességében a Temptation Resistance Lie Paradigm elmélet azt állítja, hogy a kísértésekkel szembeni ellenállás és a hazugság között szoros kapcsolat van. Azok az emberek, akik könnyebben tudnak ellenállni a kísértéseknek, kevésbé valószínű, hogy hazudnak, míg azok, akik gyengébbek az ellenállásban, nagyobb valószínűséggel folyamodnak a hazugsághoz.

A TRP (Temptation Resistance Paradigm) egy olyan kísérletsorozat, amely lehetővé teszi a gyerekeknek, hogy egy célzott játékkal játszanak. Ezt követi egy tilalompróba, amely során a kutató távol van vagy elfordul, miután utasította a kutatásban résztvevőket, hogy ne nyúljanak hozzá vagy ne nézzenek rá egy játékra, ami egy takaró alatt van (vagy mögöttük van). A TRP tilalom próbája a legfontosabb pontja ennek a paradigmának, mert ebben a próbában a gyerekeknek lehetőségük van megszegni a szabályt (vagyis kukucskálni a tiltott tárgyra). Csak a gyerek viselkedése után, amely követi a közvetlen kérést, hogy ne csinálja (más szóval azért, mert megszegte a szabályt), a kutató felteheti a TRP fő teszt kérdését: „Kukucskáltál?„, Ez a kérdés lehetőséget ad a résztvevőknek arra, hogy hazudjanak (mondják, hogy „nem” kukucskálás után) vagy az igazat mondják el a viselkedésükről. Ezután a kutatók kiszámíthatják a nem kukucskáló gyerekek számát, és ami még fontosabb, a kukucskálók számát, akiket két csoportra lehet osztani: hazugokra és igazmondókra (Evans és Lee, 2013, Talwar és Lee, 2002, Talwar et al 2007). A résztvevők többsége a helyzet rendkívül csábító jellege miatt kukucskált. Ez a felállás lehetőséget ad a gyermekeknek arra, hogy hazudjanak, hogy önvédelem céljából eltitkolják saját vétkeiket. Ezért okuk van arra, hogy meggyőzően hazudjanak. Valójában ez a helyzet hasonló azokhoz a természetes helyzetekhez, amikor a gyerekek hajlamosak hazudni (Newton, Reddy, & Bull, 2000; Smith, Wilson, Ross, & Ross, 1997).

Ezzel a paradigmával a kutatók megfigyelték a gyerekek hazugságmondásának fejlődését a csecsemőktől az előkamaskorig (pl. 7–9, 20, 23–26). Kiderült, hogy a 2 évesek közül a kukucsálók 20-30%-a hazudott, míg a 4 éveseknél ez az arány már 50-60% volt. Az 5 éves kor után pedig már több mint 80% -uk hamis állítást tett, amikor megkérdezték tőlük, hogy kukucsáltak-e a játékokra, amíg a kutató távol volt (Lee, 2013). Ráadásul, ezek alapján a leíró adatok alapján Talwar és Lee (2008) azt javasolják, hogy háromféle szóbeli megtévesztés különböztethető meg: elsődleges hazugságok (4 éves kor előtti gyermekeknél), másodlagos hazugságok (4–7 éves gyermekeknél) és harmadlagos hazugságok (7 évesnél idősebb gyermekeknél). Fontos megjegyezni, hogy az elsődleges hazugságok lehetnek szándékos vagy nem szándékos kísérletek arra, hogy hamis hitet keltsenek. Azaz a TRP segítségével mért kisgyermek hazugságai nem feltétlenül tekinthetők „hazugságoknak” a hagyományos definíciók szerint (Talwar és Crossman, 2011), még akkor sem, ha a szerzők használják a „hazugságok” vagy néha a „spontán hazugságok” kifejezést. Itt megemlítjük, hogy Stern és Stern (1909) alkották meg a „pseudo-hazugságok” kifejezést, hogy leírják a fiatal gyerekek által előállított kezdeti megtévesztéseket, amelyek téves kijelentések vagy „kívánságbeteljesítések”, és nem feltétlenül valóban szándékos csalások (Talwar and Lee, 2008, Ahern et al, 2011, Wimmer et al 1984). Ezeket az első hazugság jeleket nevezhetjük „megtévesztések működés közbennek” (Jakubowska et al, 2020), amelyek a saját előnyös helyzetünk elérésére irányulhatnak. Ezek az első megtévesztések azért történhetnek, hogy mások viselkedését befolyásolják, és nem feltétlenül mások hitét.

4. *A Szülői jelentési kérdőív*

A **Szülői jelentési kérdőív** egy olyan eszköz, amelyet a gyermekek hazugságainak gyakoriságának felmérésére használnak. Ezt a kérdőívet eredetileg Engels és kollégái (2006) tervezték serdülők esetében, és azóta széles körben alkalmazzák. A kérdőív 12 tételből áll, és a szülőknek kell azokat értékelniük. A kérdőív célja az volt, hogy megtudják, milyen gyakran tapasztalják a szülők, hogy gyermekeik (a) kifejezetten hazudnak tevékenységeikről és cselekedeteikről, (b) fehér hazugságokat mondanak, valamint (c) helytelen információkat adnak hozzá történeteikhez, hogy azok érdekesebbé vagy élénkebbé váljanak. A szülők minden tételt egy skálán kell értékeljenek, ahol a lehetőségek a „soha” (0) és a „nagyon gyakran” (4) között helyezkednek el. Például, a szülőknek meg kell jelölniük, hogy gyermekük milyen gyakran mond hazugságot tevékenységeikkel kapcsolatban, vagy milyen gyakran adnak hozzá helytelen információkat a történeteikhez. Engels és munkatársai erős megbízhatóságot találtak a kérdőív esetében, amit a Cronbach-alfa mutató mér. A Cronbach-alfa értéke .90 volt, ami azt jelenti, hogy a kérdőív mérőeszközként megbízható és stabil eredményeket nyújtott. A Szülői jelentési kérdőív lehetővé teszi a kutatók számára, hogy átfogó képet kapjanak a gyermekek hazugságainak gyakoriságáról, és megértsék, hogy milyen típusú hazugságok fordulnak elő gyakrabban.

5. *A hazugság szocializációja kérdőív*

A **hazugság szocializációja kérdőív** (SoL, Socialization of lying questionnaire, Talwar et al, 2022), a SoL (Socialization of Lying) kérdőív egy olyan eszköz, amelyet a hazugságok szocializációjának felmérésére használnak. Ezt a kérdőívet eredetileg Talwar és munkatársai fejlesztették ki 2022-ben, és a hazugságok társadalmi kontextusára összpontosít. A kérdőív célja annak felmérése, hogy a szülők mennyire aktívan vagy passzívan vesznek részt a gyermekek hazugságainak formálásában és elfogadásában a társadalmi környezetben. A kérdőív azon tényezőket vizsgálja, amelyek befolyásolhatják a gyermekek hazugságaira való hajlandóságot, például a szülők kommunikációs stílusát, értékrendjét és magatartását. A SoL kérdőív tartalmaz különböző témájú állításokat, amelyeket a szülőknek kell értékelniük. A kérdőívben szereplő állítások például arra vonatkozhatnak, hogy a szülők mennyire támogatják vagy ítélik el a hazugságot, mennyire tartják fontosnak az őszinteséget, vagy milyen gyakran beszélnek a szülők a hazugságokról és a következményeiről a gyermekükkel. A kérdőív a következő felszólítással kezdődött: „A gyerekek sok forrásból tanulnak a hazugságról. Ez a kérdőív arra kéri Önt, hogy értékelje bizonyos viselkedések használatának gyakoriságát, valamint azt, hogy mennyire ért egyet bizonyos állításokkal. A kérdőív 27 tételből állt, amelyeket egy korábbi kísérleti tanulmány során választottak ki. Az elemválaszok négy pontos Likert-típusú skálákon voltak, hogy jelezzék a relatív gyakoriságot (soha nem gyakori) vagy az egyetértést (erős nézeteltérés a teljes egyetértés mentén). A kutatók a kérdőív segítségével betekintést nyerhetnek a szülők szerepébe a hazugságok társadalmi szocializációjában, és megérthetik, hogy milyen szülői tényezők befolyásolhatják a gyermekek hazugságra való hajlamát. T. Lundquist et al. (2009) eredményei azt sugallják, hogy az egyének idegenkednek a személyes információkról való hazudozástól, és hogy a hazugsággal szembeni ellenszenv a hazugság méretével és az ígért erejével együtt növekszik. Megállapításaikhoz többek között kérdőívet használtak, mely a 3. számú függelékben olvasható.

6. A Hazugságnaplómódszer

A Hazugságnapló egy olyan módszer, amelyet Bella DePaulo, (DePaulo & Bell, 1996; DePaulo & Kashy, 1998) a kilencvenes években végzett kutató alkalmazott a hazugságok vizsgálatára. A módszer lényege, hogy a vizsgálati alanyokat arra kéri, hogy naplót vezessenek a saját hazugságaikról. A hazugságnapló használata lehetővé teszi a résztvevők számára, hogy rögzítsék és dokumentálják a különböző hazugságaikat a mindennapi életben. A naplóban rögzítik a hazugságokat tartalmazó interakciókat, azok okait, a helyzeteket és az embereket, akikkel kapcsolatba léptek. A hazugságnapló segítségével DePaulo célja az volt, hogy részletes betekintést nyerjen a hazugságok jellegébe és gyakoriságába az egyének életében. A kutatás során az alanyokat arra ösztönözték, hogy minél pontosabban és részletesebben írjanak a hazugságokról, hogy ezáltal megérthessék a hazugságok mögötti motivációkat, a kiváltó tényezőket és a társadalmi kontextust. A Hazugságnapló módszer előnye, hogy a résztvevők saját tapasztalataik alapján rögzítik a hazugságokat, így a kutatónak objektív és megbízható információk állnak rendelkezésére. Emellett lehetőséget nyújt arra is, hogy a résztvevők önvizsgálatot végezzenek a hazugságokkal kapcsolatos szokásaikról és viselkedésükről. Az eredmény napi két hazugságos átlag volt. Megnézve viszont a hazugság eloszlását (ennek a vizsgálatnak a metaanalízisében és más kutatásban is), az jött ki, hogy az emberek kisebbsége felelős a hazugságok többségéért. Nem mindenki kettőt hazudik tehát egy nap, hanem sokan egyet vagy egyet sem, míg van egy kisebb hazudós csapat, amely pedig tucatjával számolhatja a napi hazugságadagját.

Összegzés

A hazugság kutatását célzó mérőeszközök és módszerek folyamatosan fejlődnek, hogy megfeleljenek a kutatók és szakemberek igényeinek a hazugságok mélyebb megértéséhez és hatékonyabb kezeléséhez. A jelen cikkben a “Moral story procedure” (MSP) módszert, a “Disappointing Gift Paradigm” (DGP) és a “Temptation Resistance Lie Paradigm” (TRP) módszereket, valamint a szülő jelentési kérdőívet és a hazugságnaplót vizsgáltuk, és bemutattuk, hogyan segítenek ezek az eszközök a gyermekek hazugságainak megértésében és az őszinteség fejlesztésében.

Az MSP módszer olyan narratív szituációkra épül, amelyek során a gyermekeknek lehetőségük van eldönteni, hogy hazudjanak vagy igazat mondjanak. Az ezen módszerrel végzett kutatások rámutattak a morális és emocionális tényezők szerepére a hazugságokban, és segítettek megérteni, miként alakulnak ki a gyermekek hazugságai és hogyan kapcsolódnak ezek a szociális környezetükhöz.

A DGP és a TRP módszerek szintén fontosak azért, hogy lehetővé teszik a kutatók számára a gyermekek hazugságának megfigyelését olyan valós élethelyzetekben, amelyekben a kísértések és a csalódás szerepet játszanak. Ezek a módszerek hozzájárulnak ahhoz, hogy jobban megértsük, hogyan befolyásolják az érzelmi és környezeti tényezők a hazugságra való hajlamot, valamint hogyan fejlődik a hazugságkezelés a gyermekekben.

A szülő jelentési kérdőív és a hazugságnapló szintén értékes eszközök a kutatásban és az intervenció programok kidolgozásában. A szülők bevonása rendkívül fontos, hiszen ők azok, akik első kézből tapasztalják és észlelik a gyermekek hazugságait a mindennapi életben. Az ő észleléseik, véleményük és jelentéseik segítenek azonosítani a gyermekek hazugságainak gyakoriságát, okait és körülményeit, ezáltal hozzájárulva a hazugságok kezeléséhez szükséges hatékony stratégiák kialakításához.

Fontos hangsúlyozni, hogy a hazugság kutatása és megértése nem csupán akadémiai érdeklődésre szorítkozik, hanem közvetlen társadalmi relevanciával is bír. A hazugságok kezelése és az őszinteség fejlesztése gyermek- és serdülőkorban hozzájárulhat az egészséges szociális kapcsolatok kiépítéséhez és a konfliktusok kezeléséhez, valamint hozzásegítheti a fiatalokat az erkölcsi értékrend kialakításához és megerősítéséhez.

Review of contemporary psychological measures for studying childhood lying

t

Lying in early childhood is an important milestone in cognitive development. This habit is part of human nature, but children and adolescents lie especially a lot (Rhodes, 2017). In the course of my work, I reviewed the empirical research related to the topic, emphasizing the methods and research tools used in the analysis. To identify the international studies, I searched the databases of ERIC, Web of Science, Google Scholar, and Research Gate. I also used the Science Direct database to collect the literature, where I used the following search terms: ‘lie’; ‘fraud’; ‘deception’; ‘ToM’. During the research, a total of 122 scientific journal articles were reviewed, of which 9 were written in Hungarian and 113 in English. This kind of research on lying has educational relevance,

since it is well established in psychological studies that lying in childhood is positively related to a wide range of other problem behaviors, such as disruptive behavior, aggression, conduct disorders, theft, truancy or crime (Gervais et al., 2000, Gervais and coworkers, 1998; Rutter et al., 1970; Stewart and DeBlois, 1985; Stouthamer-Loeber and Loeber, 1986). Measurement tools and methods for lie research are constantly evolving to meet the needs of researchers and professionals for a deeper understanding and more effective treatment of lies. In this article, we examined the “Moral story procedure” (MSP), the “Disappointing Gift Paradigm” (DGP) and the “Temptation Resistance Lie Paradigm” (TRP) methods, as well as the parent report questionnaire and the lie diary, and showed how these tools help children understand lies and develop honesty.

Key words: lie, child, psychological measuring instruments

Függelék:

Függelék 1.:

Bussey, 1992; Talwar et al., 2002 kutatásában felhasznált történetek a következők voltak:

1. Proszociális hazugságkeltő történet: Ez Ming Ming. Nagyon jól teljesített egy matematikai versenyen. Tanára egy ceruzadobozt adott neki ajándékba. De Ming Mingnek már sok ceruzadoboza volt otthon. Nem akart többet ilyen ceruzadobozból. Tehát Ming Mingnek nem tetszett az ajándék, amit a tanára adott neki. A tanár megkérdezte tőle: „Tetszik a ceruzadoboz?” Ming Ming azt mondta: „Igen, nagyon tetszik.”

2. Tompa igazmondó történet: A záróvizsga befejeződött, és Xiao Qiang nagyon jól teljesített. A tanár egy könyvet adott Xiao Qiangnak ajándékba, amikor kiosztotta az osztályzati jelentést. Amikor Xiao Qiang megkapta a könyvet, rájött, hogy otthon már megvan ez a könyv. Már nagyon jól ismerte a könyvet, és új könyvet akart olvasni. Tehát Xiao Qiangnak nem tetszett az ajándék, amelyet a tanár adott neki. A tanár megkérdezte Xiao Qiangot: „Tetszik a könyv?” Xiao Qiang így válaszolt: „Nem, nem tetszik”

3. A hazugság történetének ellenőrzése: A tanár tudta, hogy az osztályban sok diák megünnepli születésnapját. Ma van Xiao Hao születésnapja. Ezért születésnap ajándékként radírt adott Xiao Hao-nak. Xiao Hao megkapta a radírt, és aranyosnak találta. Tetszett neki a radír. A tanár megkérdezte Xiao Hao-t: „Tetszik az ajándék?” Xiao Hao azt mondta a tanárnak: „Nem, nem szeretem a radírt.”

4. Irányított igazmondó történet: A tanár néhány tájat ábrázoló színes képet hozott otthonról ajándékba, hogy odaadja az osztály tanulóinak. Li Li szépnek találta a képeket. Li Li az osztály képviselője volt, aki elment az irodába a diákok házi feladatáért, óra után vissza tudja nekik adni a tanár. A tanár tudni akarta, hogy a diákoknak tetszenek-e a képek. Sok diákját megkérdezte, de nem kérdezte meg Li Li-t. Majd a tanár megállította Li Li-t, és megkérdezte tőle: „Tetszik neked a kép, amit adok neked?” Li Li azt mondta: „Igen, tetszik.”

Függelék 2.:

Vajtai (2013) és Falyuna (2016) kérdőívének történetei a következők voltak.

1. Máté megette a tortát, amelyet Júlia a vendégeknek szeretett volna felszolgálni. Júlia megkérdezi Mátét: – Megetted a tortát? Máté azt feleli: – Nem. Hazudott Máté? (+ + +)

2. Dávid, János és Ádám épp golfoznak. Ádám rálép Dávid labdájára. Mikor Dávid odaér és észreveszi, hogy a labdája bele van nyomódva a tözegbe, azt kérdezi: – János, ráléptél a labdámra? János azt feleli: – Nem, Ádám volt. Hazudott János? (– – –)

3. Patrik abban a hitben van, hogy el kell mennie a cukorkabolt előtt ahhoz, hogy eljusson a biliárd szalonhoz, de téved, mert a cukorkabolt elköltözött. Patrik anyja nem helyesli a biliárdot. Ahogy Patrik elhagyja a házat azzal a szándékkal, hogy biliárdozni menjen, Patrik anyja megkérdezi, hogy hova megy. Patrik azt mondja: – A cukorkabolt felé megyek. Hazudott Patrik? (+ – +)

4. Egyik reggel Katalinnak aritmetika vizsgája van, amire nem tanult és így nem akar iskolába menni. Azt mondja az anyjának: – Beteg vagyok. Az anyja megméri a lázát és Katalin meglepetésére kiderül, hogy valóban beteg; aznap később kijön rajta a kanyaró. Hazudott Katalin? (– + +)

5. Sándor a főnökéhez megy hivatalos vacsorára. A szörnyű vacsora után – amelyet senki sem élvezett – Sándor azt mondja a háziasszonynak: – Köszönöm, remek parti volt. Sándor persze egyáltalán nem gondolja

komolyan, hogy remek volt a parti és nem is próbál senkit meggyőzni arról, hogy jól érezte magát, de úgy véli, valami kedveset kell mondania a főnöke feleségének, bár egyáltalán nem várja el tőle, hogy elhiggye. Hazudott Sándor? (+ + –)

6. József és Mária nemrég kezdtek el járni. Vilmos Mária ex-barátja. Egyik este József megkérdezi Máriától: – Láttad Vilmost a héten? Mária azt válaszolja: – Vilmos mononukleózissal gyengélkedik két hete. Vilmos tényleg ebben a betegségben szenved két hete, de valóban az a helyzet, hogy Máriának előző este randevúja volt Vilmostal. Hazudott Mária? (– – +)

7. Két páciens arra vár, hogy betolják őket a műtőbe. A doktor rámutat az egyikre és azt kérdezi: – Géza vakbélműtetre vagy mandulaműtetre vár? Betti nővér épp akkor olvasta a kórlapokat. Bár aggódik az állása miatt, a nővér ennek ellenére összekeveri a fejében a kórlapokat és azt feleli: – Vakbélműtetre, miközben szegény Gézát valójában mandulaműtetre jegyezték elő. Hazudott Betti nővér? (+ – –)

8. Miklós, a szuperdrukker jegyeket kapott a bajnokságra és nagyon büszke rájuk. Megmutatja őket a főnökének, aki azt mondja: – Nézd, Miklós, ha előfordul, hogy valamelyik nap nem jössz dolgozni, jobb lesz, ha jobb kifogást találsz, mint ez a bajnokság. Miklós azt mondja: – Jobbat fogok. A meccs napján Miklós betelefonál a munkahelyére és azt mondja: – Ma nem tudok bemenni dolgozni, főnök, mert beteg vagyok. A sors iróniája, hogy Miklós a meccsre sem tud elmenni, mert a reggel érzett enyhe hasfájásáról kiderül, hogy ételmérgezés. Hazudott Miklós? (– + –)

A három kiegészítő történettel nemcsak a metodológiai problémák orvoslása volt a céljuk, hanem az is, hogy megvizsgálják, hogy a magyar nyelvhasználatban valóban a megtévesztésre irányuló szándék a legerősebb a hazugság felfogásában. Az említett három kiegészítő történet a következő:

9. Helga egyedül megy egy ruhaüzletbe ruhát vásárolni. Felpróbál egy ruhát, amely tetszik neki, de abban nem biztos, hogy a színe jól áll neki. Ezért szeretné valaki más véleményét is hallani. Helga megkérdezi Petrát, aki egy másik, történetesen ott lévő vásárló. Petrának nem igazán tetszik a ruha és a színe. Azért, hogy kielégítse Helga komfortérzetét, de nem azzal a céllal, hogy Helga elhiggye neki, azt mondja, hogy: – Jól áll rajtad a ruha. Hazudik Petra? (+ + –)

10. Krisztinának van barátja, de erről a családjá még nem tud. A barátja meglehetősen jómódú és elvitte Krisztinát Velencébe vakációzni. A kirándulás során a pár fényképeket készített. Miután visszatérnek Magyarországra, Krisztina bátyja megtalálja az egyik fotójukat. Krisztina még mindig nem akarja, hogy a család tudomást szerezzen a barátjáról. Ezért, amikor a bátyja megkérdezi, hogy hol készült a fénykép, ezt válaszolja: – Velencében készült. Hazudik Krisztina? (– – +)

11. Olívia egyik délután a Széchenyi téri parkban sétált, amikor egy japán turista ment oda hozzá és megkérdezte tőle, merre van a legközelebbi sushi étterem. Szerencsére, Olívia előző nap felfedezte, hogy nyílt egy új sushi étterem, de a pontos helyszínre nem emlékezett. Anélkül, hogy a turistát félre akarta volna vezetni, azt mondta: – Ott van a Közép fasoron, körülbelül tíz perc sétányira innen. Az étterem valójában a Fő fasoron van. Hazudott Olívia? (+ + –)

3. Függelék

T. Lundquist et al. (2009) következő kérdőívet használták (saját fordítás):

1. A fehér hazugság, amelytől valaki más jól érzi magát, csak pozitív.
2. Hazudhatnék, hogy segítsék valaki másnak, még akkor is, ha ez fáj nekem.
3. Hazudhatnék, hogy bosszút álljak, még akkor is, ha fáj.
4. Hajlamosabb vagyok hazudni, ha többet nyerhetek a hazugsággal. Kevésbé vagyok hajlandó hazudni, minél többet kell veszíteniük másoknak a hazugság miatt
5. Kevésbé vagyok hajlandó hazudni, minél nagyobb a felfedezés kockázata.
6. Vagy hazudsz, vagy nem, a hazugságnak nincsenek fokozatai.
7. Kevésbé vagyok hajlandó hazudni, ha nagynak kell lennie a hazugságnak ahhoz, hogy elhiggyék.
8. Ha megígérem valakinek, hogy igazat mondok, az nagyon megnehezíti számomra, hogy hazudjak annak az embernek.
9. Vannak bizonyos fokú ígéretek, egyes megfogalmazások nagyobb ígéretet tartalmaznak, mint mások. Válaszadási lehetőség: Erősen nem ért egyet, Kissé nem ért egyet, Kissé egyetért, Erősen egyetért.

További kérdéseik a kutatásban:

1. Hazudott már valaha egy pályázatban – írásban vagy interjúban –, például amikor munkára, tagságra, iskolára vagy ösztöndíjra pályázott?
 2. Hazudott már, amikor eladott valamit?
 3. Előfordult már, hogy tudatosan hamis információkat jelentett be a jövedelemadó-bevallásában?
- Válaszadási lehetőség: Soha, Egyes alkalmakkor, Néhányszor, Sokszor.

Felhasznált irodalom:

- Ahern, E. C., Lyon, T. D. & Quas, J. A. (2011). Young children's emerging ability to make false statements. *Developmental Psychology*, 47, 61–66. DOI:10.1037/a0021272.
- Binet A. Psychology of prestidigitation. *Annual Report of the Board of Regents of Smithsonian Institution*. 1896;1894:555–571.
- Broomfield, K. A., Robinson, E. J., & Robinson, W. P. (2002). Children's understanding about white lies. *British Journal of Developmental Psychology*, 20(1), 47–65. <https://doi.org/10.1348/026151002166316>
- Bussey, K. (1992). Lying and truthfulness: children's definitions, standards, and evaluative reactions. *Child Development*, 63(1), 129–137. <https://doi.org/10.2307/1130907>
- Bussey, K. (1999). "Cheating and lying: Attitudes and the need to succeed." *Personality and Individual Differences*, 27(4), 549–559.
- Bussey, K. (1999). Children's categorization and evaluation of different types of lies and truths. *Child Development*, 70(6), 1338–1347. <https://doi.org/10.2307/1132310>
- Cameron CA, Chen S, Lee K. Actions speak louder than words: Chinese adults' socialization of truth telling. Poster presented at Moving toward Moral Excellence Conference of the Association of Moral Education; Vancouver, BC. 2001.
- Chandler M, Fritz AS, Hala S. Small-scale deceit: Deception as a marker of two-, three-, and four-year-olds' early theories of mind. *Child Development*. 1989;60:1263–1277.
- Coleman, L. & Kay, P. (1981): Prototype semantics. The English word lie. *Language* 57, 26– 44.
- Darwin C. A biographical sketch of an infant. *Mind*. 1877;2:285–294.
- DePaulo BM, Bell KL. Truth and investment: Lies are told to those who care. *Journal of Personality & Social Psychology*. 1996;71:703–716.
- DePaulo BM, Kashy DA. Everyday lies in close and casual relationships. *Journal of Personality & Social Psychology*. 1998;74:63–79. [
- Engels, R.C.M.E., Finkenauer, C. & van Kooten, D.C. Lying Behavior, Family Functioning and Adjustment in Early Adolescence. *J Youth Adolescence* 35, 949–958 (2006). <https://doi.org/10.1007/s10964-006-9082-1>
- Evans AD, Lee K. Emergence of lying in very young children. *Developmental Psychology*. 2013;49(10): 1958–1963. pmid:23294150
- Falyuna, N. (2016): Az arcvédő hazugság. A szívességkérés elutasításában megjelenő hazugság vizsgálata. *Jelentés és Nyelvhasználat* 3, 21–48. <https://doi.org/10.14232/JENY.2016.1.2>
- Hartshorne H, May MS. *Studies in the nature of character: Volume 1: Studies in deceit*. New York: Macmillan; 1928.
- Jakubowska J, Białecka-Pikul M. A new model of the development of deception: Disentangling the role of false-belief understanding in deceptive ability. *Social Development*. 2020;29: 21–40.
- Lakoff R. The logic of politeness, or minding your P's and Q's. Papers presented at the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society; Chicago: Chicago Linguistics Society. 1973. pp. 292–305.
- Lee K. Little liars: Development of verbal deception in children. *Child Development Perspectives*. 2013;7(2): 91–96. pmid:23687515
- Lewis M, Stanger C, Sullivan MW. Deception in 3-year-olds. *Developmental Psychology*. 1989;25:439–443.
- Németh T. Enikő & Ahmad Adha: Valóban könnyebb utolérni a hazug embert, mint a sánta kutyát? *Argumentum* 17 (2021), 488–510 Debreceni Egyetemi Kiadó DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/25
- Newton, P., Reddy, V. & Bull, R. (2000). Children's everyday deception and performance on false-belief tasks. *British Journal of Developmental Psychology*, 18, 297–317. DOI:10.1348/026151000165706.
- Peskin J. Ruse and representations: On children's ability to conceal information. *Developmental Psychology*. 1992; 28:84–89.
- Peterson CA, Peterson JL, Seeto D. Developmental changes in ideas about lying. *Child Development*. 1983;

54:1529–1535.

Polak A, Harris PL. Deception by young children following noncompliance. *Developmental Psychology*. 1999; 35:561–568.

Siegal, M., & Peterson, C. C. (1998). Preschoolers' understanding of lies and innocent and negligent mistakes. *Developmental Psychology*, 34, 332–341. <http://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0012-1649.34.2.332> <https://doi.org/10.1037/0012-1649.34.2.332>

Stern C, Stern W. *Erinnerung, Aussage und Lüge in der ersten Kindheit* (Recollection, testimony, and lying in early childhood). 1909. Leipzig, Germany: Barth.

Talwar V, Crossman A. From little white lies to filthy liars: The evolution of honesty and deception in young children. *Advances in Child Development and Behavior*. 2011; 40: 139–179. pmid:21887961

Talwar V, Gordon HM, Lee K. Lying in the elementary school years: verbal deception and its relation to second-order belief understanding. *Developmental Psychology*. 2007;43(3): 804–810. pmid:17484589

Talwar V, Lee K, Bala N, Lindsay RCL. Children's conceptual knowledge of lie-telling and its relation to their actual behaviors: Implications for court competence examination. *Law and Human Behavior*. 2002; 26:395–415.

Talwar V, Lee K. Social and cognitive correlates of children's lying behavior. *Child Development*. 2008; 79:866–881.

Talwar, V., & Lee, K. (2002). Development of lying to conceal a transgression: Children's control of expressive behaviour during verbal deception. *International Journal of Behavioral Development*, 26(5), 436–444. <https://doi.org/10.1080/01650250143000373>

Tobias Lundquist, Tore Ellingsen, Erik Gribbe, Magnus Johannesson (2009) The aversion to lying. *Journal of Economic Behavior & Organization* 70 (2009) 81–92

Vajtai, A. (2013): The Hungarian Notion of Lying: A Study Based on the Prototype Approach of Coleman and Kay. Master thesis. Szeged: University of Szeged.

Walper S, Valtin R. Children's understanding of white lies. In: Winter W, Watts RJ, Ide S, Ehlich K, editors. *Politeness in language: Studies in history, theory and practice. Trends in Linguistics: Studies and Monographs*. Vol. 59. 1992. pp. 231–251. [

Wilson, A. E., Smith, M. D., & Ross, H. S. (2003). The nature and effects of young children's lies. *Social Development*, 12, 21–45

Wimmer, H., Gruber, S. & Perner, J. (1984). Young children's conception of lying: Lexical realism-moral subjectivism. *Journal of Experimental Child Psychology*, 37, 1–30.

Xu, F., Bao, X., Fu, G., Talwar, V., & Lee, K. (2010). Prosocial lying in children: From concept to action. *Child Development*, 81(2), 581–596. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01417>.

Szűcs Dóra

HUMÁN-NONHUMÁN VISZONYOK MEGJELÉNÉSEI TOLNAI OTTÓ VILÁGPOR C. KÖTETÉBEN¹

A

dolgozat a Tolnai Ottó 1980-ban megjelent, majd 2016-ban újrakiadott *Világpor* c. kötetében szerepeltetett nonhumán létezők vizsgálatát helyezi középpontba, a versekben megjelenő emberi és nem emberi viszonyának mibenlétét, a humán és nonhumán világ kontaktusait. Kutatásunk egyik fő célja feltárni, hogy lehetséges-e egy, az antropocentrikus megközelítést meghaladó olvasat létrehozása, a növényi és állati lét elemeinek versbeágyazódása, a több költeményben is hangsúlyos szerepet kapó állati és emberi csonton, véren és húson keresztüli érintkezéseknek, valamint a *Világpor* c. kötet egyes tájverseinek elemzésén keresztül. A tanulmány teoretikus háttérének felállításához a tágabb értelemben vett biopoétikai, posztantropocentrikus és poszthumanista elméletek megállapításait használjuk fel.

Kulcsszavak: humán-nonhumán, *Világpor*, biopoétika, posztantropocentrikus olvasat

Előszó – A biopoétikai olvasat lehetőségei

A biopoétika azon alaptézis köré építkezik, mely szerint „nincs olyan fogalma és jelensége az életnek, mely ne nyelvi közvetítésen keresztül volna elérhető”, ebből fakadóan pedig az irodalom az élet fogalmainak konstruálásában megkerülhetetlen tényezőként van jelen (Balajthy-Mezei-Simon 2022, 10). A biopoétikai álláspont szerint a környezet szervezőerőként vehet részt egyes szövegekben, s ezen új szemlélet a „költészetben ... újszerű képalkotást, biológiai ritmust és organikus szövegszerveződést jelent, gyakori fiziológiai (testi), állati vagy növényi utalásokkal, struktúrákkal” (Pataky 2019).

Tolnai Ottó *Világpor* c. kötete 1980-ban jelent meg először az újvidéki Forum Kiadónál, majd 2016-

¹ A kutatás az újvidéki Európa Kollégium Egyetemista Központ Magyar Irodalmi Műhelyében és a Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium projektje keretében készült.

ban, a szerző utószavával kiegészülve a Tolnai életmű-sorozat első darabjaként a magyarországi Jelenkor gondozásában látott ismét napvilágot, s ezzel több mint három évtizednyi késéssel elérhetővé vált az anyaországi olvasók és recepció számára is. Thomka Beáta Tolnai-monográfiájában a kötet kapcsán megjegyzi, hogy „Tolnai ritka képességű szenzorként fogadja be a jelenségvilágot, művészetének minden síkja a szenzuális megismerés fontosságáról tanúskodik. Többek között ezt is felöleli a világ-por összetétel, s a szójátékban bennefoglalt minőség arra az állapotra utal, amelyben e költészet a világot újrateremti” (Thomka 1994). A teremtés és újrateremtés, a percipiált környezeten (annak élő és élettelen elemein) keresztüli hozzáférés, a lét, az élet irodalmi térben (porszemekből) történő (újra)konstruálása jellemzi a *Világpor* univerzumát, melynek hangsúlyos elemei a nem emberi természeti létezők, és ahogyan Bencsik Orsolya kiemeli, e kötet világa egy olyan „költői szervesülő világ, mely többek között a művészi allúziókon túl a bácskai-vajdasági ex-jugoszláv milió tárgyaiból, növényeiből és állataiból teremti meg a saját nagyvilági, mindig is komoly pikurális intenciókkal rendelkező terét” (Bencsik 2016, 80).

A természeti lét nyelvi megjelenítésmódjai mellett a biológiai funkciók versbeli szerepeltetése, és az ember-állat, ember-növény és ember-táj viszonyok mibenlétének vizsgálata a költemények eddig ismeretlen rétegeit nyithatja meg, a biopoétikai megközelítés egy új olvasat lehetőségét nyújthatja.

Kutatásunk fókuszában egyrészt a kötetet nyitó, a szerző által az új kiadás utószavában „szerves, gyakran már-már naiv kis ciklus”-nak (Tolnai 2016, 261) nevezett *Hegyoldal* versei állnak, amelyekben a hangzás és a látás kerül fókuszpozícióba, a *Hegyoldal* „szervező elve a fonemikus és vizuális leképezés” (Csordás 1981, 83). Ezen első ciklus tere hangsúlyozottan a természetben rajzolódik ki, a lírai én a szabadban, az erdőben, a hegyoldalon (esetleg egy házudvarban) mozog – a szerző egy interjúban a Fruška gorára pozicionálja e verseket (Rostás 2016) –, míg az azt követő költeménycsoportok helyszínei elsősorban az ember alkotta terek, a város utcái, a lakóház szobái. Ebből adódóan az állati és növényi létezők, valamint a természeti táj (és elemei) a kötet viszonylatában frekvenciájában kapnak helyet a *Hegyoldal*-ciklus verseiben, ahol gyakran háttérbe is szorul a kultúra a natúra javára. E ciklus verseinek vizsgálata mellett foglalkozunk még a *Világpor* más költeményeiben fellelhető humán-nonhumán viszonyok sokszínűségével, feltárjuk, lehetséges-e egy posztantropocentrikus olvasat létrehozása a kötetben megjelenő növényi, állati lét elemei versbeágyazódásának, a több költeményben is hangsúlyos szerepet kapó állati és emberi csonton, véren és húson keresztüli érintkezéseknek, valamint egyes tájverseknek az elemzésén keresztül.

A Hegyoldal – ciklus

Humán – animális viszonyok

Novák Anikó behatóan foglalkozik a Tolnai-bestiárium jegyeivel és kategóriáival – a Mediterráneum állatai, az állatkerti állatok, a Tiszához és Járáshoz köthető állatok valamint a háziállatok csoportját különíti el (Novák 2018, 55). A *Hegyoldal* ciklusban megjelenő állati létezők ezen tipológiai rendszer viszonylatában elsősorban a háziállatok és a Tiszához-Járáshoz köthető állatok köréből kerülnek ki (a teljesség igénye nélkül: szarvasmarha, sün, kócsag, ló, kutya, kecske, varangy, vakond). Jelen dolgozatban az állatokon kívül érdemes foglalkoznunk más nonhumán entitások, így a növények (a fák és a fű) ciklusbeli szerepeltetésének elemzésével is.

A ciklus legelső versében, a *Hogyan fújjam meg* címűben, valamint az azt követő *Nagy rózsaszín c.* poémában a költői én az állat abszenciájában, távollétében az ahhoz rendelt képzettársítások (előbbiben szarv,

kolomp és tej lötytényésének hangja, farokpamacs, utóbbiban a tőgynek megfeleltethető rózsaszín zsák) által idéz meg egy tehenet. Antropocentrikus világszemléletből indul ki, nem magát a nonhumán létezőt mint egészet, hanem az állat egyes testrészeit és a hozzá köthető hangokat felhasználva csupán az általa érzékelt jegyekből válogatva, szinte feldarabolva ábrázol, s a vers középpontjában végig az ember helyezkedik el – ezt alátámasztja, hogy az egyes szám első személyű versalany a természeti „kitérők” ellenére a költemények záró soraiban saját magához tér vissza: „hisz itt maradok/örökre tán”, valamint „nyújtózzak/hajnaltól hajnalig” (Tolnai 2018). A *Nagy rózsaszínben* megjelenő növényi létező, a bükkfa – „bükk/bükk köröskörül” (Tolnai 2018) – csupán a környezet jelzésszerű megjelenítőjeként funkcionál.

Ezzel szemben a *Sün söpör* c. vers esetében az állatok veszik fel az ágensi pozíciót, az erdei jelenetben a természeti létezők harmonikus együttélését láthatjuk kibontakozni.

sün söpör
sünszín vadkan mélyszánt
a tölgy körül mit harkály fúr
át
szép föld fa
mint alvó gullivert visznek
félre a hangyák (Tolnai 2018)

Az egyes állatok sorról sorra különböző nyelvi – főként a szemantikai szintet érintő – megoldások létesítette összefüggésrendszerben szinte organikus gördülékenységgel jelennek meg egymás után: az első sor alanya, a sün, a második sor sünszín összetett jelzőjét indukálja, s bár a vadkan igéje a versben a mélyszánt, a harmadik sor végén lévő fúr mintegy retrospektív megidézi a vaddisznóhoz gyakran társított túr igét is. A dőlt betűkkel szedett ötödik sor alakillag is megbontja a verskonstrukciót, ezen három szó egyértelműen kifejezett grammatikai viszonyok nélkül jelenik meg – míg a föld és a fa a természeti/állati környezet növényi elemei, addig a humán esztétikai ítélet – szép – megszakítja az eddigi kizárólagos nonhumán szemléletmód egységét. A természeti cselekménysort, s ezzel együtt magát a verset, a harkály tevékenységének melléktermékét elszállító hangyák fejezik be. Az emberi szubjektum nélküli versbe, melyet a lírai beszélő mint megfigyelő, de a folyamatokba be nem avatkozó entitás felől pozicionálhatunk, csak impliciten érthető bele a lírai én – a visznek ige tárgyval való (engem) kiegészítésével.

20

FEKETE NORMALITÁS

16

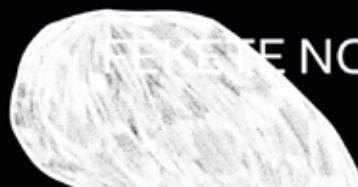
1

HIDEGEN
HAGY *
FÉLIZGAT

20

FEKETE NORMALITÁS

19

Humán – környezet/táj viszonyok

Az ember és a táj viszonya a *Hegyoldalon* több versében is tematizálódik. A *Sosem láttamban* a lírai én és környezete dinamikájának azon változatát figyelhetjük meg, ahol a humánium átadja magát a natúra erejének, a felhő-olló, az ember alkotta tárgy és a természeti jelenség hibridje a lírai én testét a környezeti tájjal egyetemben feldarabolja, megnyírja. A versbeszélő egyedül van e térben, a körülnyírbált tájban, s tulsóként őt éri el a felhő-olló, ezt a csak módosítószó négyszeri ismétlése is nyomatékosítja – „csak én állok még”, „csak én ülök”, „csak én fekszem”. A szétroncsolt környezetben az emberit képviselő költői én is megadja magát, ezzel pedig a nonhumán részévé – frissen nyírt fűvé – változik.

Az *E kis szelíd* c. költemény a zoomorfizált természeti környezetben folyó patak útját követi nyomon, a humánium teljességben hiányzik a versből, az emberi mozzanatot az élettelen természet megszemélyesítésének költői aktusában fedezhetjük csupán fel. A *Lenn a búza* kapcsán már Csordás Gábor is megjegyzi azon posztantropocentrikus mozzanatot, hogy „a természet ... vonakodik a vers anyagául szolgálni” (Csordás 1981, 83), amikor is a kukorica még nem kenyérszínű, „pedig szép lenne mondani/kenyérszín tenger-i” (Tolnai 2018). A vers következő szakaszában „mozdul a föld /hajol a fa/s hajolok én is vele/egy kicsit/még egy kicsit/a földig/a földben hajlongok én/alázatos szolgája/már mélyen a földben/mélyen a földben” (Tolnai 2018) – a lírai én növényyszerű, fával való együttmozgását, majd növényi létmódba váltását, egyfajta metamorfózisát figyelhetjük meg – itt a humán-nonhumán határ átjárhatóvá válik.

Humán – madár viszonyok

Az *éjféltkor és ötkor...* kezdetű vers a lírai én és egy galamb között a kötetben talán legkomplexebb humán-nonhumán viszonyát valósítja meg. A galambot és a lírai ént, valamint kettejük fizikai terét, a szobát és az utcát, az ablak üvege választja el egymástól.

„...délben még galamb sétált bűgött pléhpár
kányán a szobának melyben három évig fogv
a tartottam magam melytől most búcsúzom
szaglászva nem szórok morzsát s mégis el
jön a párkányra nap mint nap a fehér gala
mb mit keres honnan hová röpül lesem néha
csak az üveg választ el bennünket a dupla
üveg homlokom veri zokogok zokogunk avagy
turbékolunk nagy galambfej hideg anyalsz
emek ki mesélt minap a békegalamb óriás f
ehér lábáról halkán bűg vagy beleimben re
ndeződik a sár előbb csak sétált szemezet
t fente csőrét mind gyorsabban lépked az
alkonyatban toporzékol a lebegő indigók k
özött a pléhszegélyen az angyal újvidék e...” (Tolnai, 2018)

A két entitás közötti kapcsolat nem egyoldalú, a madár annak ellenére is a párkányra látogat, hogy az őt leső lírai én nem szolgál étellel számára. A versbeszélő saját érzelmi világát a madáréra vetíti, akivel így „együtt zokognak”, majd ez az emberi hang hirtelen állatává, madárhanggá, turbékolássá változik, ezzel a humán és a galamb egy pillanatra egybeértődhet, a humán-nonhumán közti határ időszakosan megszüntethető. Az onomatopoeitikus szavak (búgás, turbékolás) versbeli használatával Tolnai az auditív dimenzióban is megidéri a galambot. A versbeszélő énből a valós hús-vér galamb látványa békegalamb-asszociációt, vagyis egy, az emberi szférában szimbólummá vált absztrakciót indukál, azonban a költemény visszakanyarodik a biológiai funkciók megjelenítéséhez: a galamb búgása és az emberi emésztőszervrendszer keltette zaj – „beleimben rendeződik a sár” – hasonló akusztikai jellege miatt egymástól szinte megkülönböztethetetlené válik a lírai én számára, a galamb és az ember az élettan szintjén, az organikus létben rokonok, szinte egyek. A vers dichotómikus megjelenítésmódjai egyszer a humántól távol, a transzcendens (angyal) felé mozdítják a madarat, másszor a természeti létben érintkeztetik a humán (ember) és a nonhumán (galamb) világát. Szembetűnő az is, hogy a galambhoz a lírai én az angyal-képzetet a madár szeméin keresztül társítja („angyalszemek”), s nem a szárnyak vagy a tollak lesznek az azonosítás forrásai.

A *gyerekeim alszanak* c. vers megjeleníti az állati halált és annak természetes következményeit az állati szférára nézve, az organikus matéria körforgását.

gyerekeim alszanak
meg akarok halni
csöpögni kezd az eső
szépen szól a pléhpárkány
kár hogy meg akarok halni
a nap folyamán
a lapkiadóvállalat előtt
kétszer is éppen egy fészkekből kiesett
eltaposott madárfiókánál pillantottam a földre
másodsorra már javában dolgoztak
a hangyák a legyek a darazsak
most majd az eső elzavarja őket
örülök
nagyon örülök
tenyeremmel csapkodom a combomat
teljesen hülye vagyok (Tolnai 2018)

A versben nem megnevezett fajú madár élettere az emberinek tekintett, épített világ, a lapkiadóvállalat utcája (tehát a város), azonban tetemét mintegy visszaszolgáltatja az állati világnak, a hangyáknak, legyeknek és darazsaknak azáltal, hogy táplálékként szolgál számukra. Az elpusztult, a fészkekből kizuhant madárfióka tetemét tovább roncsolja az ember, a humán pusztító hatása az „eltaposott” jelzőből olvasható ki. A lírai én a vers elején repetitíven kifejezi kívánságát, mi szerint meg akar halni, azonban a madártetem bomlasztását felfüggesztő, eső elől menekülő állatok vizualizált képe kiszakítja ezen érzelmi állapotából, örömmel tölti el a tény, hogy az időjárás mint felsőbb erő e létfenntartó tevékenységet is képes ellehetetleníteni.

Az *ez tény* kezdősorú versben szereplő karvaly az énekes madarak helyett azok hangjával táplálkozik, a madárhang metaforikus elfogyasztása pars pro toto képviseli az énekes madarakat, azok zsákmánnyá válását.

ez tény
karton-
és nem palaszürke lenne
a karvaly háta
ha nem énekes madarakon élne
a felzabált ének
a felzabált ének
a felzabált ének felettébb finoman színez
a felzabált ének
édesanyukám engem felzabáltak
a felzabált ének
a felzabált ének (Tolnai 2018)

A karvaly a verssorokat is „felzabálja”, olyan értelemben, hogy a „felzabált ének” szókapcsolat a tizenkét sorból álló költemény hat sorában szerepel, ötször egymagában, egyszer a következőképp kiegészítve – „a felzabált ének felettébb finoman színez”. A vers teste is a ragadozó áldozata lesz, a hangok eltűnésével a költemény is sérül, mintegy a költemény – a költő éneke – is csorbát szenved, ezzel a daloló madár, daloló költő párhuzamára játszva rá. A költeményben a lírai én az énekesmadárral hasonló helyzetbe jut, vele sorsközösséget vállal, ugyanis őt is „felzabálták”.

Test, csonkítás, halál

Visy Beatrix a hús, vér és csont textuális megjelenéseit a félelem, a veszélyérzet és a szorongás képzetével köti össze, szerinte a *Világpor* verseiben az „élő anyag roncsolása, halottá tétele, a csont porrá zúzása számos, az emberi létezés, az emberélet jelentőségét, súlyát-súlytalanságát értelmező jelentés felé indítható el” (Visy 2019, 82). Az emberi és az állati lét itt kerül – akár biológiai értelemben véve is – legközelebbi kontaktusba, a csonkítás által a belső szervek láthatóvá válnak, a felszínre hozott anatómiai hasonlóságok tükrében a biosz és zoé (emberi és állati) közötti konstruált különbségek is lebonthatóvá lesznek.

Az *Égnek alig lobogva* c. vers nyershús- és csontlovainak, valamint a fecskéfészkek véres vattáinak együttese a biológiai létet helyezi fókuszba.

jobbról belátni udvarokba
a föld ott elhasznált
a kerék
napkerékként szabadul az abroncsból
porba ejtve súlyos agyát
két szekér
egy fa

és egy vas
nyershús- és csontlovakkal
grál-lá nyalva
az eb páncélsisakja
tarkótájt szagos parafadugó
ott távozott a katona lelke
átengedve zöld sisakját az ebnek
felette a kifordított fecskéfészek
véres vattával tele
magától gurul szét a tökpiramis
összedöntve a falakat
melyeken paprika- s dohányfüzerek
égnek alig lobogva (Tolnai 2018)

Az apokaliptikus hangulatot idéző költeményben a halál, a széthullás – a tökpiramisok és a falak is összedőlnek – és káosz az emberi térbe, az udvarba helyeződik. A humán lét azonban már nincs jelen ebben a környezetben a vers jelenében, a katona halálának megidézése által történik utalás az egykor ebben a térben létező emberre. Az emberi világ használati tárgyai (kerék, szekér stb.) – hangsúlyosan a katona sisakja – a természeti világba kerültek át, itt tönkremennek vagy új funkciót kapnak, már a nonhumán világot szolgálva. A „föld ott elhasznált” sor többféle olvasatot is megenged, utalhat a föld terméketlenségére, a földet formáló láb- és keréknyomok hagyatékára, de a világ egy katasztrófa utáni visszavonhatatlanul sérült, kiürült állapotára is.

A *Balról* c. vers az *Égnek alig lobogva* párverseként olvasható, ugyanis utóbbi kezdősort („jobbról belátni udvarokba”) tükrözi az első sor („balról a városka egy szeglete”). A *Balról* második sora „az országúton tétova léptek nyoma” szintén rezonál az *Égnek...*-kel, ugyanis itt az elhasznált föld és a nyomokat viselő út parallel képek lehetnek, s az udvarokban mindkét költeményben nyershús- és csontlovak jelennek meg. Az apokaliptikus utáni világ „elhamvadt embere” és a tárgyak uralta verssorok a humán utáni világ képét festik, s az idő is megállni látszik „fél három/múlt hét perccel/örökre”.

A *Vizesnyolcas-tüzesnyolcas*-ciklus egyik versében, a *megkért bennünket* kezdősorában is visszatér a csont és a roncsolás aktusa. A csontfűrész, mellyel a csiga-bigát szerepeltető gyermekvers közvetítésével manifesztálódott puhatestű házát a lírai én kettévágja, ezzel megszabadítva az állatot „kiengedem nyálkás testét”, hétszer jelenik meg, ismétlődik a költeményben. A csontpor a halál valóságát szinte sterillé porlasztja, a roncsolásban felismerhetetlenné, tisztává, könnyűvé, elengedhetővé teszi – erre a „csontport dobok a szélbe” utalhat.

A testi sérülés mint a humán-nonhumán átjárás egy lehetősége a *fájdalmasan felüvöltött* kezdősorú poémában tematizálódik. A vers sortördelésének köszönhetően, és a központozás teljes hiányában olvasható úgy, hogy a korall és az ember kölcsönösen megsebesítik egymás – s tisztázatlan marad a kérdés, a korallágacska vagy az ember üvölt-e fel fájdalmában, esetleg mindketten (bár a korallak nem rendelkeznek fájdalomérzékelő receptorral, és erre alkalmas szerv hiányában hangot sem tudnának adni fájdalmuknak, de igen érzékenyek, s fizikai erő hatására könnyen elpusztulhatnak). A korall-halász időközben karfiol-halásszá lesz, a cserét a konyhakerti növény és tengeri állat külső hasonlósága, morfológiája indukálja. A poéma tizedik sorában a korall-(halász)-jaj eredete is elbizonytalanodik, a lírai én felveti, hogy a hang forrása egy sirály lehet. A versben megszólított humán

„te” nem tud eligazodni az állati világban, nem ismeri az animális, biológiai létet („nem tudsz/játszani a disznó ütőerén”) – ezért megsebesül, a zátonyon akad, s nem tud a természethez hasonló nagyságút alkotni („akár a tenger ... MONUMENTÁLISAT”).

Utószó – A kötetegész és a nonhumán

Általánosságban Tolnai Ottó „költészete számára alapvető” a rizóma-fogalom (Gyimesi 2021, 105), de konkrétan e vizsgált kötet rizómaelv-szerű kialakításáról is több kritikus ír: „a Világpor egyetlen hatalmas poéma, utalások bonyolult hálózata, melyben a jelek első fokon egymásra utalnak ugyan, érvényük mégsem pusztán szemiotikai, de ontikus, mivel együttesük a világra mutat” (Csordás 1981, 83), másutt Tolnai költői önmetaforája – a rózsa – kapcsán találhatjuk meg „a karfiolból, csicsókából, a tormagubóból, a levágott, lereszelt csődör nemi szervéből lett, jerikói rózsává szublimálódott deleuze-i rizóma” (Bencsik 2016, 80) jelenségét.

Thomka Beáta ír a kötetben szervezőelvszerű jelteremtő gesztusok eredményeképp egy „intertextuális háló képződésé[ről] a szövegek közi térben” (Thomka 1994), ahol a versek közötti érintkezések intenzívebbé válnak azáltal, hogy egy-egy motívum más szöveggörnyezetben való megjelenésekor jelentésgazdagodás játszódik le (Thomka 1994) – ezt párhuzamba állíthatjuk azzal a megállapítással, mely kimondja, hogy „a rizóma bármely pontján képes bármely más ponttal összekapcsolódni, vonásai nem szükségszerűen azonos természetű vonásokra utalnak, igen eltérő jelviszonyokat hoz működésbe, sőt nem-jel állapotokat is” (Deleuze-Guattari 1996).

A fent idézett Gilles Deleuze – Félix Guattari szerzőpáros a rizóma-elméletet bemutató, annak formáiról értekező írásában is természeti példákkal él, a növényvilág képviselői közül a hagymák és a gumók rizómák, de az állatvilágból a falkába verődő patkányoknál, és a föld alatti (állati) vacok kialakításában is felfedezhető a rizomatikus rendeződés (Deleuze-Guattari 1996). Ezek alapján megállapítható, a *Világporra* jellemző szerkesztettségi mód az organikus léttel közeli viszonyban áll, a kötetszerveződés mint egész is a növényi szervrendszert mimetizálja, kötetszervező elvében a természetet tükrözi, így a nonhumán az egyes verseken túl, felsőbb szinten is szerepet kap a *Világporban*. Tolnai Ottó az utószóban a következőképp fogalmaz: „a *Világpor* tárgyvilága, ... a kimart középre, az elhasználódott szent kategóriák helyére helyezett növényi nap körül kering, repül összevissza” (Tolnai 2016, 261). E centrumba emelt növényi nap jelentheti a humán szemléletmódot meghaladó, posztantropocentrikus létélmény és -ábrázolás kötetbeli térnyerését.

Irodalomjegyzék

- Tolnai Ottó. 2018. *Világpor – Versek*. Digitális Irodalmi Akadémia – Petőfi Irodalmi Múzeum: Budapest https://reader.dia.hu/document/Tolnai_Otto-Vilagpor-16601 (utolsó hozzáférés: 2023.05.16.)
- Balajthy Ágnes – Mezei Gábor – Simon Attila. 2022. Előszó in „fényem nő: magam termelem” – *Biopoétika a 20-21. századi magyar lírában*. 9-17. Prae: Budapest
- Bencsik Orsolya. 2016. A nullásba írt, üvöltő Tolnai-vízjel. *Műút* 5 (8): 79-82
- Csordás Gábor. 1981. Tolnai Ottó: *Világpor*. *Forrás* 13 (4): 82-84
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix (ford. Gyimesi Tímea). 1996. Rizóma. In *Ex-Symposion* <http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/fu/deleuze/foszoveg.htm> (utolsó hozzáférés: 2023.05.16.)
- Gyimesi Tímea. 2021. Tolnai Ottó művészetének francia kötődései – Geofilozófiai artikulációk. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*. 35: 101–115.
- Novák Anikó. 2018. *A kollekció poétikája – Gyűjtés és muzealizálás Tolnai Ottó műveiben*. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium: Újvidék
- Pataky Adrienn. 2018. A kortárs magyar líra elmúlt évtizedének biopoétikai irányáról. *Bárka* <http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/6681-a-kortars-magyar-lira-elmult-evtizedenek-biopoetikai-iranyarol> (utolsó hozzáférés: 2023.05.16.)
- Rostás Eni. 2016. Tolnai Ottó: Átrendeződés egy bizonyos verstípussal és életformával szemben. *Könyves Magazin*. máj. 6. https://konyvesmagazin.hu/nagy/tolnai_otto_atrendezodes_egy_bizonyos_verstipussal_es_életformával_szemben.html (utolsó hozzáférés: 2023.05.16.)
- Thomka Beáta. 1994. *Tolnai Ottó*. Kalligram Könyvkiadó: Pozsony https://konyvtar.dia.hu/xhtml/szakirodalom/tolnai_thomka_tolnai_otto.xhtml (utolsó hozzáférés: 2023.05.16.)
- Tolnai Ottó. 2016. Utószó In *Világpor*. 249-262. Jelenkor: Budapest
- Visy Beatrix. 2018. A félelem nüanszai – Újvidék, korhangulat, elnyomás Tolnai Ottó *Világpor* és *Virág utca* 3 című kötetében. *Tiszatáj* 6:78-84

Szabó Beatrix
**KÍSÉRLET SZÖGI CSABA SZAKURA ANGYALAI
C. PRÓZAMŰVÉNEK POSZTANTROPOCENTRIKUS OLVASATÁRA¹**

A

dolgozat Szögi Csaba *Szakura angyalai* című kötetével foglalkozik. Célom a posztantropocentrikus szemszögből való vizsgálat lehetőségének a felvetése az angyal-szimbólum kapcsán.

A kortárs vajdasági magyar irodalom számtalan izgalmas művet kínál a posztantropocentrikus, ökokritikai megközelítések számára, de Szögi Csaba novelláinak világa nem a hagyományos human-animal ökokritikai reláción vizsgálható, hanem egy transzcendensebb síkon, az angyal-ember viszonylat keretében.

Kulcsszavak: Szögi Csaba, posztantropocentrikus, ember, angyal, természet, kultúra

Bevezető

Szögi Csaba (1975) zentai író, költő, szerkesztő számos kötetet jelentetett meg, többek között verseket, regényeket, novellákat, illetve esszéket. Írói álneve: Ekszerovits Szög.

A kortárs vajdasági magyar irodalom egyik jelentős képviselőjének számít.

Műveiben gyakran használ szimbolikus és filozófiai elemeket az élet nagy kérdéseire reflektálva.

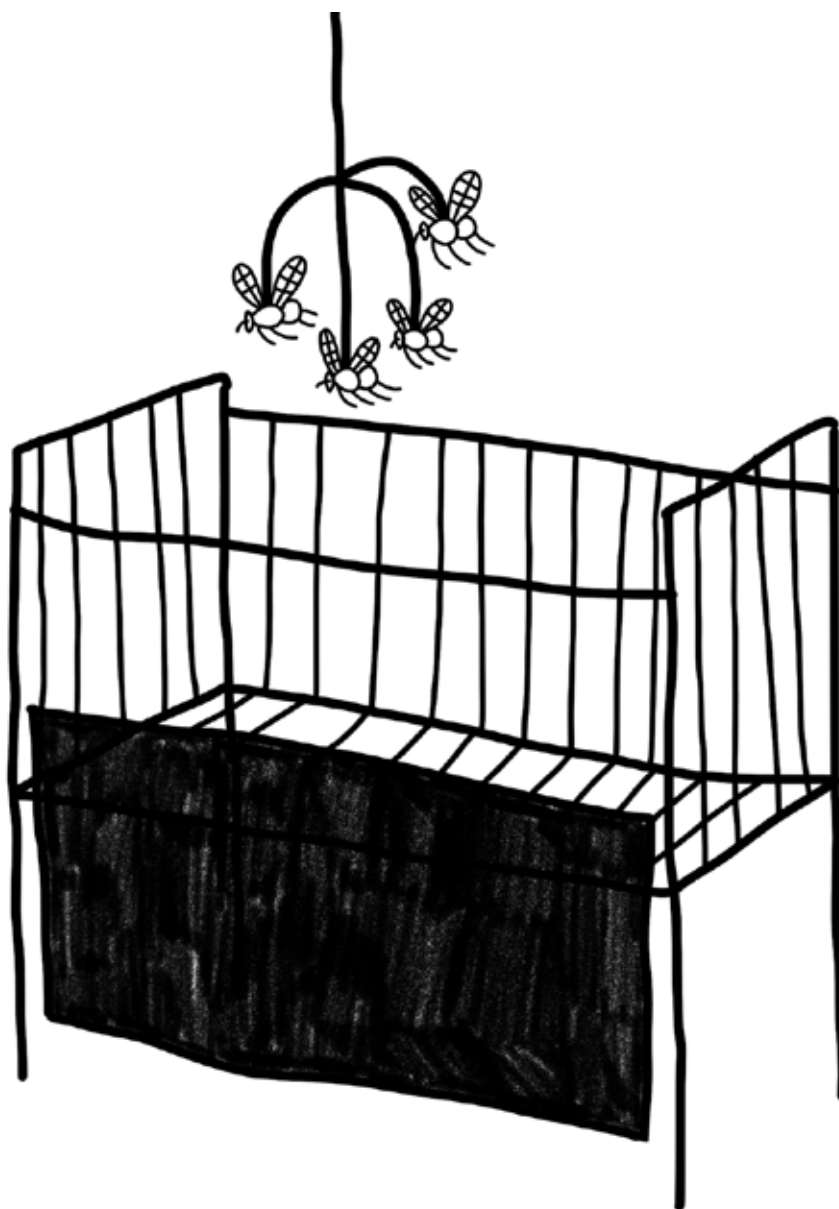
Munkássága, elsősorban legújabb lírizált prózagyűjteménye, a *Szakura angyalai* elismeréseként 2022-ben elnyerte a Híd Irodalmi Díjat. Írásaiban az etnikai és kulturális identitás, a közösség és az egyén viszonya kérdéseivel is foglalkozik.

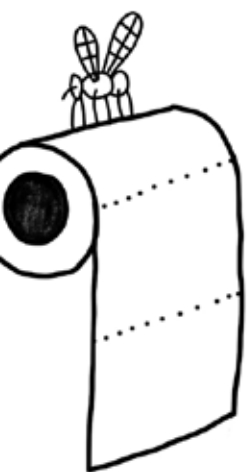
Szögi Csabát az egyedi, kísérletező jelleg, valamint a líraiság és a szimbolikus megjelenítési formák használata jellemzi.

Kutatásom célja a kötet posztantropocentrikus megközelítése. A posztantropocentrikus olvasatban fontos minden olyan elem, amely átértelmezi az ember és a természet kapcsolatát, amely az emberközpontúság helyett más lények, élőlények vagy élettelen objektumok perspektíváját helyezi előtérbe.

Az angyalok és a szférák hangsúlyozott, ismétlődő jelenléte pedig éppen egy emberen kívüli világot érzékeltet, hozzájárul az emberközpontú világkép felülvizsgálatához. Szögi művének elemzésekor a posztantropocentrikus olvasat ezért az angyal-motívum felől képzelhető el, egy érdekes vonulatban, ami az angyalok és a szférák megjelenésében érhető tetten.

¹ A kutatás az újvidéki Európa Kollégium Egyetemista Központ Magyar Irodalmi Műhelyében készült.

A kötet fő irányvonalainak kitapogatása

A *Szakura angyalai* egy szép és érzékeny prózagyűjtemény, amelyben a természet és az emberi értékek tisztelete az egyik legfontosabb üzenet. De mindezek az eszmei tartalmak üres közhelyként kongának, ha a szerző nem alakított volna ki egy összetett irodalmi nyelvezetet, ami egy teremtett világot képes tükrözni.

„Mennyiben fogadhatjuk el kész és változhatatlan ténynek a körülöttünk pulzáló világot, ugyanakkor mennyiben alakíthatjuk át saját nézőpontunkkal, szubjektív megítélésünkkel és élményünkkel? – Mennyire formál minket a világ és mennyire formáljuk mi Őt saját elménk kivételével, azokkal a kivételésekkel, amelyek e rész-egész viszonyú, mégis harmonikus együttélés eredményeként születtek bennünk? Ilyen és ezekhez hasonló kérdések, gondolatok kavargtak bennünk Szögi Csaba *Szakura angyalai* című kötetének olvasása alkalmával” – mutat rá a filozofikus összefüggésekre egyik elemzője, Antalovics Péter (Antalovics, 2022). A folytatásban pedig rámutat: „A *Szakura angyalai* ilyen szempontból is két világ, világlátás összeolvadása, összeolvasztása, két világlátásé, amelyek talán soha nem váltak külön, csak nem vesszük észre, esetleg időről időre elfelejtjük, hogy összetartoznak. A címben megidézett japán szakurafa így lesz a keleti nyugalom, a békés, passzív, szemlélődő derű szimbóluma, ez a szemlélődés pedig a tobzódó, burjánzó, elevenen lüktető élet felé irányul Szögi Csaba könyvében” (Antalovics, 2022).

A *Szakura angyalai*, *Kétfröccsös novellák* című és alcímű kötete 2021-ben jelent meg a zEtna Kiadó gondozásában, sorrendben a szerző tizenegyedik kötete.

Nemcsak a fő cím, de a kötet szerkezete is eljátszik az égi, angyali dimenzióval, az ég motívummal. A novellákat hat fejezetbe sorolja, de előhanggal és utóhanggal keretezi. Szójátékkal él: *vár az ég*, írja a kötet eleji címben, az utóhang címében pedig az *ég a vár* reciprok kifejezést használja.

„A Híd-díjas *Szakura angyalai* című kötet valójában a Magyar Szó Üveggolyó rovatában megjelent írásaimból állt össze, művészfotókhöz, festményekhez írt szabad asszociációs szépirodalmi, lírai kisprózákat tartalmaz. Lubickoltam a nyelvben, mivel számomra a nyelv zeneisége igen fontos írás közben is. Hangosan izgalmasabb a szöveg, mint így csak elolvasva. Jó az, ha az ember birtokában van a nyelvnek”, vallja a szerző a Vajdaság Ma hírportál munkatársának (Szögi, 2022).

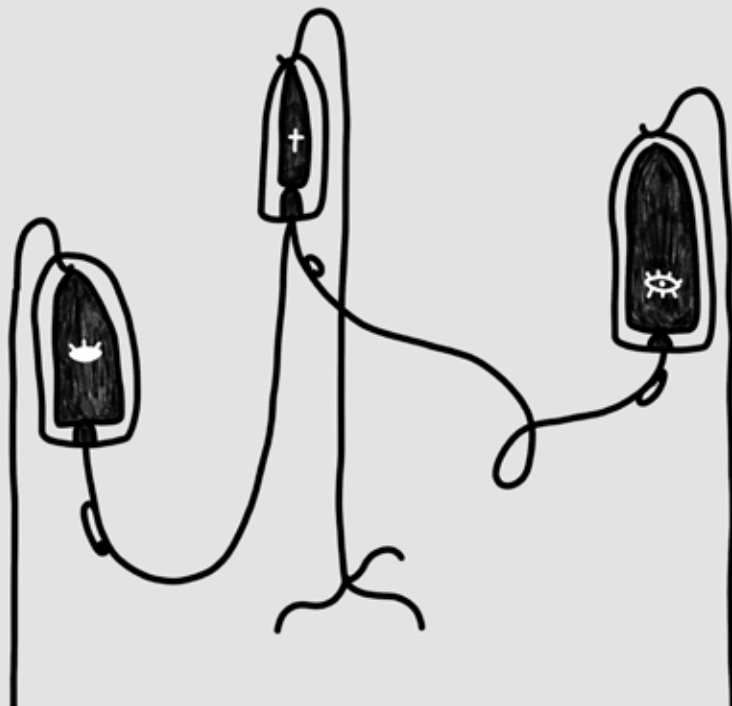
Az értékelés szerint: „Szögi Csaba kötetében a rá jellemző burjánzó, barokkos nyelvezettel bontja ki az angyal szimbólumát. A lírizált prózafolyam már-már regényként is olvasható, miközben a szerző nem csak a műfajok közötti, de a világok, szférák közti átjárhatósággal is játszik. A túlstilizáltság Szöginél egyszerre írói eszköz és esztétikai cél” (Antalovics, 2022).

Különböző műfaji jegyeket kever össze, köztük megtalálhatók a regény, a novella és a líra jegyei is. A kötetet Törtéti Réka illusztrációi díszítik, amelyek a történetek hangulatát és szimbolikáját erősítik. A kötet így egy összehangolt műalkotás, amelyben a szöveg és a kép harmonikus egységet alkotnak.

A novellák központi témája a természet, a társadalom és a kultúra egysége. Az egyes ciklusokban több novella is található, és mindegyik ciklus más-más témát dolgoz fel, de az angyali, bibliai vonatkozás mindig valamilyen szerepet kap az eseményekben. A novellák életről, halálról, angyalokról, ördögökről, szerelemről, harcról, röpülési kísérletekről, helykeresésről, önzetlen segítségről és cserbenhagyásról, elvándorlásról, családi erőszakról és szerfűggségről szólnak.

A *Szakura angyalaiban* a szerző barokkos, sokjelzős képekkel dolgozik. A kötet novelláit gyakran latin nyelvű, bibliai idézetekkel; metaforákkal; szimbólumokkal; jógából ismert kifejezésekkel – belégzés, kilégzés – különböző íróktól átvett szavakkal, tartalmakkal vegyíti. Angyalmadár hangokat, hangutánzó és indulatszavakat iktat be.

„A tobzódó léletteret úgy lehet bejárni, ha az ember méregeti, ízlelgeti, lassan, türelmesen kortyolgatja a kétfröccsös novellákat. Meg kell említeni, hogy nem véletlen a – Szögire egyébként is jellemző – gazdag, nem ritkán asszociatív képalkotási technika, hiszen – ahogyan azt egy interjúban maga is elmondta – a szövegek túlnyomó része egy-egy festményhez vagy művészfotóhoz íródott, így a lírai kisprózák az önálló működésen túli értékkel is rendelkeznek.” (Antalovics, 2022)

Az egyes szövegekben megjelenő szimbólumok, jelképek és motívumok által Szögi Csaba az emberi élet alapvető kérdéseire reflektál, miközben a természet és a kultúra kapcsolatát vizsgálja. Az első fejezetek még derűsen bizakodóak, játékos kedvűek.

A címadó novellában, a *Szakura angyalaiban* egy szőke asszonyt vigasztal, akit gondok gyötörnek, az öregedéstől fél.

A *bárányok megszólalnak* című novella a birkatenyésztő, szegény Sántha Lúcián és meggazdagodott, „húst zabáló” fivére, Estefán vitájáról szól. Lúcián megjegyzi, hogy kapát kellene használni, nem csak a fegyvert forgatni, ekkor bátyja fegyverével feléje sújt, de közben elhasal az iszapban. Lúcián a vér szaván sírva kiráncigálja, de két odaérkező bátyjuk – mint a bibliában – őt, a legjobb testvért veszejt el.

A *Lészen hozzája világság* c. szöveg bizakodó. Végte is a nap azért mégis mindig újra kisüt.

Élet a csalfa álomban című novellában Szögi nem adja fel a reményt, hisz a szerelem, a szeretet és a csoda erejében.

A *Visszhang és tükkörkép* és a *Testedhez kuporodom mégis* című novellákban a szerelem dominál. „Lépj belém csendesen, másodszor is, kedves, te, szebb az életnél, míg én az Óceánról álmodom, folyók anyjáról, szerelméről. Omolnék térdre pihés combjaid előtt, Sosána, tündöklő angyalgyermek. Lepkeérintés bús tarkómon, sóhajnyira elcsípett pillantásod biztos horgonyom. Testedhez kuporodom mégis, édes káprázatkarhozat” (Szögi 2021, 78-80).

A *Néma ördögökben* ördögök figyelik a hőst magányos szobájában. „De most nagyon egyedül volt. Hiányzott a varázsszer, hogy megidézze a barátait. ...ebből a sivár koszfészekből, el, el, el, el... bár a mankói segítségével már többször is átzúzta a falat, de aztán végül mindig itt látta viszont önmagát” (Szögi 2021, 85-87).

A *Szakura angyalainak* szövegfolyamát egy-egy realiztikus novella nyitja és zárja. Az egyik ilyen novella az elején lévő *Boldogság*, amely a családi erőszakról, illetve Szilikéről, a kislányról szól.

A *torinói lepel színe és visszája* című utóhang szintén egy realiztikus történet egy árva, a keleti pályaudvar vizelet-, hányás- és ürülékszagú aluljárójában élő bandza, púpos, szanta, nyeszlett, alultáplált tizenéves Ferikéről.

A realiztikus keretbe foglalt belső prózafolyam, a belső fejezetek hangja azonban egy lírai, álomszötte stílust érvényesít, amelyben különleges módon a japán kultúra és filozófia motívumaira építve keresi a kapcsolatot a természeti/ökológiai és a társadalmi problémák között.

„Nem véletlen a kötetcímben jelölt japán szakurafa, illetve a beágyazott haiku felbukkanása: a *Szakura angyalai* két világnak, a passzív és aktív létnek, a keleti megfigyelés békéjének és a nyugati élményiség gazdagságának összefonására tett kísérlet. Ahogyan az említett haiku is: rózsaszín szírom / hullik bársony bőrödre; / angyalérintés” (Antalovics, 2022).

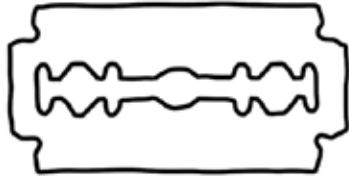
Az ember utáni, emberen túli és emberen kívüli világ horizontja

„A poszthumanizmus az emberi lét egyetemes képviselőjeként meghatározott „Ember” humanista ideáljának kritikájára összpontosít, míg a posztantropocentrizmus a fajok hierarchiáját bírálja, és a „bioközpontú” egyenlőség mellett foglal állást” (Dunszt, 2019).

A posztantropocentrikus olvasat az irodalomtudományban és az ökológiai irodalom megközelítéseiben az emberközpontúság felülvizsgálatára és az emberi társadalom és természet kapcsolatának újragondolására törekszik. Ezt a megközelítést olyan értelmezések jellemzik, amelyek az emberi létet nem kizárólagosan központi helyzetbe állítják, hanem a természet, az állatvilág és a környezet fontosságát is hangsúlyozzák.

A posztantropocentrikus irodalom gyökerei a 20. század második felére nyúlnak vissza, amikor a környezetvédelem és a természetvédelem kezdett fontos témává válni a világban. Az ilyen irodalmi művek általában az emberi tevékenység által okozott környezeti problémákat, mint például az éghajlatváltozást, a fajkihalást vagy az erdőirtást kritizálják, és az emberiségnek a természettel való kapcsolatát vizsgálják. Már a kilencvenes évek végén és a kétezres évek elején születtek olyan prózai és lírai művek, amelyek a posztantropocentrizmus felőli olvasást is lehetővé tették (Romana, 2019).

Az irodalomban a posztantropocentrikus olvasat azt jelenti, hogy az író vagy költő az emberi lényeket nem állítja a történet középpontjába, vagy nem tekinti őket a világ egyetlen fontos szereplőinek, helyette a természeti világ kerül előtérbe. Gyakran a természetben rejlő szépséget, erőt és értéket hangsúlyozzák, míg az emberi hatásokat és az emberi kultúrát a háttérbe szorítják.

A posztantropocentrikus irodalmi művek jellemzően azt hangsúlyozzák, hogy az embernek nemcsak jogai, hanem kötelességei is vannak a természettel szemben, és hogy a természetvédelem és az ökológiai tudatosság kiemelten fontosak az emberiség jövője szempontjából. Célja, hogy felhívja a figyelmet a természeti világ fontosságára, és rámutasson arra, hogy az embernek felelőssége van azért, hogy megőrizze és védelmezze a környezetét, az állatokat, és az ökoszisztémát, amelyben élünk. A posztantropocentrikus irodalomnak ez a fajta üzenete fontos és időszerű, hiszen egyre többen felismerik a természetvédelem fontosságát és az emberi tevékenység környezeti hatásait.

A MŰ POSZTANTROPOCENTRIKUS OLVASATI LEHETŐSÉGEI

A *Szakura angyalai* tele van olyan jelenetekkel, amelyek a természet, az állatok és a lények, pontosabban az angyalok szimbolizálásával mutatják be az eseményeket.

Az angyalok a tisztaság, az ártatlanság és az égi kapcsolatok szimbólumai, melyek a Szögi-kötet üzenetéhez kapcsolódnak. Megjelenésük azt jelképezi, hogy mindenki számíthat a segítségükre, mindig ott vannak; valamint, hogy az emberek számára mindig van remény, és mindig óvva vannak:

„Most fátyolfelhőként nyílok szét feletted, óvlak az egyre hevesebben izzó napsugaraktól, testvérbátyám, a hógörgető sarkába kapaszkodom, miközben tűzlobbantó kishúgom az én talpamat csiklandja már türelmetlenül; de Konohana istennő segedelmével maradok még, maradok, kedves. Nyugodj meg, csendesedj, itt vagyok, vigyázok rád: az öregség csupán káprázat” (Szögi 2021, 24).

Az angyaloknak azonban a kötetben van egy további szimbolikus jelentése is: az emberek mentális és spirituális szintjére utalnak:

„Az angyal csak angyal: felszárnyal, bukik, lezuhan. Ennyi a sorsa. Fényből-égből a fekete semmibe és vissza. Csőpostaszolgálat menny és pokol között” (Szögi 2021, 55).

Az idézet azt sugallja, hogy az angyaloknak ugyanolyan sorsuk van, mint az embereknek: felszállnak a magasságokba, de aztán lezuhanva visszatérnek a semmibe, mint az emberek mentális szintje.

Az angyalok vedlése is fontos elem lehet, mivel az ember és a természet kapcsolata dinamikus és változó, és mindkét félnek alkalmazkodnia kell a változásokhoz. A *Testedhez kuporodok mégis* c. novellában az angyalok vedlése azt mutatja be, hogy az élet folyamatos átalakulásban van, és mind az ember, mind a természet szükségese az állandó változásokhoz való alkalmazkodásban:

„Angyalok vedlenek. Medremben átfagyok, ostyaként hullanak nyelvemre, homlokomra, ölembé tollpihék. Körben a semmi, csak a didergő gesztenyéken túl az odvas szakadék, paplanpuhán zuhanok, csikorgó lapockáim felett a sötét evezőtollak sorra lobbannak lánggra, sápadt visszfényét tükrözve a felhők felett újra elvérző Nap csendes agóniájának, virágba borult, nyíló homloktüzem világít csak a fekete városéjben” (Szögi 2021, 80).

Az *ősz haláli szép levélkavalkádja* c. novellában a szerző angyalérintésnek nevezi a fa látványát. A természet és az ember közötti kölcsönhatásokat és kapcsolatokat úgy ábrázolja, hogy azokat a természet szemszögéből is megközelíti, és így az emberi tevékenységet és hatását az egész ökoszisztéma vonatkozásában elemzi egy transzcendentális, túlvilági szinten:

„Öleld át a fa törzsét; ám soha ne abroncsként. Mint egy magányos cédrus: ahogyan az a kereteit feltöri minden oldalról, és csakúgy a Poklot és az Aranyeket, úgy fogja a törzs is karjaidat széjjelfeszíteni. Mert nem csupán a most van. Gyökereivel a talajba/alvilágba/önmaga mostjába kapaszkodik, úgy hajtásaival örökkön a túlvilágot célozza” (Szögi 2021, 26).

A posztantropocentrikus olvasat segít feltárni a műben megjelenő szimbólumok és motívumok jelentésgazdagságát, a természet-ember közötti kapcsolat mélységét.

„Szépmező Szárnya, a legkisebb királyfi, a kék planéta sikamlós peremén megkapaszkodva mereszi csillagszemét lefelé. És miközben még lentebb zsarátnok elemészt mindeneket, a jeges tornácon, elhalt törzs aprócska túlélő rügyéből egy lótusz élettől lüktető ágakat, leveleket s hajnalban nyíló virágokat nyújtóztat esedezve felfelé. Álom az álomban. A legkisebb királyfi magját – magamagját – adja, hogy kisarjadjon az új nap: mert ha egyetlen, napja-holdja-mindene képes volt ugyanezt megcselekedni a poklok csorba tornácán, akkor egyetlen az út. Együtt zuhanni” (Szögi 2021, 63-65).

AZ ANGYAL ÉS A SZFÉRA AZ IRODALOMBAN

Az angyalok és a szférák posztantropocentrikus olvasata a mitikus és szimbolikus elemeknek a természettel való kapcsolatát is átértelmezi.

Sarbak elmondása szerint az angyalok szerepe általában a spirituális útmutatás vagy a megtisztulás szimbólumaként jelenik meg (Sarbak, 2007).

A szférák olyan elképzelések, amelyek a középkori filozófiából származnak, és a földet körülvevő koncentrikus gömböket jelölik, amelyekben különböző dolgok találhatók, például a csillagok és az isteni szféra.

Az angyalok az isteni szférából érkeznek az emberek védelmére és támogatására; az életünkben jelentkező nehézségekben, veszélyekben és problémákban segítséget nyújtanak. Az angyalok emellett az emberiség fejlődését is segítik.

A posztantropocentrikus olvasatban a szférák lehetnek fontos elemek, mivel segíthetnek a természeti és az emberi világ kapcsolatának megértésében. Gyakran metaforaként használják a két világ ábrázolásában. Az irodalmi művekben például a szférák a különböző ökológiai rendszerekre vagy a természeti jelenségekre utalhatnak, és az emberi tevékenységgel való kölcsönhatásukra (Gellér, 2003).

Romana Huk felhívja a figyelmet arra, hogy van négy fogalom, amelyek jelképes jelentése összefonódik: az angyalok, a szférák, az állatok és a természet szimbolikus kapcsolatrendszere kiválóan alkalmas arra, hogy az olvasó megértse az ember és a természet kölcsönhatásait, és rájöjjön, hogy az emberi tevékenység milyen hatással van a természetre, és hogy ennek milyen következményei lehetnek az emberre és a környezetre (Romana, 2019).

Az angeológia kulcsfontosságú fogalom ezen a területen, hiszen: „Angeológiának szokták nevezni az angyalokkal kapcsolatos mitológia-történeti és teológiai ismereteket.” (Fogarassy, 2010). Fogarassy Miklós *Az „angyalokról” – Rilke + Tandori* című tanulmányában áttekintést nyújt az angeológia alapjairól:

„Az emberi kultúra egyetemességében igencsak hatalmas a mitikus, teológiai tradíció az angyalokról szóló képzetek körében. A görög angelos és az onnan a latinba átszármazó angelus, ahonnan a magyar angyal szó is ered, alapjelentésében, egyszerűen (és persze meglehetősen bonyolultan) közvetítőt jelent. Azaz: az angyalok a legnagyobb, eredendő princípium („isten”) és miköztünk, az emberi lét-dimenziók között közvetítenek.” (Fogarassy, 2010)

Szögi Csaba novelláiban felmerül a kérdés, hogy vajon az angyal érintése maga a költői ihlet? Vagy az angyal a költő (vagyott) hasonmása?

A következő idézet alapján láthatjuk, hogy az angyalok és az angyali érintés fontos szerepet játszanak a költői képekben. A bemutatott érzéki és természeti leírások az angyali jelenlétet és hatást teremtik meg a költő és a környezetében lévő személyek között. A természeti elemek – mint például a virágszirmok és a napsütés – az angyalok érintésével és jelenlétével kapcsolatosak:

„Ahogy észrevétlenül megállapodok arasznyira a jobb vállad felett, szárnyaim hegyén megcsillan a langyos tavaszi nap sugárujjának érintése (...) Most szemed sarkából elkapod a csillanást a levegőben, és

13-10

mikor csodálkozva feltekintesz, egy rózsaszín szírom hullik a válladra, majd alálíbbenve a dekoltázsodnál megállapodik. Felsőhajtasz, immár megkönnyebbülten, elillan a gond váratlanul (...) Most fátýolfelhőként nyílok szét feletted, óvlak az egyre hevesebben izzó napsugaraktól (...) Mosolyod immár az egész parkot beborítja, ahogy a fátýolfelhőkön keresztül finoman cirógató napsugarakat élvezed, és közben egyre csak rózsaszín szírom hullik bársony bőrödre; angyalérintés.” (Szögi, 23-24)

Tehát eme idézet alapján láthatjuk, hogy az angyal érintése inkább a költői ihletet jelentheti; szimbolikus, érzelmi jelentése van a szerző számára. A *fénynek angyalai ablakot vágnak* című novellában az angyal a menyasszonyát szimbolizálja:

„(...) amikor a parton megpillantottalak, angyal. A rozmáragyar éppen csak felsértette az orcád bíbor bársonyát, alig egy cseppnyi vér permetezett makulátlanul fehér szárnyadra, amikor is megtorpantam oktalan vágatásomban, és szuvas karmaimmal zuhantadban megragadtalak. (...) te angyal (...) egyetlen szerelmesem.” (Szögi, 67-68)

Így tehát az angyal inkább egyfajta költői eszköz, amely segíti a költőt a belső érzelmek és élmények kifejezésében, és tükrözi a költői ihletet.

A világirodalomban számtalan szerzőt foglalkoztatott már az angyal mint fogalom. A nagy elődök között Reiner Maria Rilket és Tandori Dezsőt is. Ez a hagyomány nyilván Szögi Csaba költői világát is befolyásolta. Az összefonódások, allúziók szövevénye alakult ki. Tandori írt egy könyvet *Rilke és angyalai* címmel, mely műfordításokat, saját költeményeket és a szerző rajzos műveit tartalmazza.

„Ez a munka nem egyszerűen Reiner Maria Rilke verseinek egyfajta válogatott gyűjteménye; a műfordítói műhely egyik újabb »terméke« ugyan, azonban a személyes megszólalás provokatív hozzájárulásaival, átértelmezéseivel együttesen. ... Együttesük két nagy költő párbeszédének, oda-odaszólásaik és visszafeleseléseik sorának is tűnhet. Persze, az angyalok közös referenciáinak alapján. Vagy annak a jegyében, hogy életben létünk, maradásunk csodája (szerencséje? szerencsétlensége?) úgy tűnik fel, csak az ő segedelmüknek köszönhető. Őrzők ők? Őrangyalok?...Tartalomjegyzéke azt jelzi csak, hogy benne tizennyolc, az angyalokkal kapcsolatos híres Rilke-költemény és Tandori néhány saját verse szerepel a kiadványban.” (Fogarassy, 2010)

Rilke versei közül kiemelném a *Die Engel* (Az angyalok) című költeményét, hiszen szép leírást ad az angyalokról és létezésük misztikumáról.

„De egy-egy szárnymozdulatukra
a lég örvénnyel megtelik,
mintha szobrászkezébe fogva
az Úr lapozná susterogva
a Kezdet súlyos könyveit.” (Rilke, 1899)

Az angyalok cselekedeteinek, még egy egyszerű szárnymozdulatának is olyan hatása van, mintha az egész univerzum rezonálna és válaszolna az ő isteni munkájukra.

Az ilyen szárnymozdulatokat Szögi *Kapaszkodj belém!* című novellájában is megfigyelhetjük: „Tollaim azért erősödtek, büszke szárnyaimat a magas ég felé nyújtogattam, és azt kiáltottam: kiiii-kikikikiki!” (Szögi, 57-58)

Charles Baudelaire-nél is felfigyelhetünk a szárnymotívumra *Az albatrosz* című költeményében. A madár szárnyai többek között a szabadság, a magasság és a méltóság szimbólumai. Amikor a madár vagy az angyal a levegőben van, szárnyai biztosítják a szabadságot és a békét, amelyet élvez repülés közben. A *Szakura angyalai* című könyvben a következő idézet utal erre: „eszeveszett száguldásom a sziklák között, amikor a parton megpillantottalak, angyal. (...) megragadta istentelenül a szárnyai tövével; de te angyal, te angyal, hát nem érzed te magad is, hogy ugyanonnan és ugyanoda huppanunk le folyton mindannyian, mi, malasztal teljes és kegyvesztett égi szárnyasok, együtt, mindannyian, áááúúúúú!...” (Szögi, 67)

Tolnai Ottót a vajdasági magyar angyal-költőnek is nevezhetjük, egyik meghatározó költői rögeszméje az angyalképzet. A *Málnakör* című versét a kislánya leesett körme ihlette.

„az angyalszárny utolsó pehelytollai helyén
körmök nőttek
ilyenkor ha egy leesik
a hús mintha gondolkodna
mit lökjön helyébe
szarut
pehelytollat” (Tolnai, 1970)

Az angyalszárny jelképezheti a szerző kislányát, hiszen amikor a vers keletkezett, még „kisangyal” volt, kisbaba; a pehelytollai pedig a gyengéd körmeit szimbolizálhatják. Ezek külön perspektívát adnak a versszak értelmezéséhez: a pehelytollak után már új, erős körmök fejlődnek ki, de a kicsikből még minden lehet, ők nőnek és előttük még minden lehetőség ott van, akár angyalokká is válhatnak.

Az angyalköröm motívum szintűgy megjelenik Szögi művében, ami általában a törekenységet, a mulandóságot vagy az idő múlását szimbolizálja. „Angyalkörmök szikráznak pimaszul aprócska istenek tomporán, minden körbefordul és eltűnik önmagában.”

Az angyal a költői értelmezésben mindig és mindenütt a költő hasonmásaként jelenik meg, a költészet nem tud meglenni az angyal, az irracionális, a szürreális érintése nélkül.

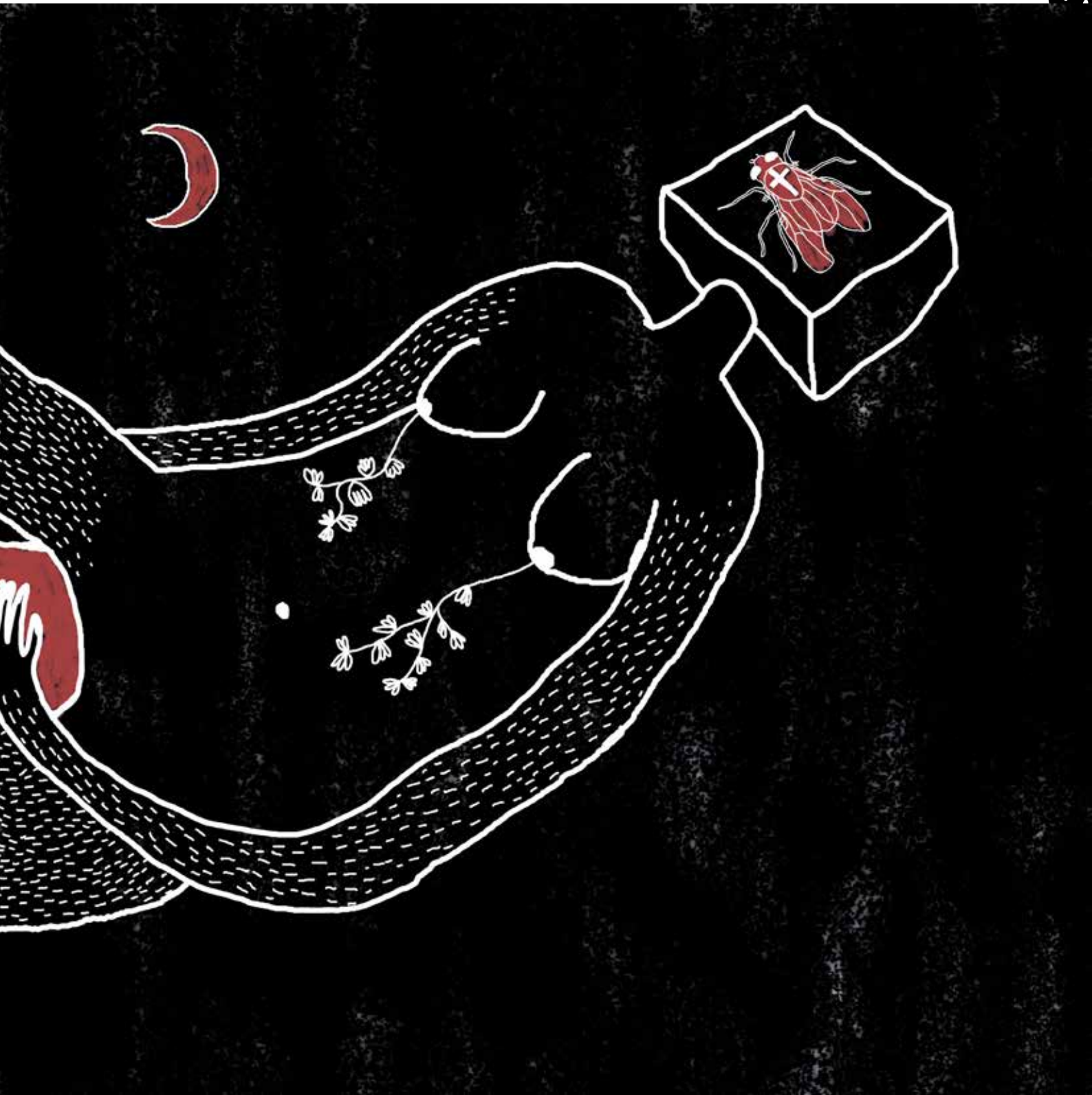
Utószó

A *Szakura angyalai* című kötet üzenete sok rétegben rejlik. Az egyik legfontosabb sugallat, hogy a nehézségek és a kudarcok ellenére sem szabad feladni, hanem mindig küzdeni kell az értékek és az álmok megvalósításáért. Az elszántság, a kitartás és az erőfeszítés mindig elérheti a célját, még akkor is, ha a kezdeti út nehéznek tűnik. A könyv azt sugallja, hogy az emberi kapcsolatok és a szeretet fontosabb, mint a gazdagság és a hatalom, és hogy az embereknek egymásra kell figyelniük és támogatniuk egymást az életben. Összességében a *Szakura angyalai* című kötet egy szép és mély gondolatokkal teli történet arról, hogyan lehet egy élhetőbb, szeretetteljes és fenntarthatóbb világot teremteni az ember és a természet együttműködésével.

Felhasznált irodalom

- Szögi Csaba. 2021. *Szakura angyalai. Kétfürcsös novellák*. Zenta: zEtna.
- Antalovics Péter. 2022. *A burjánzó élet szelíd látomása*. Szögi Csaba: *Szakura angyalai*. https://www.magjarszo.rs/hu/5098/velemenj_olvasolampa/276638/A-burj%C3%A1nz%C3%B3-%C3%A9let-szel%C3%Add-l%C3%A1tom%C3%A1sa.htm (2023. 04. 05.)
- Antalovics Péter. 2022. *A művészi alkotómunka elismerése*. https://www.magjarszo.rs/hu/5113/mellekletek_kilato/277647/A-m%C5%B1v%C3%A9szi-alkot%C3%B3munka-elismer%C3%A9se-Jovan%C4%8Di%C4%87-Miroslav-Forum-K%C3%B6nyvkiad%C3%B3-Int%C3%A9zet-Herny%C3%A1k-gy%C3%B6rgy-Sz%C3%B6gi-Csaba.htm (2023.04.05.)
- Bozsoki Valéria. 2022. *Átadták a Forum Könyvkiadó Intézet elismeréseit: „Az élet értelme, hogy boldogok legyünk benne”*. <https://m.vajma.info/cikk/kultura/15535/Az-elet-ertelme-hogy-boldogok-legyunk-benne.html>. (2023. 04. 05.)
- Földes Györgyi - Kovács Gábor - Ladányi István - Szávai Dorottya (szerk.). 2022. *Kelet-Közép-Európa mint kulturális konstrukció*. Budapest: Gondolat Kiadó. <https://www.szaktars.hu/gondolat/view/foldes-gyorgyi-kovacs-gabor-ladanyi-istvan-szavai-dorottya-szerk-kelet-kozep-europa-mint-kulturalis-konstrukcio>

[2022/?query=posztantropocentrikus&pg=70&layout=s](#) (2023. 04. 07.)

- Fogarassy Miklós. 2010. Az „angyalokról” – Rilke + Tandori. Tiszatáj. https://epa.oszk.hu/00700/00713/00225/pdf/tiszataj_EPA00713_2010_06_065-068.pdf
- Horváth Márk, Lovász Ádám. 2021. Az emberi végesség tudatosítása: sötét pedagógia az antropocénben, a poszthumanitás jegyében. <https://igyic.hu/esszektanulmanyok/az-emberi-vegesség-tudatositasa-sotet-pedagogia-az-antropocenben-a-poszthumanitas-jegyeben.html> (2023. 04. 23.)
- Locker Dávid. 2019. *Poszthumanista gyorstalpaló – és a problémáim velem*. https://kultagora.blog.hu/2019/09/21/poszthumanista_gyorstalpaló_es_ami_a_problemaim_velem (2023.04. 24.)
- IN: Dunszt. 2019. *Mi is az a poszthumán, és milyen kor az antropocén?* <https://dunszt.sk/2019/12/14/mi-is-az-a-poszthuman-es-milyen-kor-az-antropocen/>
- Romana Huk. 2019. *POSTMODERN ANGELS, Religion & Literature*, 51/52(3/1), 220–241. <https://www.jstor.org/stable/27099142> (2023. 04. 25.)
- Canterburyi Szent Anzelm, Sarbak Gábor (szerk.). 2007. *Canterburyi Szent Anzelm összes művei - Középkori Keresztény Írók 6. Az akarat szabadságáról*. Budapest: Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. 186-278. <https://www.szaktars.hu/szentistvantarsulat/view/sarbak-gabor-szerk-canterburyi-szent-anzelm-osszes-muve-2007/?query=angyal%20%C3%A9s%20ember&pg=190&layout=s> (2023. 04. 24.)
- Gellér Katalin. 2003. *Mester, hol lakol? Nagy Sándor művészete*. Budapest: Balassi Kiadó. 58-85. <https://www.szaktars.hu/balassi/view/geller-katalin-mester-hol-lakol-nagy-sandor-muveszete-2003/?query=szf%C3%A9r%C3%A1k%20szimb%C3%B3lumai&pg=60&layout=s>
- Vamadia. <https://www.vamadia.rs/profil/szogi-csaba>

Rác Petra

ÁTLÉNYEGÜLŐ EMBER-NÖVÉNY KAPCSOLATOK A 21. SZÁZADBAN

Danyi Zoltán *A rózsákról* c. regényének posztantropocentrikus megközelítése¹

D

anyi Zoltán regényében már a cím felhívja a figyelmet arra, hogy a mű az ökokritikai kérdéshorizont felől lép be a lehetséges irodalmi diszkurzusok terébe, hiszen a közlések elsődleges szintje a bioszférára, a növényekre, konkrétan a rózsákra fog vonatkozni. A rózsák törvényeihez igazodva jelenik meg a főhős és világának középpontjában az emberi és nem emberi közötti viszonyok mibenléte áll. Kiderül azonban, hogy mindez csak a kiindulópont, amelyről a regény fokozatosan fejt le a rétegeket.

Kutatásom célja Danyi Zoltán *A rózsákról* c. regényének posztantropocentrikus elemzése, valamint a hős mentális betegségének elemzése és kapcsolata a rózsákkal.

Kulcsszavak: Danyi Zoltán, vajdasági magyar kortárs regény, ökokritika, mentális betegségek

BEVEZETÉS

Danyi Zoltán (1972) zentai író legújabb regénye én-elbeszélés, a főhős egyben a narrátor szerepében szólal meg. A vallomás a műben valóságos nyomozással, tépelődéssé, én-kereséssé, sors-értelmezéssé válik, fejlődésregénnyé terebélyesedik.

Ezért az egész szövegben a főhős tudatműködése határozza meg azt, amit látunk és ahogyan látjuk. Már az első mondatszerkezetekben feltűnnek az ismétlődések, ugyanannak a dolognak kétszer, háromszor történő ismételtetése, javítgatása, ami nagyfokú redundanciát okoz, leterheli a befogadást. A kijelentést követi az ismétlés, a helyesbítés, az unalomba fulladó magyarázkodás. A főhős furcsa babonái, számolgotásai is kóros tudatállapotról árulkodnak, mintha kissé autista lenne.

AZ AUTISTA KOMMUNIKÁCIÓ JEGYEI A REGÉNYBEN

„Az autizmus szociális, kommunikációs kognitív készségek minőségi fejlődési zavara, amely az egész életen át tartó fogyatékos állapotot eredményezhet. Ez lehet igen súlyos, járulékos fogyatékoságokkal halmozott sérülés, illetve többé-kevésbé kompenzált (ritkán jól kompenzált) állapot. A súlyosan érintettek egész életen át teljes ellátásra, a jó képességűek egyénileg változó támogatásra szorulnak.” Elsősorú jellemzője a kommunikációban és gesztusokban jelenik meg; az adott személynek nehezebb kifejeznie önmagát, gyakran ismételi meg adott szavakat, kifejezéseket, esetleg alkot értelmetlen mondatokat, és gyorsan robban, ha senki nem érti meg. Szemkontaktust többé-kevésbé tudnak fenntartani, de sok autistának vannak úgy nevezett “tik” mozdulatai, ami azt jelenti, hogy

¹ A kutatás az újvidéki Európa Kollégium Egyetemista Központ Magyar Irodalmi Műhelyében készült.

egy mozdulat előzmény nélkül, sorozatosan jelenik meg. Ez lehet túlzott pislogás, a fej rángatása, előre-hátra billegés, kézfej csapkodása, tapsolás stb. És ami még nagyon sok autistára jellemző, az az, hogy nem tudnak huzamosabb ideig egy dologra fókuszálni, mégis kialakul náluk az imádat egyetlen egy tárgy, tevékenység iránt, ez lesz az ő nyugalma és érdeklődésük központja és a hiperfixáció. Általában az a témakör, ami nekik bevésődik, mindenhez köthető, minden témánál említésre kerül, mert úgy érzik, tudnak azonosulni ezzel a dologgal, sok esetben különböző állatfajokhoz kötik magukat.²

Danyi Zoltán regényhőse esetében a rózsza lesz ez a dolog. Szerinte az élete minden fordulata a rózsákhoz kötődik.

A rózsákról című regényben az autista jelenség könnyen körvonalazható: a hős szinte néma, időnként hallgatási fogadalmat tart be, később gyakran ismételi meg egyes dolgokat mondataiban, mindig valami szokatlan dologra figyel, valamint az egy-egy dologra való hiper fixáció is jelen van. „Az ablaknál álltam, és vártam, hogy lemenjen a Nap, mert ez volt a szabály, ha nem akartam, hogy bajok legyenek, akkor ezt megkellett várnom, hogy lemenjen” (Danyi 2021, 7).

Danyi Zoltán ezzel a mondattal nyitja 2021-ben megjelent regényét, amely szép sikert aratott Magyarországon. Művészetét eddig 11 rangos díjjal jutalmazták. A mű elején gyorsan feltűnnek a mentális betegségre utaló megjegyzések: pl. az ablaknál kellett várnia, ameddig lemegy a Nap, mert ha nem, baj lesz.

Ezt lehet fixációnak nevezni, mivel, ha valaki fixálódik, akkor addig végzi tevékenységét, ameddig annak nincs vége, megszakítások nélkül, másra nem tud fókuszálni. És még az ismétlés is megjelent, két alkalommal is megjegyzi, hogy várnia kell.

Rögtön ezután keresztet számolásáról beszél, azért kell megvárnia a naplementét, hogy elindulhasson keresztet számolni. És addig nem térhet haza, ameddig össze nem számolja, hány keresztet látott. Itt be is vallja, hogy sokszor rátör a készlet, hogy összeszámoljon dolgokat, például hány lépcsőfokot ment, hány madár szállt el, mennyi lécből áll a pad, amit megpillantott. Ez a gondolkodás végigvonul az egész történeten, 467 oldalon keresztül szinte minden mondat ilyen felépítéssel íródott. Még egy érdekesség észrevehető: egyes mondatok akár két oldalon át is tartanak, csak vesszőkkel választja el a sok-sok témát.

A főhős viselkedésében az OCD-t, azaz az obszesszív-kompulzív, magyarul a rögeszmés-kényszeres zavart is felismerhetjük. Egyik legfeltűnőbb ismertetőjegye ennek a betegségnek a megszállottság, ami már a nyitómondatban is megjelenik. Megszállottan várja, hogy lemenjen a Nap, addig nem mozdul el az ablaktól, ameddig nem megy le a Nap, mert, ha elmegy onnan, baj lesz. Azok az emberek, akik rögeszmés-kényszeres zavarban szenvednek, elég gyakran hallanak hangokat a fejükben, érznek készleteket, melyek azt sugallják, hogy egy feladatot, cselekedetet muszáj véghez vinniük, ha nem teszik meg, ez esetben valami rossz fog történni velük vagy családjukkal (Dr. Kopácsi 2015). A leggyakoribb ilyen szokás a villanykapcsoló helyes lekapcsolása, amit addig nyomkodnak, ameddig nem hallják a tökéletes kattantást, de az ne legyen se túl gyors, se túl lassú. Vagy a zoknit úgy kell felhúzni, hogy tökéletes legyen, nem akadhat be a sarokba vagy lábujjba, a varrásnak pont ott kell lennie, ahol ki van jelölve, mert ha nem, valakinek baja lesz. (Személyes élményem is van ezzel a betegséggel: egyszer az utcán egy kisfiú simogatta a buszt, adott számú köröket végzett a tenyerével.)

Ez a fajta kényszeres gondolkodás és viselkedés kíséri végig az olvasót, aki kezdetben meghökken, később bosszankodik, majd lehangolódik, végül elcsigázódik. A szerző ezzel a sajátos stílussal szándékosan kívánja kiváltani ezeket a reakciókat.

Szokatlan könyv ez, kevesen írnak ilyen szabadon erről a betegségről, ilyen súlyosan. A médiában nem beszélnek róla, megannyian nem is tudnak a létezéséről. Idegesítő a sok ismétlés, a rendszertelen, dadogó mondat szerkezet, a kényszeresség a „felesleges” dolgok iránt. A regény rendhagyó szintaxisa szuggesztív és nyugtalanító, az olvasó tiltakozik, mégis rabjává lesz.

A főhős minduntalan visszakanyarodik egyes eseményekhez, ez a kényszer a kontroll visszanyerésének vágyára is utal. Úgy érzi, semmi sincs a helyén, az élete romokban van, a betegsége elhatalmasodik, és abban hisz, hogy a visszaemlékezés révén majd vissza tudja venni az irányítást a saját élete felett, úgy élhet, ahogy ő akar. Fiatalkorában édesanyja elhagyta, az apja nem akar elmenni, elutazni sehova, ezért ő sem megy. Később nem

2 Vö.: <https://www.autista.hu/mi-az-autizmus/>

Rákosi-ételhordó, 2019 (kerámia: Gulyás Alíz)

akarja folytatni apja vállalkozását, a rózsatermesztést, inkább elmegy fuvarozónak, s egy időszakban a rózsák kiszállításával is foglalkozott a szabadkai vevőknek.

A MENTÁLIS BETEGSÉGTŐL AZ OPERÁCIÓKIG

Radics Viktória *Egyetlen tudatunk szaggatása* címen megjelent kritikájában beszél arról, hogy főhősünk magába van rekedve, egy rossz körforgásban lakozik. Miközben e regényt olvassuk, olyan érzés foghat el minket, mintha a sorok ott előttünk íródának, semmi gondolkodás, szerkesztés nélkül, lehangoló igénytelenséggel. Az egyhangúság, az igénytelenség szándékos stíluseffektus. Az író célja, hogy úgy tűnjön, a főhős érzelem nélkül meséli az eseményeket egyes szám első személyben, mintha ülne az olvasóval egy kávé mellett, és csak egy 2-3 napja történt eseményt mesélne el (Radics 2022).

Danyi Zoltán vajdasági születésű, Zentán él, ahogy a könyv is Vajdaságban, Zentán játszódik. Az általános iskolát Zentán, a középiskolát Szabadkán fejezte be. Kis híján nem írta meg ezt a könyvet. Egy interjúban arról mesélt, hogy kényszernek érezte a történet megírását, nem tudta, miről akar írni, csak annyit tudott, hogy a rózsáról kellene. Úgy érezte, semmi újat nem tudna kihozni ezzel a témával, mindent megírtak már a rózsákról, de a végén rájött, hogy ebben a vonatkozásban nem írt még senki rólok:

„A saját tapasztalatomat tehát erősnek éreztem, de nem magamról akartam írni, hanem regényt szerettem volna, ezért sokáig kellett keresnem a megfelelő távolságot, hogy honnan nézve tudok beszélni a rózsákról. Nekem többször segítettek a rózsák, mikor nehéz helyzetekbe kerültem, pontosabban a rózsákkal végzett fizikai munka volt az, ami segített. Lehet, hogy a próbálkozásaimban ezért tértem vissza újra és újra a fizikai munkák leírásához, és végül ez vezetett el a megoldáshoz, ennek köszönhetően találtam meg a legjobb távlatot, ahonnan nézve beszélni tudok a rózsákról” (Kormos 2022).

A főhős apja kertész, rózsákkal foglalkozik, ami foglalkozás a fiának az agyára megy, a robotmunka részleteit százszor is leírja, de végül mégis a rózsák büvökörébe kerül. Hosszú évekig ellenáll, mert nem akarja az apja életét élni, hanem a sajátját. Az apa–fiú konfliktus gyökere ebben rejlik.

A történet középpontjában mindenképp a rózsatermesztés áll. A rózsa a kultúrtörténetben a szépséget, a szerelmet, a titoktartást, az életet, a vért, a halált és az újjászületést jelképezi. Danyi Zoltán azonban egy olyan dologgal köti össze ezt a romantikus virágot, amelyre senki nem gondolna: a péniszének a betegségével. Már a történet elején mesél arról, hogy fura foltokat észlelt a péniszén, amik az elején nem fájtak, csak foltok, kiütések voltak, viszont idővel súlyosbodott, a kiütések kifakadtak. Ezt természetesen senkinek nem mesélte el, csak a kvázi-feleségének (nem volt ténylegesen a felesége), mert úgy érezte, senkiben nem bízhat. A rózsákkal való vergődés és a betegség történetét párhuzamosan bontja ki. *„A rózsákat akkor szerettem meg, mikor a bőrgyógyászatot azt mondták, hogy a farkamon tumor van” (Danyi 2021, 39).*

A rózsákkal kapcsolatos obszessziója egy tumor megjelenése által alakult ki. Sokáig nem lehet eldönteni, hogy milyen összefüggés van a rózsa és a testi betegség között. Korábban is segített az apjának, metszette, locsolta őket, de csak kényszerből. Szinte undorral beszélt róluk. Ő szállította ki a rózsákat az üzletkebe, panaszkodva, hogy az ő rózsái jobbak, mert a dél-amerikai rózsák a nap végére lekonyulnak, mint a pénisz. E sor után megint visszatér az orvosi rendelő témájához, ahol lekonyult péniszét nézegetik az orvosok, így a rózsára való utalással áttér önmagára. Mikor kilépett a kórházból, megpillantotta a rózsákat, megnyugodott, tudta, hogy minden rendben lesz, a pánik mégsem enyhült.

A főhős a betegségét is a kényszeres fixáció módszereivel dolgozza fel. Tudja, hogy műteni fogják, talán kasztrálni. A rózsákban talál magának támaszt, amivel elterelheti a figyelmét, életbölcsséget tanul a természetből.

Pénisze nála egyenlő a rózsákkal. A regényben lassan kialakul egy párhuzam a rózsákon megjelenő foltok és a virág levelein lévő fertőzés által megjelenő foltok között. A műtét után rögtön a földjükre siet, mert a rózsák már ott vártak rá, készen. Ekkor volt az első virágzásuk, amit látni akart. Foltokként írja le a nyíló bimbókat, élénkpiros foltok, sárga és fehér. Itt is egy párhuzamról van szó, mert a péniszén is hasonló foltokat vett észre. Csak azok a foltok rosszat jelentettek, valaminek a végét, ezek a foltok viszont valami jónak a kezdetét jelentik.

A regény egyik fixációs, ismétlődő nyelvi anyaga a földeken zajló (robot) munka leírása, az elcsigázó rabmunka, a kilátástalan körfogás, taposómalom. Mégis, ez az alázatos tevékenység tanítja meg a legfontosabb dolgokra.

„A rózsák nekem, éppen ellenkezőleg, abban az időben már a gyógyulást jelentették, vagy még pontosabban az egészséget, melyet lassan, nagyon lassan visszaszereztem, és ebben fontos szerepük volt a rózsáknak, talán épp a rózsáknak volt a legfontosabb szerepük, úgyhogy ettől kezdve a rózsák nem a másolást, hanem a saját életet jelentették nekem” (Danyi 2021, 286).

Ennél a pontnál érezte úgy, hogy végre visszanyerte az életében az irányítást.. Úgy érezte, az életében mindig valami tépések voltak, amik akkor jelentek meg, amikor a régi sebek begyógyultak. Ez visszavezethető a rózsákra, mert a tüskék sebzik meg őt akaratlanul, új, friss sebeket okozva, amik végtelenek maradnak. Az okoz neki legtöbb fájdalmat, amit legjobban szeret.

„Ha a rózsákat megmetszik, akkor a vágások helyén új hajtások erednek, melyek lassan ágakká fejlődnek, és ha ezeket is lemetszik, akkor a helyükön megint új ágak nőnek, melyek ismét virágot hoznak, és így tovább, ameddig a rózsabokor ki nem szárad”, (Danyi 2021, 287).

Ilyen sebekre azért van szükség, hogy megjelenhessen az újjászületés. Rajta is sok sebet hagyott a munkája, a szüleivel való nem létező viszonya, a felesége, egész élete. Egy alkalommal sem cselekedhetett saját fejével, ez a sok sebzés vezette a gyógyulás felé, afelé, hogy elutazzon külföldre, meghozhassa saját szabad döntését, végre igazán felnőtt férfi lehessen.

FORDULAT, MEGVILÁGOSODÁS

Az operációk után fordulat áll be ebben a fejlődésregényben. Az apja kiborul, elzavarja. Nem kell neki többé az immel-ámmal történő besegítés a fiától. A főhős itt jön rá, hogy nincs igazán helye sehol sem, nincs otthona, nincs, aki szeresse. Elkezd az életén gondolkodni, rájön, hogy nincs felesége, gyereke, se rendes munkája, és még a rózsák sincsenek neki. Ez a pofon felébresztette az álmából, kényszeres körforgásából. Elutazik. Ki akar szakadni körkörös álmából, új utat keresni az életében, valami értelmet. “Azzal, hogy elzavart, apám lényegében az induláshoz való szükséges erőd adta meg” (Danyi 2021, 283).

És amikor főszereplőnk elutazik, lassacskán rájön, tényleg kellett neki ez a metszés, élhet más életet, mint amit eddig élt. Belgium utcáit járva egy padra ül, s elmereng, elkezd elemezni az ottani cifra rózsákat.

„Ugyanúgy gyarmatosítjuk a vadrózsákat, mint ahogy a belgák gyarmatosították a feketéket. Letapossuk, újra és újra letapossuk őket, minden nyáron felvágjuk a bőrüket, hogy belerakjuk a nemes rózsák rügyét, és a következő tavaszon megcsonkítjuk őket, egytől egyig levágjuk az összes vadrózsa lombját, mert csak a gyökereik kell...” (Danyi 2021, 347).

Mást kell lerombolnunk ahhoz, hogy mi magasabb szintet érjünk el. Ahogy egyik rózsát megsebezünk, hogy egy másik szebbet, jobbat alkossunk. Ezt a háborúhoz lehet kötni, ami Szerbiában folyt, ami miatt az anyja elhagyta őket. A vadrózsa is lehet szép, és a nemes rózsát is lehet szaporítani a másik bántása nélkül, mi is tudunk jobbak lenni mások lerombolása nélkül. Azzal, hogy kiszakadt a közegéből, kilépett a körforgásból, innentől kezdve az ismétlések, a kényszerek elfogynak, kihalványulnak a sorokból. A főhős újjászületik, mint szeretett rózsái megmetszés után.

Egyik délutáni sétája közben egy tulipánkert mellett haladt el, kényszert érezve, hogy azokat megszámolja, mert szerinte mindig számolnia kell, ha nem számol, baj lesz. Elkezdte őket számolni, ment az ágyás körül, a hajnalszínű tulipánok közt, és számolt, de megállt. Olyan érzet fogta el, mintha valami véget ért volna benne, lejárt az óra. „B*szok rá, gondoltam, b*szok én a k*rva szabályokra”, (Danyi 2021, 373). Ez egy hatalmas fordulópont a könyvben, és az ő életében is. Ráébred, hogy neki ez nem kell, nem lesz baja, ha nem követi a szabályokat, ha úgy él, ahogy azt ő akarja, ezért zsebre teszi kezét és elsétál.

A főhős azt hitte, már túl késő, 20 éve élte szemellenzővel az életét, „feleségét” is elvesztette, sosem mert úgy cselekedni, ahogy kellett volna.

Ott külföldön eljut az összegzéshez:

„Ezzel pedig minden egyben volt, a háború, a rózsák, a feleségem és a betegségem, és megértettem azt is, amit eddig nem értettem, úgyhogy minden egyben volt, most már minden szírom megvolt, és kitudtam volna rakni a rózsát, úgy tűnt, végre összerakhatom a fontos felismerések rózsáját”, (Danyi 2021, 386). Rájön, az élet egy körforgás, rózsákkal nyitott és zárt, el kellett utaznia, hogy megtalálja önmagát, ezután haza kellett utaznia. De ez alkalommal reményekkel érkezett, már értette önmagát, az apját, a rózsákat.

AZ ANTROPOCENTRIZMUS MEGJELENÉSE

Antropocentrizmus felfokozott esete, amikor az ember oly mértékben önmagára vonatkoztatva értelmezi a világot, hogy mindent önmagához hasonlónak vél, mindenben az emberre jellemző vonásokat akarja felfedezni (Szerdahelyi 1970, 370). Ez a jelenség oly módon jelenik meg a főhős életében, hogy a bimbózó rózsákat női nemszervhez véli hasonlítani, miszerint a szirmok redői és formái a vagina ajkait szimbolizálják. Másik esetben a péniszén lévő sebeket a rózsákon lévő foltokhoz hasonlítja, melyek lehetnek feketék, barnák és sárgák. Így képes a saját életét a rózsákkal összekötni jelezni, hogy minden összeköthető és összehasonlítható az emberi lét dolgaival. A többévezredes kultúrtörténeti leírásokban is észrevehetjük, hogy már a kezdetek kezdetén is összekötötték a rózsza szimbólumát az emberekkel, lásd Adonisz és Aphrodité történetét (Géczi 2011, 206). Az első vörös rózsák Adonisz véréből fakadtak, a kereszténységben pedig a rózsza Krisztus keresztre feszítésekor kiontott vérével szimbolizálja.

Az ősi szimbolikus történetek arra utalnak, hogy egy fájdalmas eseményből, sebből születhet valami szép.

Ugyanezt a tanulságot fejt ki Danyi Zoltán regényében, amikor főhőse rájön, igenis kellenek a sebek a jó út megtalálásához.

ÖSSZEGZÉS

Danyi Zoltán *A rózsákról* c. regénye úgy válik fejlődésregénnyé, hogy a főhős egy növény, a rózsza léte, természete, törvényei felől tanulja megérteni önmagát és a világot. Mindezt a szerző egy különleges, szuggesztív nyelvezet kialakításával képes elérni. A rózsza szimbóluma már fájdalmas eseményekhez köthető a történelem óta, amely visszatér ebben a szövegben oly formában, hogy a főhős észre sem veszi, de a rózsák irányítják az életét teljes mértékben. A regény a seb általi újjászületés történetét bontja ki.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

1. Danyi Zoltán. 2021. *A rózsákról*. Budapest: Magvető Kft.
2. Dr. Kopácsi László. 2015. Obszesszív-kompulzív zavar. *Stressz Doktor*.
3. Géczi János. 2011. *A rózsza és jelképei III. A reneszánsz*. Szaktárs.
4. Kormos Lili. 2022. „Néha már arra gondoltam, hogy feladom” - interjú Danyi Zoltánnal. *Libri Magazin*.
5. Pszichiátriai Szakmai Kollégium, Autizmus Alapítvány. Mi az autizmus? *Autista Segítő Központ*
6. Radics Viktória. 2022. Egyetlen tudatunk szaggatása. *Litera*.
7. Szerdahelyi István szerk. 1970. *Világirodalmi lexikon 1*. Szaktárs.

Zabos Kasziba Angéla
TOLNAI OTTÓ MISZTIKÁLÓDÓ TÁRGYAI

(Tolnai Ottó *Végeladás* c. drámájának megközelítése a posztantropocentrikus elmélet szemszögéből)¹

A

kutatás Tolnai Ottó *Végeladás* című abszurd drámájával foglalkozik. A dolgozat célja a mű posztantropocentrikus szemszögéből történő elemzése, ahol az ember központi szerepét átveszik a tárgyak. Mintha a megelevenedő tárgyak uralnák az ember sorsát. Élő és holt helycseréje a művészetben mindig groteszk hatást vált ki. A tárgyak misztikájának – Tolnai Ottó által is bevallottan – nagy szerepe van az életében, így a műveiben is.

A drámában a tárgyak szimbolikussá, totemszerűvé válnak, és társaságuk filozófiai magaslatokba emeli a sorsával bajlódó embert. A tárgyaktól való búcsú az élettől való búcsút jelenti – a holt tárgyak paradox módon az életet sugározzák.

A kutatás megpróbál válaszokat adni azokra a kérdésekre, hogy milyen kapcsolat épülhet fel ember és tárgy között, és hogy ez a kapcsolat mennyire lehet mély, ugyanakkor abszurd, groteszk, sőt, tragikus.

Kulcsszavak: Tolnai Ottó, abszurd dráma, groteszk, posztantropocentrikus

Bevezető

Tolnai Ottó *Végeladás* című drámája egy tragikomikus alaphelyzetből indul ki: mintha a tárgyak birtoklásától függne az ember élete. Addig van élete, amíg megvannak a tárgyai. Az abszurd alaphelyzeten sírni és kacagni is lehet egyszerre. Tolnai sokszor még művön belül is váltogatja a műfaji jegyeket, felvonásonként: megjelenik a szatirikus tragikomédia, a pszichológiai realista színmű, a groteszkül naturalista életképsorozat, a beckett hangulatú bohóctréfa (bolondjáték), a mirákulum, a misztériumjáték (Radnóti 1996).

A történet középpontjában egy idős, magányos ember áll, Csömöre bácsi, akinek az élete során felhalmozódott tárgyai és emlékei körül forog a cselekmény. Az idős úr ugyanis úgy búcsúzkodik az életétől, hogy az emlékeit megtestesítő tárgyakat a darab során egyenként elárverezi, eladogatja. „Látogatói fokozatosan nemcsak személyes holmijait, hanem magát az életidőt is elhordják tőle. Fékezni szeretne, lassítani az idő múlását” (Csányi 2011, 70).

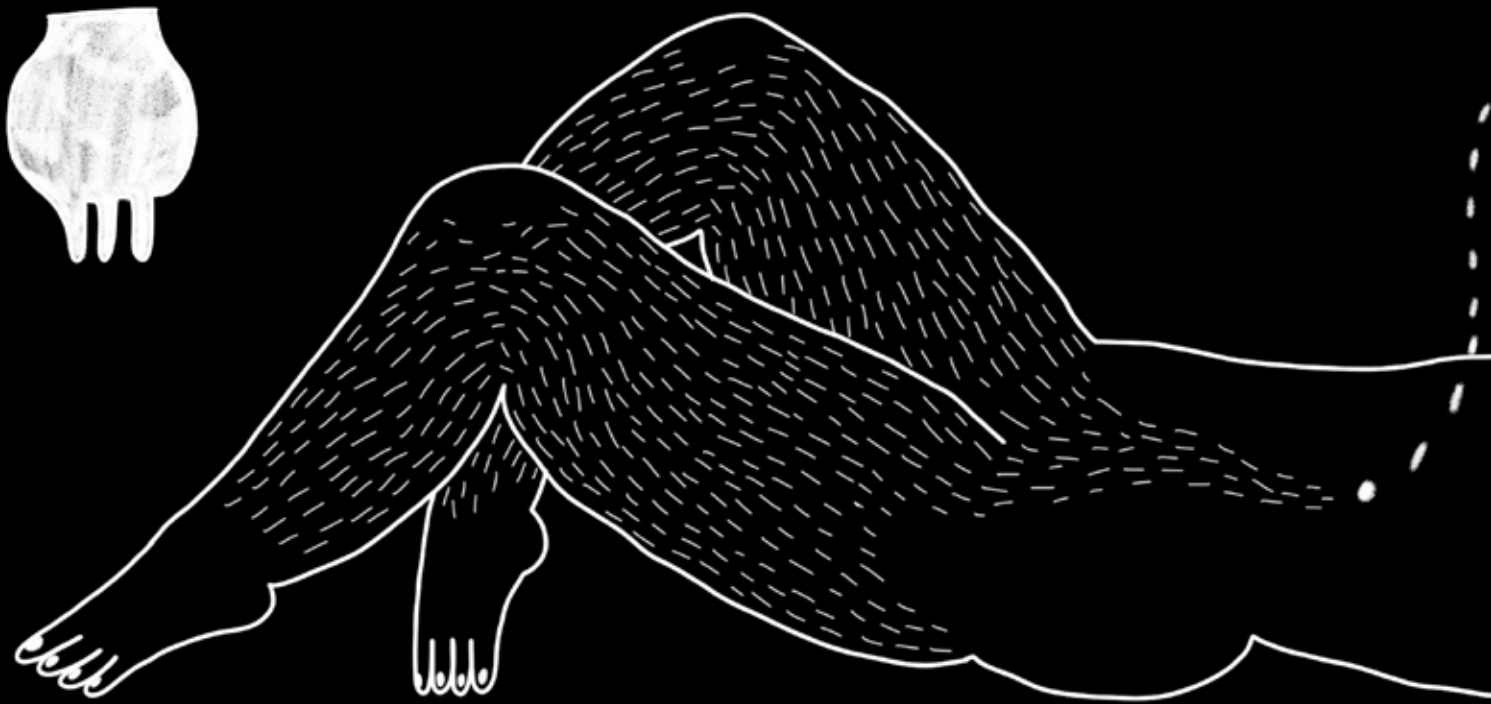
„CSÖMÖRE: Így is túl sokan jönnek, így is alig bírom visszanyomni, lelassítani, lelassítani... lelassítani...” (Tolnai 1996, 36).

Mivel érzi, hogy minden eladott tárggyal elszáll belőle valamennyi élet, ezért számos alkalommal alkudozik a vevőkkel. Ha a végére ér, ha már semmije sem marad, az az életének a lezárását fogja szimbolizálni. A halált. A tárgyak nem csupán használati eszközként, hanem az emlékek szimbólumaiként jelennek meg a drámában. Minden egyes tárgy mögött rejtőzik egy mese az életéből, s így a cselekmény előrehaladtával, a tárgyak sorban való eladogatásával együtt bontakozik ki Csömöre története.

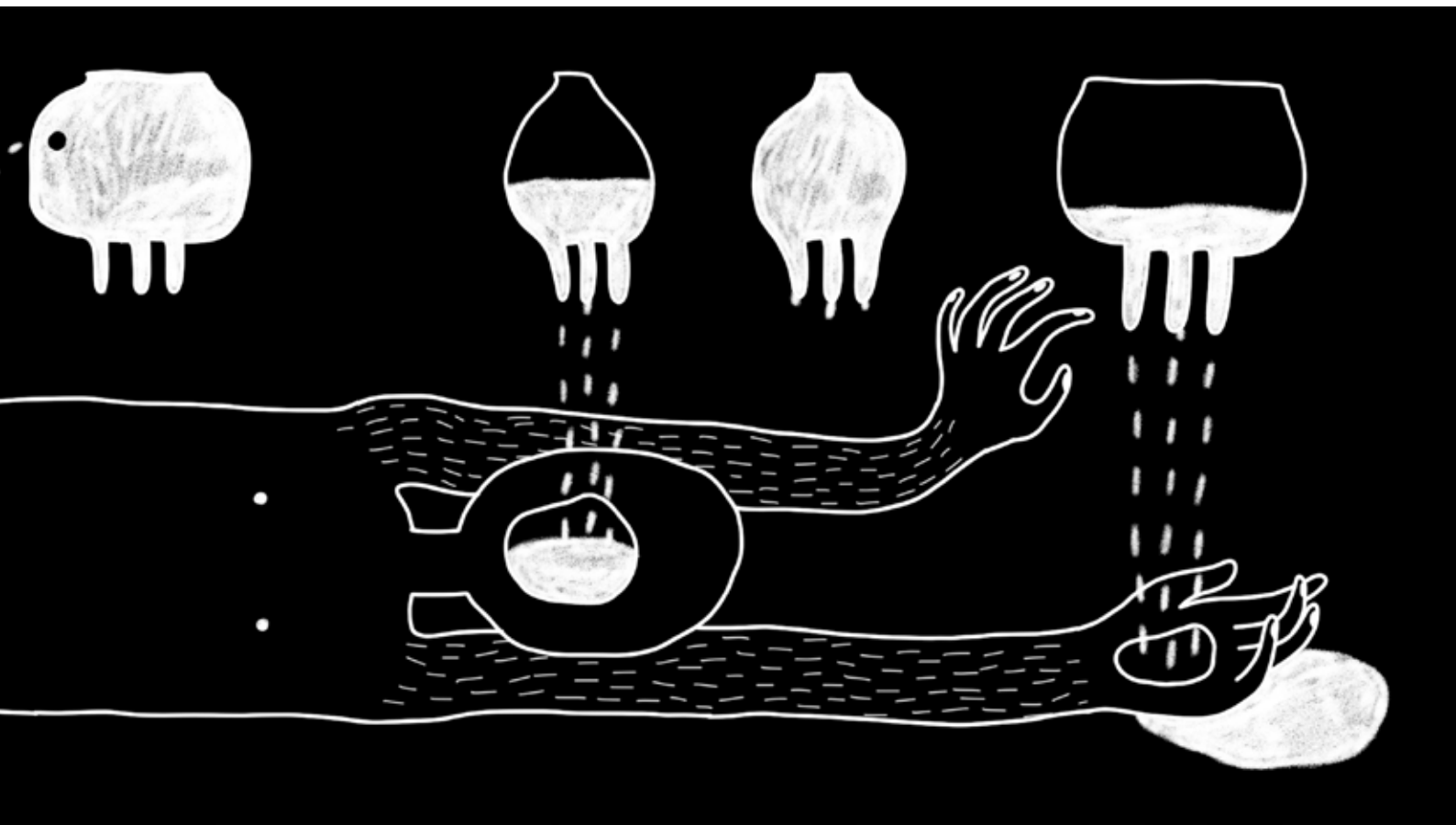
A dráma az ember és a tárgy szoros kapcsolatának érzékletes megjelenítése, amely rávilágít arra, hogy az emberek mennyire érzékenyek azokra a tárgyakra, amelyek által válnak jelentőssé, hogy szimbolizálják életük különböző szakaszait. Ugyanakkor groteszk és tragikomikus ez a feje tetejére állított értékrendszer, az, hogy az esendő, holt hétköznapi tárgyakkal való kapcsolatok Csömörének többet jelentenek, mint az élő embertársakkal kialakult viszonyok.

A dráma egy szertartás (előadás), a főhős előkészíti, megrendezi a saját halálát, karmesterként vezényli az abszurd játékot.

¹ A kutatás az újvidéki Európa Kollégium Egyetemista Központ Magyar Irodalmi Műhelyében készült.

Rákosi-Ételhordó, 2019 (kerámia: Gulyás Alíz)

Tolnai Ottó tárgymisztikája

Tolnai Ottó által is bevallottan, az életművében nagy szerepe van a tárgyaknak. Írásaiban a tárgyak gyakran önálló történettel rendelkeznek, szimbolikus értéket kapnak, olykor misztifikálódnak, antropomorfizálódnak, mert ember és tárgy között olyan szoros kapcsolat épül ki, hogy az ember saját sorsának mozzanatait hozzájuk kapcsolja. „A tárgytól való búcsú és elválás újabb- és újabb sebeket tép fel, új sebeket okoz és folyamatos konfliktusállapotot eredményez. Mindegyik külön kis mini-tragédia; a néma adás-vételtől a könyörgő, kérő, követelődző sürgetésig, az utólag megbánt ajándékozás-rohamig, az erőszakos elvitelig, mindegyik aktus jelenidejű drámaként zajlik a Végeladás színpadán”, írja Radnóti Zsuzsa.

Tolnai Ottó munkássága során a tárgyak misztikája nem csak az egyéni élményekkel,

hanem a kulturális örökséggel, a vajdasági magyar léttel is összefügg. Radnóti Zsuzsa szerint „Ellenállhatatlan erővel sugárzik belőle a kollektív történelmi múlt, tipikusan magyar, illetve vajdasági magyar, illetve közép-európai szenvedéstörténet ez a dráma: háborúkkal, ostrommal, Don kanyarral, Szibériával, hazatéréssel, többszöri újrakezdéssel” (Radnóti 1996, 200-201).

Cselekvő tárgyak

A dráma olvasása során felfigyelhetünk arra a jelenségre, mikor a tárgyak nem szimplán élettelen kellékeként vannak emlegetve, hanem élőlényként. Csömöre emberi tulajdonságokkal ruházza fel a tárgyakat.

„CSÖMÖRE: Csak csendesedjél, csak csendesedjél. Mindennek eljön az ideje, magától jelentkezik minden egyes tárgy...

BORBÉLY: (ironikusan, bár nem akarja megsérteni az öreget) Most a hurkatöltő jelentkezett? Össze találta keverni az évszakokat... hurkatöltő léteire júniusban jelentkezik...”

CSÖMÖRE: Igen, a hurkatöltő... Ez a hurkatöltő pillanata...” (Tolnai 1996, 23).

A történeten belül is kritikát vált ki a szereplőkből a tárgyak megszemélyesítése, s azoknak emberként való kezelése.

Radnóti Zsuzsa arról ír, hogy „Tolnai Ottó keze alatt minden tárgy szinte élőlényé formálódik, s közben alakítja, befolyásolja gazdáját, tulajdonosát”. Ezek a tárgyak a „cselekvő tárgy” nevet viselik. A hurkatöltőn kívül a térkép is egy cselekvő tárgy („A térkép még egy lépést tett felénk...” (Tolnai 1996, 53).

Mihálka Réka úgy vélekedik, hogy: „A Végeladás tárgyai nem objektumok többé, hanem szubjektumok: tulajdonosuk szubjektumának ereklyéi. Ennek megfelelően Csömöre bizonyos vallásos áhítattal, gyengéd figyelmességgel veszi őket körül, ami a külvilág számára pusztán az öreg egy újabb bolondériájának tűnik.”

Azok a tárgyak, amelyeket őrünk, sokkal többek pusztá objektumoknál. A tulajdonosok szemében ezek az alkalmatosságok a személyes identitásuk és a múltjuk fontos részeivé válnak. A külvilág néha könnyen elítéli vagy félreérti ezt a személyes kapcsolatot, és azt a személyt, aki így viszonyul a tárgyaihoz, gyakran bolondnak tartják. Ez egyfajta kulturális és érzelmi szakadékot mutat be Csömöre és azok a szereplők között, akik nem értik meg vagy nem osztják ugyanazt az érzést a tárgyak iránt.

A tárgyak mint hulladékok

„Tolnai tárgyai egyáltalán nem különlegesek, gyakran horpadtak, elhasználtak, sőt koszosak, ám történetük van, és ez teszi őket egyedivé”, írja Toldi Éva. A tárgyak hiába hitványak, szinte hulladékok, paradox módon mégis mágikus erővel és jelentőséggel töltődnek fel az ember szemében.

„Tolnai Ottó műveiben a szemét felmagasztosulásához kapcsolódó, Parsons által említett tevékenységek, a tárgy megtalálása, a tárgy megjelenítése, valamint a tárgy átalakítása és újrashasznosítása szemléletesen, könnyedén végigkövethető, s leginkább két fogalommal írható le, a már többször említett Pompeji-effektussal, mely az első lépésre, a tárgyak megtalálására, hamuból kikotrására vonatkozik, és Andreas Huyssen muzealizálás fogalmával, mely összevontan tartalmazza a második és a harmadik lépést, a tárgy megjelenítését, beemelését az irodalmi műbe, valamint a tárgy átformálását és újrashasznosítását, azaz költői kategóriává tételét, új jelentésekkel való feltöltését, elhelyezését az André Malraux elgondolása nyomán megképzett imaginárius múzeumban.” írja Novák Anikó.

A *Végeladásban* megjelenő tárgyak is példaként szolgálnak, melyek csak a főhős számára értékesek, és az értékük sem a kinézetükben, sem pénzben nem mérhető, hanem érzelmekben, kapcsolódásban. A régi elkopott

tárgyakat kiemelve természetes környezetükből, Tolnai (Csömörét felhasználva) új jelentést kölcsönöz nekik, vagyis költőileg újrahasznosítja, szimbólummá emeli.

„A Végeladás alapszituációja valóságos beckett-i bohóctréfa, amely egyszerre farce és tragédia. Beckett műfaja a „végjáték”, amire Tolnai Végeladása már címében rájátszik, hordozza a reminiscenciát. A cselekményt a várakozás-helyzet adja, ez az a keret, amely alapvetően meghatározó ebben a „műfajban”. Tolnai ezt összekapcsolja a végkiárúsítás, a kupeckodás képzetével.” (Csányi 2011,70)

Annak ellenére, hogy a mű alapja Csömöre végkiárúsítása, mégsem esik szó árakról, arról, hogy a tárgyakat, a személyes holmiját, úgymond kincseit, milyen értékben bocsájtja eladásra. Olvashatjuk a műben, vastagon szedett betűkkel az eladott tárgyak jegyzékét, mégsem kapunk információt az árakról. Egyetlen adatról tudunk, a gyűrődesházról, amit eladás helyett elajándékozott, mégis bekerül a Könyvbe, a többi eladott tárgy közé.

„Tóth Lilike – 1 darab gyűrődesház, a Csárdáskirálynőnek, ajándékba” (Tolnai 1996, 41).

Ez az ajándékozás abból kifolyólag történt, hogy Csömöre egy számára kellemes élményért, a Csárdáskirálynőre való visszaemlékezésért odaajándékozta egy saját élményét, amit a gyűrődesház képvisel. Radnóti Zsuzsa szerint: „ez az emlék még ma is annyira meghatja, érzelmmel tölti el, hogy féltett kincsét, a puha fából készült gyűrődesházat odaajándékozta a legendás primadonna lányának.”

A Tolnai-tárgyak mint szimbólumok

Carl Gustav Jung szerint „A szimbólumok olyan jelek, amelyek az emberi élet legmélyebb és legtitokzatosabb rétegeit érintik.” A műben a tárgyak szimbolizálják, testesítik meg Csömöre bácsi életének és élettapasztalatának minden eszmei-érzelmi vonatkozását. Tolnai ezzel a zseniális, eleve groteszk művészi ötlettel kiváló abszurd drámát teremtett. Ugyanakkor a posztantropocentrikus szemlélet fényében is tanulságos, hogy miként billen át a hangsúly az emberről a tárgyra, s a figyelemnek ez az áthelyezése egyben az emberen kívüli (a tárgyi) nézőpontot is láthatóvá teszi.

A tárgy mint szimbólum egy nagyon érdekes téma, amely az emberi kultúrákban az idők kezdete óta jelen van. A tárgyak jelentése és értéke a különböző társadalmi és kulturális kontextusokban gyökerezik, és nagyon sokat elmondanak az adott kultúráról és társadalomról. Ernst Cassirer német filozófus, szemiotikus (1874-1945) szerint a szimbolizálás, jelteremtés az embernek olyan képessége, ami az állatokban nincs meg. Az ember animal symbolicum (szimbólumhasználó állat), és ennek köszönheti, hogy létrehozhatta a nyelvet, a kultúrát, a tudományt, a művészeteket. Képes absztrahálni, jelrendszereket teremteni.

A történetben számos tárgy jelenik meg, kezdve a nagy kezdőbetűvel ellátott „Könyvvel”, amelyben Csömöre feljegyzi az eladásra bocsájtott tárgyakat: kerti seprők, nagykések, garabolyok, kalitka, kredenc, csipke, snapszosüveg, ováltükör, hurkatöltő, szappan, porcelán-gyertyatartó, virágcserep, söröshordó, virágosláda, orvosságos üvegek, nagy fekete tükrös szekrény, női ruha, éjjeliszekrény, gyűrődesház, süvegcsukor, ág, párna, paplan, üres szalmazsák, szentképek, varrodoboz, pléhtányér, mellény, rózsafűzér, tűzhely, tulipános láda, patkányfogó, ezüstkrisztus...

Ezek mellett akadnak tárgyak, melyeket nem ad el, illetve nem az ő tulajdonát képezik, mégis fontos szerepet játszanak: a szalma, a térkép, illetve a borbély kése.

A történetben temérdek tárgy jelenik meg, mégis mindegyiknek megvan a saját meséje, és mögöttes jelentése, így ezek alapján három nagy csoportra oszthatjuk őket: történelmi háttérrel rendelkező, magánéletet mesélő és a betegségre/halálra reflektáló tárgyak kategóriáira. Minden egyes tárgy más-más háttértörténettel rendelkezik, a közös nevezők alapján mégis kialakítható ez a három osztály.

1. Történelmi háttérű tárgyak

Hurkatöltő

A drámában a történelmi vetületű mesélő tárgyak közé tartozik a hurkatöltő, a gyűrődesház és a térkép. A hurkatöltő a dráma elején tűnik fel, és legalább száz disznóvágás illatát foglalja magába. A hurkatöltőnek a történelmen belül a tradícióban van nagy szerepe, maga a disznóvágás említése az, ami miatt idesorolandó. A disznóvágást szinte már nevezhetjük eltűnt tradíciónak, mégis régen hagyománynak számított, ami mára már kikopott, de Csömöre bácsi idejében még élt ez a folklór, így a hurkatöltő őriz számára egy darabot az életéből.

„BORBÉLY: (leteszi a kiskoffert és megvizsgálja a nagy, kézi hurkatöltőt): Legalább száz disznóvágás illata... CSÖMÖRE: Legalább száz...” (Tolnai 1996, 24).

Gyúródeszka

A gyúródeszka igen érdekes történettel rendelkezik, hiszen – mint mondja – ezzel a tárggyal védte ki Csömöre bácsi Budapest ostromát. Mint egy pajzsot, hátára kötötte a gyúródeszkát, és úgy indult haza. Félte őrzött kincse volt a puha fából készült gyúródeszka.

„CSÖMÖRE: Ahogy megszólalt a sziréna, vettem szépen a deszkát és vártam a támadást... kísértem a konyha fehér falán röpködő árnyakat... Úgy kopogtak a katyusák, mint egy nagydiófa hulló termésével ahogy kopogtat... A kilőtt gépeket volt a legnehezebb kivédeni, a hasas, bombákkal teli gépeket, úgy csavarodott a füstjük, akár a sárkány farka... Egy gépágyú egészen közelről lőtt... De a deszka mindig nagyon megnyugtatott... Volt amikor leröpültem a priccscról... de a gyúródeszka, akárhogy estem, zuhantam is, mindig fölül maradt... fölül, a konyha bármely sarkába röpültem is... Kivédtem vele, ki: Budapest ostromát!” (Tolnai 1996, 39).

Térkép

A térkép végigkíséri az egész művet, ez az egyik tárgy, amit végül nem ad el Csömöre. Mihálka Réka szerint a *Végeladás* térképe „a cselekvő tárgyak azon csoportjába tartozik, amelyik képes észrevetetni a benne rejlő erőt és lehetőséget a múlttal kevésbé kapcsolatban levő emberekkel is.”

A térkép a mű elejétől a végéig fel-fel bukkan, legtöbbször a vásárlók szemlélik és fürkészik mi minden található rajta, és élvezetüket lelik benne.

„FIATALASSZONY: (Csak most fedezi fel igazán a térképet; elébe áll, összecsapja a tenyerét): Ázsia!

FIATALEMBER: És majdnem egy az egyben!

FIATALASSZONY: Ó, Ázsia. Az egész! Ázsia! Nézd Gyuri, Ázsia! Nézd, megérintem. Érintsd meg te is, érintsd meg” (Tolnai 1996, 48).

A térképből kiderülhet az is, hogy Csömöre nem szereti a változást, az új dolgokat, hiszen a térkép régi, amit azóta frissítettek, de elmondása szerint „neki az a régi is jó,” (Tolnai 1996, 49) hiszen a régi az a megszokott, gondolhatunk itt a hurkatöltőre, és a régi hagyományra, vagy Csömöre által elmesélt Budapest ostromára, amire úgy emlékezett vissza, mintha tegnap történt volna.

A térkép egész életében vele volt, majd halálakor is vele maradt, mivel a borbély „leakasztotta a térképet és belegöngyölte” (Tolnai 1996, 64) az idős bácsit. Így az elmúlása ellenére, Csömöre mégis a világról mesélt történeteiben maradhatott örökre.

2. Magánéleti tárgyak

Süvegcsukor

A magánélethez kötődő tárgyak közé tartozik a süvegcsukor, a szalma, a szekrény, és az abban található ruhák, illetve a csipkevasaló. Időrendi sorrendben a süvegcsukor az első tárgy, ami színre lép. A süvegcsukornak bonyolult története és jelentősége van Csömöre életében elsősorban azért, mert ez a tárgy vette el még meg nem született gyermeke életét, másodsorban pedig azt állítja, hogy a süvegcsukornak köszönhetően „kibalanszírozta magát”.

Az első felesége által várt gyermeke egy baleset miatt vesztette életét, még az anyja hasában agyonütötte a süvegcsukor.

„CSÖMÖRE: ... Ahogy megingott alatta a sámlí, ő már akkor úgy fordulhatott, hogy megóvja a cukrot... és a cukor agyonütötte a gyereket...” (Tolnai 1996, 50).

Nem sokkal a gyermek halála után a felesége is elhunyt. A sorozatos tragédia után Csömöre beteg lett, és a gyermeke halálát okozó süvegcsukornak köszönhetette azt, hogy megmenekült a betegségből.

„CSÖMÖRE: ... Először, emlékszem, azért kaptam fel, hogy én is beleszakadjak, hiszen már vért köptem és nem sok hiányzott... Ez két évvel az asszony, az első asszony halála után történt... az ölemben kaptam a süvegcsukrot... Aztán lassan megszoktam és lehet, hogy éppen annak az első kétségbeesett mozdulatnak köszönhettem, hogy kibalanszíroztam magam...” (Tolnai 1996, 21).

Szalma

A szalma az, ami arra a napra emlékezteti, amikor az első felesége elhunyt. A szalma, akárcsak a térkép, végig vele marad, és nem adja el. A zsákot, amiben volt, eladta, de a szalmát nem, azt haláláig megőrizte.

Miután kivették a feleségéből az elhunyt gyermeket, Csömörében „megszakadt valami”. A szalma az, ami felidézi számára a borzalmas látvány utáni történéseket.

„Megőrült (A szalma maximálisan felerősített zizegése.) Az udvaron voltam. A kamrából az istállóba menet, a kezemben a vasvillával... (Kivilágosodik. Az udvar. A földön szalma. Kútka. Csömöre, kezében felemelt vasvillával)” (Tolnai 1996, 50).

Elmeséli, ahogyan egy patkányt üldöz és rácsap a vasvillával, majd az beleugrik a kútba. De az nem egy patkány volt, hanem a felesége. A gyermekük halála után Csömörében megtört valami, és képzelgéseit voltak, ami miatt a saját feleségét kergette a halálba, amit soha nem vallott be magának, és ekkor is úgy meséli, mintha egy patkányt üldözött volna, ahogyan ő azt akkor hitte.

A szalma felidézi a feleségének a halálát, melynek ő maga volt az oka...

Ruhák, vasaló és csipke

A szekrény és az abban talált ruhák is az első hitvesére emlékeztették, mivel fekete ruhákat rejtett a szekrény, amelyek közül valamelyikbe öltöztetni, és benne eltemetni szerette volna halott kedvesét, amire soha nem került sor.

„CSÖMÖRE: Ebben akartam eltemetni az első feleségemet. Már fel is öltöztettem, már szépen fel is ravataloztam a kecskelábú asztalon, de jöttek a rendőrök, meg az orvos és levetkőztették... Aztán amikor elmentek, már nem öltöztettem fel újra...” (Tolnai 1996, 37).

A második felesége emlékét is őrizte tárgy, méghozzá a vasaló és az azzal keményített csipkék, melyeket Csömöre mindig megérintett és csodált.

„CSÖMÖRE: ...Néha, amikor nem volt itthon az asszony, megérintettem azokat a fehér kelméket, végtelen terítőket... arcomhoz érintettem őket...” (Tolnai 1996, 30).

3. A betegségre utaló tárgyak

Betegség-motívum

A drámában a betegség a halálhoz kapcsolódik, az elmúlás felvezetése. Az élet széthullását és a halál közeledtét jelzi, de egyben lehetőséget ad Csömörének az összegző emlékezésre és az élet értékének felismerésére. A műben a betegség-motívum az élet véges volta, illetve az emberi élet értékei köré szerveződik. A mű tengelye az elmúlás gondolata, érzékeltetése. Már az első részben előrevetíti a szöveg a végzetes kimenetelt, miszerint a hajnali rituálé „mind a négy részben ugyanaz és mégis más, egészen más, hiszen a negyedik részben már halottat borotvál a borbély” (Tolnai 1996, 20).

A tárgyak eladogatása mellett az egyre rosszabbodó betegállapotok leírása is a fokozatos érlelődést érzékelteti. Radnóti Zsuzsa véleménye szerint »Tolnai Ottót feltűnően sokszor és sokféleképpen foglalkoztatja a tudat felbomlása, az örültség különböző fokozatai a „félnotás” állapottól a kataton létezésig.« Ez a *Végeladásra* is érvényes. A megőrülés fokozatai négy részen keresztül követhetőek.

Részről részre rosszabb és rosszabb lesz az idős ember állapota, kezdetben csak félrebeszél, hallucinál, majd idővel komolyabb képzelgésekre kerül sor, amelyek a halállal kapcsolatosak. Először olyan érzéki csalódások ütnek fel a fejüket, mint a borbély, aki el akarja vágni a késével Csömöre nyakát, a későbbiekben pedig már mind a ketten vérben fürdőznek és hemperegnek a földön.

„CSÖMÖRE: Csurom véresen végeztük mind a ketten... (Nagyokat üvöltönek; a borbély vékony hangon, idegen szavakat) ...” (Tolnai 1996, 57).

Egyre több félrebeszélés követi egymást. Ahogyan haladunk a dráma vége felé, úgy rosszabbodnak Csömöre tünetei, nem tudja már kordában tartani a betegségét.

Csömöre végig tisztában van azzal, hogy itt fogja hagyni a világot, és a tárgyak eladásával készül fel a halálra, azaz az ő szavaival élve: kifejti a szöveget. Visszaemlékezik a régi időkre, történelmi eseményekre, volt szeretőire, miközben az összes tárgyat kiadja a keze közül. Elengedi a világ dolgait.

Szöttes

A szöttes kétszer is említésre kerül a műben, de nem feltétlenül mint fizikai tárgy, hanem mint metafora. Csömöre az élet (és egyben halál) metaforájaként említi:

„CSÖMÖRE: Én fontam ezt a fonalat, én szöttem ezt a szöttest, nekem is kell kifejtteni...

2 SZÍNÉSZ: Melyik szöttest?

CSÖMÖRE: Az életemet, kislányom, az életemet...” (Tolnai 1996, 38).

A szöttes kifejtése alatt nem szó szerint a halálra gondol, hanem a halál előtti szertartásra, erre a műben zajló végeladásra, a halálig vezető útra.

A szöttest kifejtteni annyit tesz Csömöre számára, hogy idővel elad minden egyes tárgyat, még a tetőt is a feje fölül, és csak utána térhet nyugovóra.

Orvosságos üvegek

Az orvosságos üvegek sokat elárulnak Csömöre bácsi egészségéről. Ötven évig szedte a gyógyszereket, és összesen ötszáz darab orvosságos üveget hagyott üresen.

„CSÖMÖRE: Öt, hat, hét, nyolc... Ennyi orvosságot kell megzabálnia egy élet alatt – egy évszázad alatt – az emberfiának! Én megzabáltam a fejadagomat...” (Tolnai 1996, 27).

Az idős úr viselkedéséből és beszédstílusából látszik, hogy még mindig beteg, nem sikerült meggyógyulnia, és ez a beteg állapot a műben felvonásról felvonásra rosszabbodik.

Kommunikációs zavar uralja a dialógusokat, Csömöre félrebeszél, és a többi szereplő sem reagál arra, amit mond, figyelmen kívül hagyják. A szereplők elbeszélnek egymás mellett. Később képzelgéseik lesznek, melyek egyre veszélyesebbek és félelmetesebbek.

„A kisvárosi borbély mester hol angyali táncnak, hol véres élet-halál harcnak, nevezhető koreográfiája. Csömöre különös hangokat hallat, hogy énekel-e, vagy jajgat, nehéz megállapítani” (Tolnai 1996, 22).

„A borbély újrakezdi táncát: nekiszalad, mint aki valóban gyilkolni akar...” (Tolnai 1996, 23).

Borotvakés

A borbély borotvája, mint egy hatalommal bíró eszköz van jelen a műben, ami bármelyik pillanatban elveheti Csömöre életét. Az idős úr képzeletében a borbély tánca mindig egy kimenetellel akar végződni, gyilkossággal. Mintha a markában tartaná Csömöre életét, és bármelyik pillanatban elvághatná a torkát a késsel.

A kés már az első oldalon említésre kerül, ahogyan az is, hogy kétségei akadnak az eszközzel kapcsolatban.

„CSÖMÖRE: Szeretném, ha a borbélyom a túlvilágra is átkarikázna utánam... nélküle... kése nélkül” (Tolnai 1996, 19).

A kés, akárcsak a szöttes metaforikus jelentéssel bír, a halál metaforájaként van feltüntetve. Mintha Csömöre szemében a borbély maga lenne a Vén Kaszás (a Halál).

Összegzés

Összegezve elmondható, hogy Tolnai Ottó *Végeladás* című drámájában ember és tárgy közötti kapcsolatnak egy olyan formájával ismerkedhetünk meg, ami szemlélteti azt, hogy a legegyszerűbbnek tűnő tárgyak is hordozhatnak számunkra nagy jelentőséggel bíró emlékeket, élményeket és érzéseket. Továbbá bemutatja, hogy ennél fogva mennyire kötődhet valaki olyan alkalmatossághoz, ami másnak közömbös, jelentéktelen, vagy akár hulladék.

Ez a kapcsolat, mint Csömörénél is láthattuk, mélyenszántó érzéseket és emlékeket zárhat magába, valamint idézhet fel. Maguk az emlékek nem mindig pozitívak, sőt lehetnek tragikusak is, mégis a lényünket képezik, és bennünk, illetve az emlékhez kötődő tárgyban élnek tovább. Holott a jó és rossz emlékek keveredése egy ponton kiválthat groteszk, ugyanakkor abszurd szituációkat, mert megeshet, hogy egy ugyanazon tárgyhöz kötődik a legjobb és egyben legrosszabb élményünk is.

Ember és tárgy közötti kapcsolódás olykor nehezen érthető, misztikus kötődés, mégis meghatározó. Mindezt mi teremtjük meg, mi vagyunk azok, akik a közömbös tárgyakat szimbólumokká alakítjuk.

Irodalomjegyzék

Csányi Erzsébet – Egyed Emese, Bartha Katalin Ágnes, Tar Gabriella Nóra szerk. 2011. Tolnai Ottó „se-műfajai”. In *(Dráma)szövegek metamorfózisa. Kontaktustörténetek Metamorphosis of the (Drama)texts. Stories of Relation II.* 69–72 Kolozsvár: Bethlen Gábor Alap, Communitas Alapítvány, Magyar Tudományos Akadémia

Mihálka Réka. 2009. Tolnai Ottó tárgyiassága drámáinak tükrében. Jelenkor online.
<https://www.jelenkor.net/archivum/cikk/1734/a-szujektum-ereklyei>

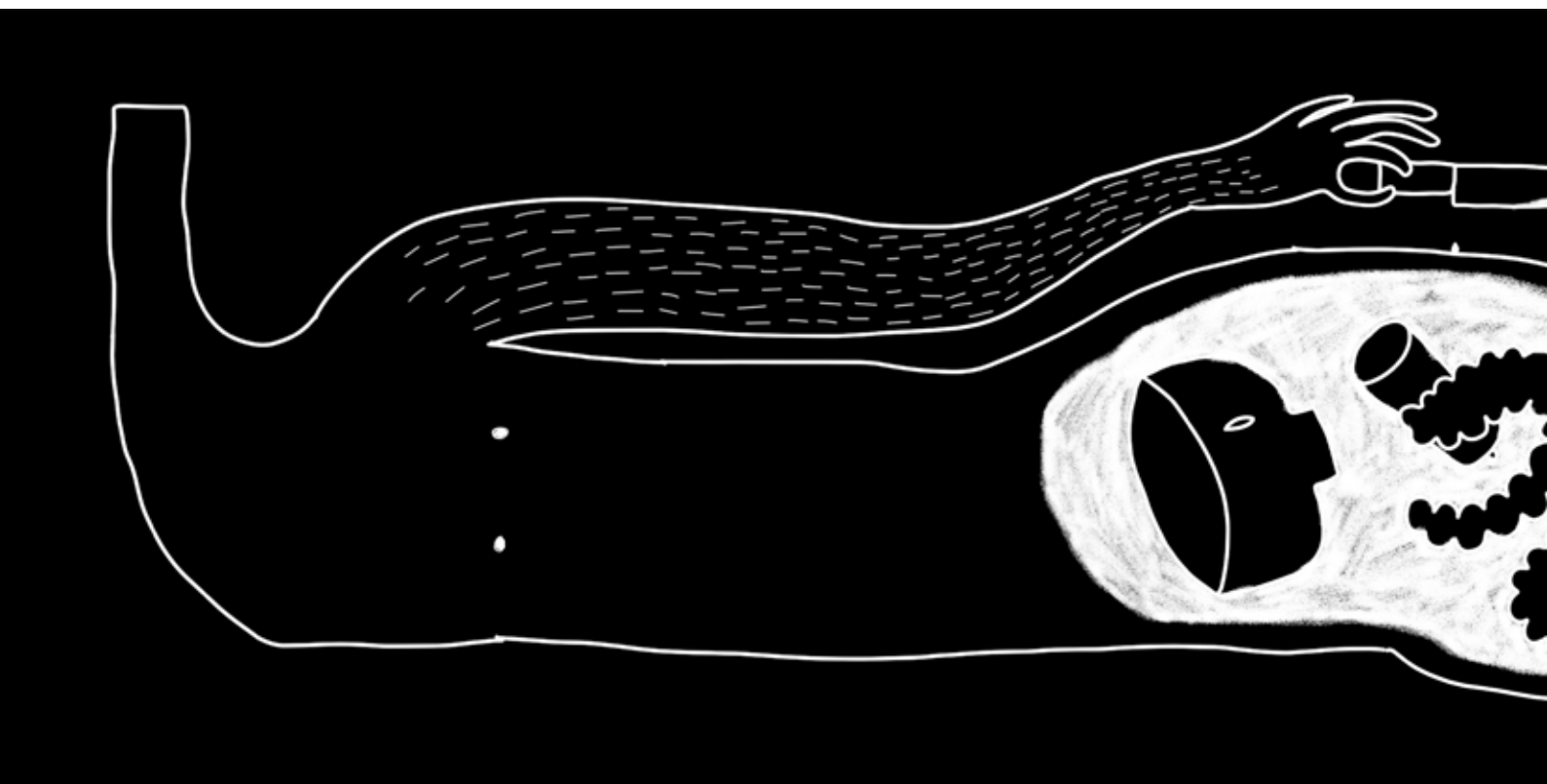
Novák Anikó. – Csányi Erzsébet szerk. 2018. A szemét újrendezése (Irodalmi reciklázs, kulturális és kommunális hulladék Tolnai-opus szelektív tudat-tárolóiban). In *A kollekcio poétikája: Gyűjtés és muzealizálás Tolnai Ottó műveiben.* 82–97 Újvidék: Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium.

Radnóti Zsuzsa. 1996. Magányra ítélve: Tolnai Ottó drámáiról. In *Végel(ő)adás.* 200–209 Budapest: Neoprológus.

Thomka Beáta. 1994. Tolnai Ottó. Pozsony: Kalligram könyvkiadó.

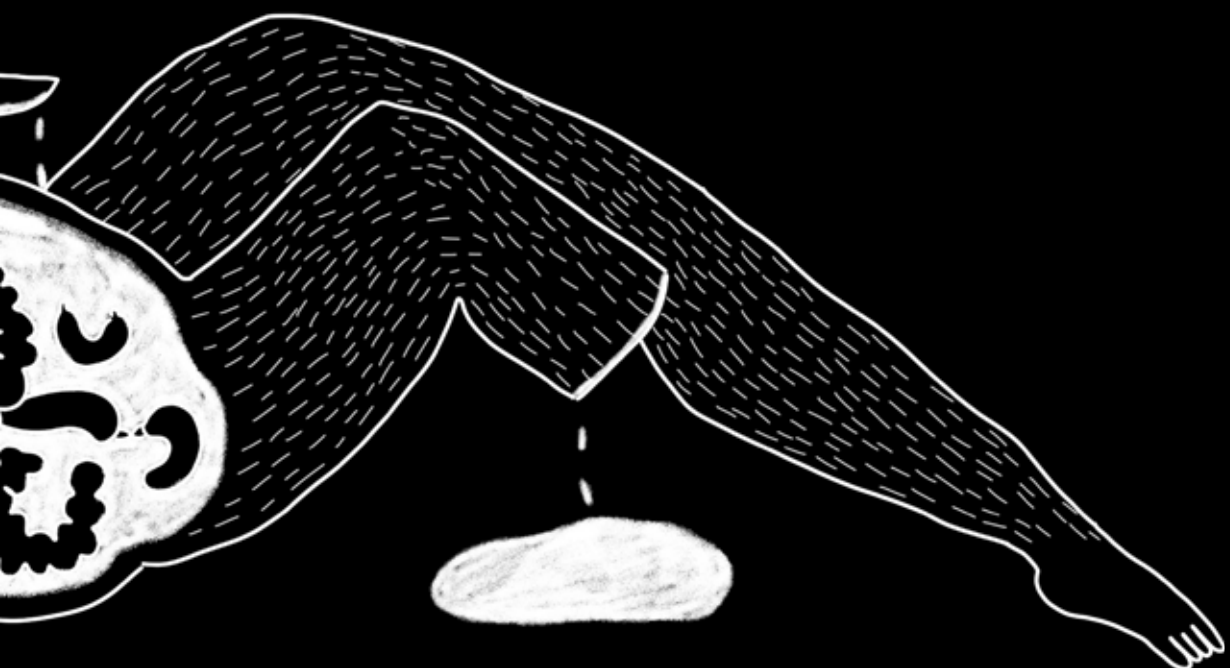
Toldi Éva. Tolnai Ottó: Végel(ő)adás. MMA Lexikon.
<https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/veg-el-o-ad-as>

Tolnai Ottó. 1996. Végel(ő)adás. Budapest: Neoprológus.

Rákosi-ételhordó, 2019 (kerámia: Gulyás Alíz)

PHILOS/MAX

Szűcs Dóra
KIUGRIK BELŐLEM

(Jegyzetek, töredékek Tarkó János multimediális művész műhelyében)

Tarkó János újvidéki képzőművésznek (1980) már sokfelé volt kiállítása: Budapesten, Horvátországban, Szlovákiában, Kanadában, Berlinben, Mexikóban, önálló tárlata volt Újvidéken, Belgrádban, Szabadkán a Kortárs Galériában - nyolc teremben... Elmondása szerint a művészet egy komoly játék.

- Mikor alkotsz, mikrovilágot teremtész. A művészet meditáció. A művészet laboratóriumi munka színekkel és formákkal. Ilyen eksztázis után vissza a valóságba, ez a művésznek nehéz – vallja.

Az újvidéki Művészeti Akadémia grafikai szakára járt, tanulmányai befejezése után felszabadult - tudniillik a grafika lassú, nagy precizitást követel a művésztől.

- A pasztell, a kollázs, az akril, a festészet felé fordultam, különböző technikákkal kísérleteztem, játszottam. Az eredmény expresszívebb, gesztuálisabb lett. Néhány év elteltével intenzívebb, dinamikusabb színek - a sárga, a zöld kezdtek uralkodni a képeimen, a tavalyi Haiku-sorozatomban pedig – bár továbbra is erős, de – már végletekig redukált színek jelennek meg a vásznon. Akromatikus, kromatikus. Sárga. Piros. Kék. Fekete. Fehér. Nagyformátum.

- Milyen irányban haladtál tovább?
- A képzőművészet különböző formái (festmények, szobrok, assemblage-ok) mellett kiemelten fontos lett számomra még két terület:
 - a) a zene (egy punkegyüttes tagja volt) és
 - b) az írás.

Az olvasó ne karikázzon, nem kell választani.)

- Szinesztézia-képességem van, vagyis: egyedülálló módon élem meg az érzékterületek keveredését művészetemben. A zenélésben fontosak a dobok, a basszus, az összhatás. Például egy kiállítás megnyitóján legyen mindig zene: dub, reggie vagy elektro. A művészi eseménynek komplexebb atmoszférát ad.
- Hogyan kezdted el írni?
- Írni verseket, eddig csak a fióknak. Hamarosan megjelenik egy szerb-magyar kétnyelvű kötetem, saját illusztrációkkal. - Művészi tevékenységem integrális része az írás. Vladislava Vojnović *Kecsekfül* c., magyarra fordított kötetének illusztrátora voltam.
- A Művészeti Akadémián doktoranduszként az a célom, hogy a doktori disszertációmban összeboronáljam a festészetet, zenét, költészetet...MULTImedialitás.
- És az assemblage-ok ötete mire épül?

- Ezek háromdimenziós kollázsok. Nálam az elemei: személyes és kevésbé személyes mindennapi használati tárgyak (néha egészen intimek, szentimentálisak), maradékok az atelié-ből, talált fa, utcáról „mentett” érdekességek, festékfoltos rongyok, a 90-es évekből származó papírpénzek, egy bögre, csipketerítő, sportcipő... Az alkotás folyamata gyors, intuitív, az összeállítás maga nem tervszerűen zajlik, a vég ismeretlen. Az utolsó lépésben kapta az assemblage nevet.
- Artkrisztus: nem könnyű művészettel foglalkozni
- Fejj meg!: a fogyasztói társadalom kétszínűsége
- Fotózással is foglalkozol. Mi az elképzelésed?
- Mobillal dolgozok az utcán, az iskolában, otthon. Szemetest, vécékagylót fotózok. A fotók megtekinthetők rövid leírások kíséretében a Facebook-profilomon.
- Mit jelent a festészet+költészet kombináció számodra?
- Erős kihívást. Van egy Haiku-sorozatam: a címek elvontabbak, zavarba akarják hozni a befogadót. Átmenet a komoly, egzisztenciális témák felé. A haiku a japán költészet egyik jellegzetes versformája, mely a XX. század elejétől egyre több nyelv irodalmában megjelent. Három sorból áll, melyek rendre 5, 7 és 5 morásak (a fordításokban: szótagosak). Egyebekben formailag kötetlenek, a sorvégek – mintegy mellékesen – rímelhetnek, de ez nem előírás. (Az összecsengő sorvégek sokszor csak a fordítók leleményei.) A haikut ugyanakkor nagyon erős zeneiség jellemzi, részben a szimmetrikus forma ritmusa, részben a magán- és mássalhangzók hangulati értéke miatt, melyekre a vers rövidsége miatt a befogadó is jobban figyel. (zanza.tv, fogalomtár)
- Hogyan születtek ezek a művek?
- Minden képhez írtam egy leegyszerűsített, rövid kis verset. A versek gyorsan íródtak, minimális kontrollal, automatikusan. A törvényeket (versformát) szigorúan nem követtem. Szerintem a haikukban a festmények kiváltotta emóciók tükröződnek, a szó hangulata. A haikukhoz tartozó képekről azt mondhatom el, hogy: minimális szín, forma, kevesebb részlet, egyszerűbb kifejezés. Motívumaim, alakjaim spontán kerülnek a vázlatfüzetembe, a kis képek később, a vásznon tisztulnak ki. Intuitív alkotó vagyok, nem tudatos, hanem kísérletező alkotó. Kiugrik belőlem [a kép, a figura]. A változás ösztönös. Újabb és újabb fázisok, de néha vissza-visszatérés. Egy darabig street art hatására dolgoztam. Azután a szürrealizmus felé mentem el. Legutóbb biomorf lényeket alkottam. Szerintem az intuíciót kell követni. Magadat ismered meg a művészetten keresztül. Nem tudom elképzelni, azt hogy életem végéig csak fessek, de a TARKÓSSág, az autentikusság, a személyes kézjegy mindig megmarad, a változások közepette is. Bár eszközeim, médiumaim sokfélék, ami stabil pont a művészetemben, az a valóság kifordításának az igénye.

Képeim mutáns lények, misztikus mesék jelennek meg, gyermekkorában szerette a horrort – művei morbid belső világot tükröznek.

- Hová lett mostanában az ember(i) a vásznonról?
- Elmozdult az ember a központból a festészetemben - előtte főleg emberi figurák ironikus, szarkasztikus bemutatása jellemzett - de most kiugrottam ebből (inkább spontán módon, nem tudatosan), és megjelentek nálam a szürreális lények, biomorf alakok, az posztapokaliptikus idő, misztikusabb, elvontabb témák, nem hétköznapi, nem identifikálható figurák. A koronavírus alatt globális változások zajlottak – a műveimben válaszok születtek egyfajta vizionárius érzéssel. Mondhatnám, hogy igen, minden mechanizálódik, a digitális világ mindent átvesz, a természet háttérbe szorul, de azt szeretném, ha mindenki inkább maga érezné át, érezné meg a műveimet.

Hogyan leírni ezt a művészetet? Mit sugall, mire ösztökél? Mi a szándéka?

Kinyúlni az emberen túlra?

A Tarkó-képek tere jellemzően az urbánus környezet (vagy akár vákumszerű azonosíthatatlan tér), a természeti környezet rendszerint háttérbe szorul, ezért is tűnhet ki élesen az a néhány alkotás, ahol a növényi lét egyáltalán rákerül a vászonra. Az *Éjszakai játékok* (Noćne igre) fainak lombjai közül rajzfilmszerű (félhold) szörny-szemek pislognak ki, a természet sematikus, erősen konstruált, az elrendezés minden mélységérzetet nélkülöz, a vízfelület lecsupaszítva ad vissza valamit a fák képéből, de nem tükrözi azt (sem formában, sem színben), helyette egy másik – az eddiginél is redukáltabb – dimenziót nyit. A természet e képen titokzatos, megismerhetetlen, hűen nem letükrözhető, a fák maguk és a bennük megbúvó lények sem fedik fel magukat, a jelzés szintjén ragadnak.

A *Karma* c. kép egy cserepes ákombákomot jelenít meg, a befogadó talán szobanövényre asszociál, de az éles, geometrikus vonalak és a letisztult színek inkább statikus természetellenességet sugallnak, kikökkentenek, a látvány messze áll a prototipikus növény-fogalomtól, azonban a központi elem – ez a látszólag véletlenszerű, ám mégis szabályokat követő (egyszerűbb formákra bontható) burjánzás – magának a természetnek a humánus számára nem mindig egyértelműen érzékelhető belső rendje.

Az *Evolúció* c. assemblage talált tárgya egy uszadékfa, új kontextusában állati koponya-kövület, a növényi és állati lét azonos magját helyezi centrumba.

A *Ketten* (Dvoje) ember-majom, élet-halál, hús-csont ellenpontok között emel hidat, a két figura egymás kezét keresi, ehhez saját színes téglalapjukon, az őket behatároló kereten is át kell nyúlniuk. A *Madár fájdalom* (Bol ptice) amőba-galambja emberszerű, a nemi dimorfizmus női jegyeit mozgatja, az ülő, elfolyó alak teste azonban toll vagy bőr helyett betonnal borítottnak tűnik – ez az anyag a könnyűség (madártoll) és puhaság (női bőr) sztereotip jelleggel erős oppozícióban áll.

Tarkó *Haiku* c. sorozatában a nem emberi lények, robotok, állatok, meghatározhatatlan biomorf és technomorf figurák az eddigieknél még inkább előtérbe kerülnek. A természeti világtól elrugaszkodó, redukált, irreálisan tiszta, erős színek biztosította atmoszféra az emberi utánit, a natúra katasztrófájának eljövételét ígéri, a kiüresedett, mesterséges kialakítások a tudományos-fantasztikus filmek világát idézhetik.

Az *Elveszett napok* (Dani koji su nestali) c. kép centrális figurája egy emberforma, egymáshoz látszólag nem is kapcsolódó elemekből felépített, csupán utalásszerűen humanoid figura, akit egy börtöncellára emlékeztető steril szobában ábrázol a művész. Az épület ablaka a külvilággal (és talán az étellel) létesíthető kapcsolat egyetlen lehetőségeként vibráns színekkel festett moszatszerű képződményre ad rálátást – „Svanula je tuga / Vrata su nestala / Ptice pevaju mirise”.

A *Sivatag* (Pustinja) c. kép közepén kör – egy nap, (a Nap?) – helyezkedik el, a sakktábla/pepitakifutó jobb szélén imádkozó sáska áll, magában, a befogadó számára egyedüli ismerősként az idegen, nem földi környezetben (a kép tere egyébként a sorozat egy másik festményével, a *Stigma* cíművel rokon mind színeiben, mind néhány motívumában). A *Sivatag* rózsaszínes-vöröses ege az erdőtüzek sújtotta térségek égboltjára emlékeztet, az állat bábu valamiféle kozmikus játéktáblán (vagy egyszerűen csak egy sáska), felette fekete felhőfoszlányok és a centrumba állított kör hideg, kék sugarai – „Ledeno sunce / Iskonski zvukovi / Uljez, vatra i ti”.

A Haiku-sorozat darabjait a magányt, elszigeteltséget és elvagyódást, az ismert/ismerős hiányát, hibrid tereket és lényeket, sokszor disztópikus jövőképet, a(z öko?)katasztrófát követő újraértelmezést, önrepozicionálást megjelenítő képekként olvashatjuk. Tarkó – festményein keresztül – a humánus számára megszokott világ konvencióitól mentesít, szakít az ismert valóság tereivel és lényeivel, outsider pozícióba helyez, ezzel egy új, emberen túli, emberi utáni perspektíva felé kényszeríti a befogadót. Nagyváros és természet, ember(i) és állat(i), épített és burjánzó, biomorf és geometrikus, dichotómiák közötti határátlépések, szintézisek, játékok.

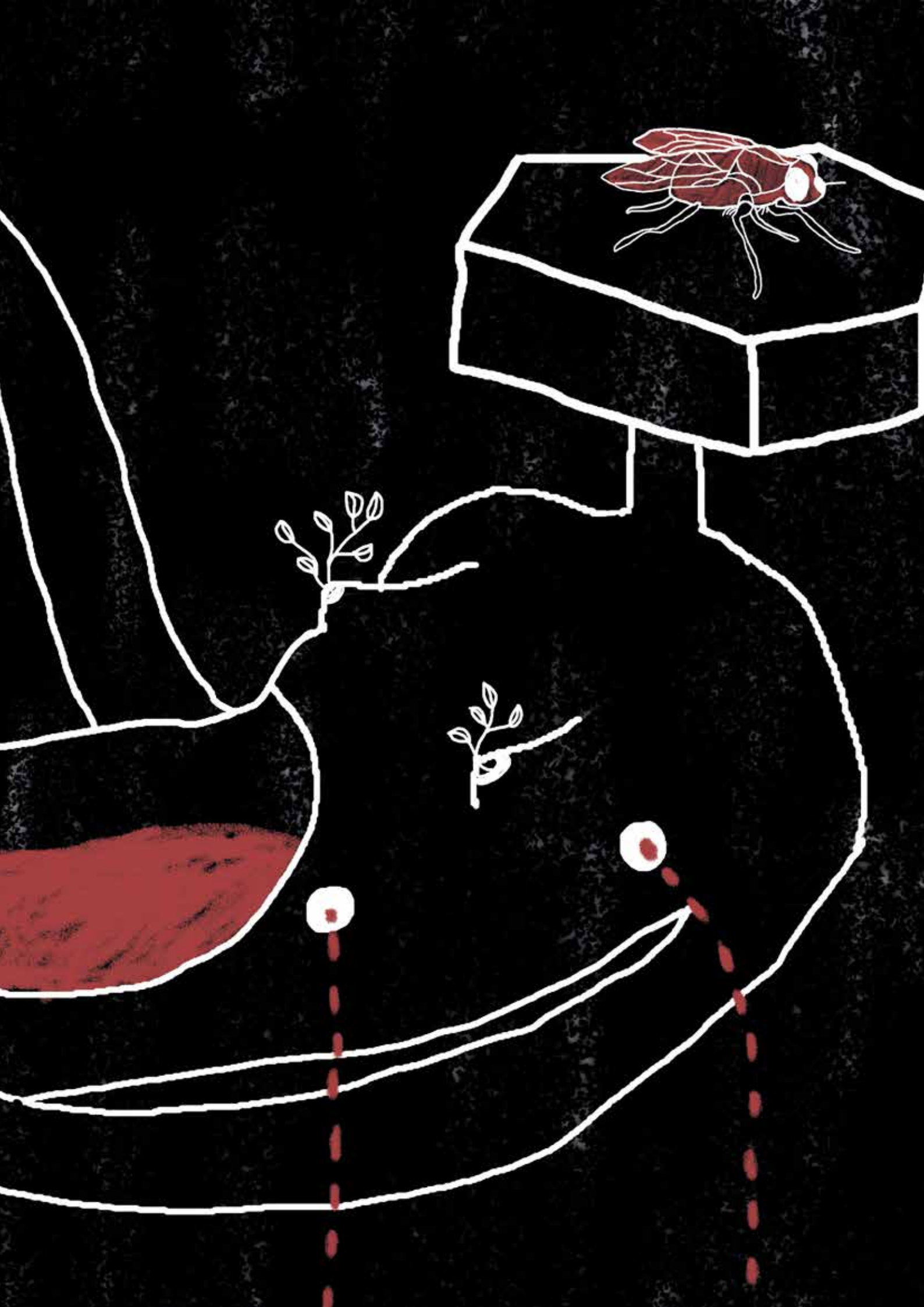
Kincses Endre képzőművész

Kincses Endre (1996)

1996-ban születtem Zentán. A középiskolai tanulmányaimat a Bolyai Tehetséggondozó Gimnáziumban (Zenta) végeztem el képzőművészeti szakirányon. A diplomám 2021-ben szereztem meg a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Karán, grafikusművész/tervezőgrafikus szakon. Az egyetem vége óta tervezőgrafikusként dolgozom. Munkáimban fontos szerepet tölt be a képző- és alkalmazott művészetek közötti határátlépés, -kutatás, illetve -összemosás; a szimbolika, a test és az intimitás; valamint a gondolkodásra való ösztönzés és a néző-mű közötti kapcsolat lehetőségének megteremtése.

Egyéni és csoportos kiállítások

- 2023 “Én a kedvesemé vagyok, s kedvesem az enyém, s ő élvezi a liliumokat” | Gregóczki Réka és Kincses Endre | Sárospatak, Szent Erzsébet Ház (Magyarország)
- 2023 “Egyszer Tíz” - 10 éves a PTE tervezőgrafika | Csoportos kiállítás | Fuga, Budapest (Magyarország)
- 2022 DiploMA | Csoportos kiállítás | Csontváry Múzeum, Pécs (Magyarország)
- 2021 Aranyrajzszőg | Csoportos kiállítás | Budapest (Magyarország)
- 2020 “KEKSZ” | Csoportos kiállítás | Művelődés Háza, Gödöllő (Magyarország)
- 2020 “Határtalan Képzőművészet” | Csoportos kiállítás | Zentai Városi Múzeum, Zenta (Szerbia)
- 2020 “Határtalan Képzőművészet” | Csoportos kiállítás | Kortárs Galéria, Szabadka (Szerbia)
- 2019 “Bauhaus Ünnepe” | Csoportos kiállítás | Magyar Intézet, Brüsszel (Belgium)
- 2019 Posterfest II. | Csoportos kiállítás | Templom Galéria, Eger (Magyarország)
- 2019 “Think Big Design” | Csoportos kiállítás | Nádor Galéria, Pécs (Magyarország)
- 2019 Design hét, Pécs | Egyéni kiállítás | P’artisan, Pécs (Magyarország)
- 2019 “Bauhaus Ünnepe” | Csoportos kiállítás | Pécsi Galéria, Pécs (Magyarország)
- 2019 “Partizan” | Csoportos kiállítás | Nádor Galéria, Pécs (Magyarország)
- 2019 “Művészet- és Műemlékvédelem” | Csoportos kiállítás | Zenta (Szerbia)
- 2019 Múzeumok éjszakája | Csoportos kiállítás | Zentai Múzeum (Szerbia)
- 2019 XXXIV. OTDK | Csoportos kiállítás | Kaposvár (Magyarország)
- 2019 “Michel Bouvet Affiches” | Csoportos kiállítás | Saint-Herblain (Franciaország)
- 2019 Peru Design Biennial | Csoportos kiállítás | Lima, Latin-Amerika (Peru)
- 2018 “Fête de Graphisme” | Csoportos kiállítás | Grenoble (Franciaország)
- 2018 Békéscsabai Biennálé | Csoportos kiállítás | Budapest (Magyarország)
- 2018 Békéscsabai Biennálé | Csoportos kiállítás | Békéscsaba (Magyarország)

- 2018 Posterfest Budapest | Csoportos kiállítás | Budapest (Magyarország)
 2018 Trnava Poster Trienal | Csoportos kiállítás | Nagyszombat (Szlovákia)
 2018 “Typozone II.” | Csoportos kiállítás | Templomgaléria, Eger (Magyarország)
 2018 “Pop-up” | Csoportos kiállítás | Topolya (Szerbia)
 2018 Zentai workshop | Csoportos kiállítás | Zentai Városi Múzeum, Zenta (Szerbia)
 2018 Zentai Művésztelep | Csoportos kiállítás | Zentai Városi Múzeum, Zenta (Szerbia)
 2018 “Művészet- és Műemlékvédelem” | Csoportos kiállítás | Zenta (Szerbia)
 2017 “Bogyólé” | Csoportos kiállítás | Nick Galéria, Pécs (Magyarország)
 2017 “Híd Kör Art” | Csoportos kiállítás | MTA Székház, Szeged (Magyarország)
 2017 “Néma dialógusban a világgal” | Csoportos kiállítás | Szabadka (Szerbia)
 2017 “Végső verzió.2.pdf” | Csoportos kiállítás | Nádor Galéria, Pécs (Magyarország)
 2017 “Élőtlenné szervülés” (VMTDK) | Csoportos kiállítás | Újvidék (Szerbia)
 2017 Kultivál | Szabadtéri, csoportos kiállítás és akció | Dunaszerdahely (Szlovákia)
 2017 “Művészet- és Műemlékvédelem” | Csoportos kiállítás | Zenta (Szerbia)
 2016 “#PTG” | Csoportos kiállítás | Kemence Galéria, Pécs (Magyarország)
 2016 “Bogyólé” | Csoportos kiállítás | Republic Galéria, Pécs (Magyarország)
 2016 “Válasz Pilinszky-nek” (VMTDK) | Csoportos kiállítás | Újvidék SRB
 2016 Kultivál | Szabadtéri, csoportos kiállítás és akció | Lendva (Szlovénia)
 2016 “Origo” | Csoportos kiállítás | Topolya (Szerbia)
 2016 “Művészet- és Műemlékvédelem” | Csoportos kiállítás | Zenta (Szerbia)

Művésztelepek, Workshopok

- 2015–2019 Művészet- és Műemlékvédelem Művésztelep | Zenta (Szerbia)
 2019 Michel Bouvet Affiches Workshop | Pécs (Magyarország)
 2019 Czákó Zsolt Workshop | Pécs (Magyarország)
 2018 Zentai Művésztelep és Workshop | Zentai Városi Múzeum (Szerbia)
 2016 I. Origo Művésztelep | Topolya (Szerbia)

Díjak, Ösztöndíjak

- 2020 A Művelődés Háza és Könyvtára, arculati pályázat – I. hely
 2019 XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia, Művészeti és Művészettudományi szekció, Tervezőgrafika — II. hely
 2018 Art Book Fair Budapest — Publikációs Díj | támogató NKA
 2017–2018 Kriszbacher Ildikó Ösztöndíj
 2016 (Vajdasági) Legszebb Könyv Díj 2016 — ifjúsági regény kategória

PHILOS

PHILOS 2023/1-2
TUDOMÁNY – IRODALOM – MŰVÉSZET
Negyedévi folyóirat

Alapító főszerkesztő: CSÁNYI Erzsébet
erzsebet.csanyi@gmail.com

Grafikai szerkesztő: KAPITÁNY Attila

Szerkeszti a szerkesztőbizottság.

Nemzetközi szerkesztőbizottság:
FENYVESI dr. Kristóf (Finnország)
LÁBADI dr. Zsombor (Horvátország)
BORDÁS dr. Sándor (Magyarország)
NÉMETH dr. Zoltán (Szlovákia)
BÍRÓ dr. Annamária (Románia)

Kiadó:

- Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
- Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

A kiadásért felel:

- CSÁNYI Erzsébet

A szerkesztőség címe:

PHILOS
Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium
Kolegijum za visoko obrazovanje vojvođanskih Mađara
21000 Újvidék / Novi Sad
Vojvode Mišića 1.
Szerbia

A kéziratokat a szerkesztőség címére (philoszerk@gmail.com) várjuk.

PHILOS PORTÁL: www.philos.rs

Jelen számunkat KINCSES Endre képzőművész festőművész alkotásaival illusztráltuk.
A szám megjelenését támogatta: MTA HR-15/2023; NTP-HHTDK-M-23-0001

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Újvidék

001+82+7

PHILOS: tudomány, irodalom, művészet / főszerkesztő Csányi Erzsébet. 1. évf. 1. sz. (2015) –.– Újvidék : Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium : Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2015–.– 27 cm.

Évente négy szám. – Online elérhető a PHILOS PORTÁLON: <http://www.philos.rs>

ISSN 2466-2798 (Philos Print)

ISSN 2466-3891 (Philos Online)

COBISS.SR-ID 299718407

TUDOMÁNY – IRODALOM – MŰVÉSZET